

АКАДЕМІЯ ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН І ТУРИЗМУ
АКАДЕМІЯ ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНИХ ВІДНОСИН І ТУРИЗМУ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

КУЧЕР СОФІЯ АНАТОЛІЇВНА

УДК 342.727

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ
НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ:
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

081 – «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ С.А. Кучер

Науковий керівник Шатіло Володимир Анатолійович, доктор юридичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Кучер С.А. Забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань: конституційно-правовий аспект. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Академія праці, соціальних відносин і туризму, Київ, 2021.

Дисертація присвячена визначенню сутності та особливостей конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань в Україні, вивченню зарубіжного законодавства та практики реалізації досліджуваного права людини, а також розробці на цій основі науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій стосовно вдосконалення законодавства у цій сфері.

Запропоновано під правом людини на вільне вираження поглядів і переконань розуміти невід’ємне природне право людини, яке полягає в можливості виражати в будь-якій формі як внутрішньо, так і ззовні, своє ставлення або впевненість вірогідного характеру до певних подій, явищ, процесів чи фактів, давати їм оцінку (характеристику) та забезпечується підвищеною правовою охороною.

Визначено зміст права людини на вільне вираження поглядів і переконань через такі складові елементи: можливість вільно збирати, отримувати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію та ідеї в будь-який спосіб, без втручання держави та незалежно від кордонів держави, за винятком випадків, передбачених законом; вільне виявлення своїх переконань, думок, раціоналізованих почуттів, установок, концепцій, орієнтацій тощо та можливість їх дотримуватися; вільне використання будь-яких засобів вираження своєї позиції – як традиційних (письмових, усних, образотворчих тощо), так і сучасних (інформаційних, технічних).

Встановлено, що структурними елементами свободи слова як природного права особи, відображеного в міжнародних (універсальних та

регіональних) документах з прав людини, є такі можливості людини: відстоювати власну думку; вільно висловлювати думку (це право включає право шукати, отримувати, передавати та передавати інформацію та ідеї); свобода змінювати свої погляди; та не висловлювати свою позицію. Аргументовано, що структурним елементом свободи людини є також можливість відмови від власних поглядів, і її також доцільно включити до міжнародних договорів з прав людини.

Наголошено, що свобода вільно дотримуватися своєї позиції (свобода поглядів) стосується внутрішньої сфери життя особистості і не може вийти за межі її свідомості. Законодавство України цієї свободи не регламентує, а це означає, що вона ніким не може бути обмежена. Особа вільна у своїх поглядах у будь-якій сфері – політичній, економічній, релігійній, науковій тощо.

Зроблено висновок, що так зване право на інформацію є частиною свободи вираження людської думки. Здатність шукати, отримувати інформацію та ідеї є основою свободи слова. Свобода слова забезпечується поширенням та передачею інформації та ідей, а не відвідуванням, пошуком та отриманням. Це означає, що право на інформацію має подвійний статус як складова індивідуальної свободи переконань – вони належать як до права формувати свою думку, так і до права висловлювати свою думку.

Обґрунтовано, що право на свободу слова та вираження своїх поглядів є багатоаспектним правом та потребує виваженого державного балансу між дозволом та обмеженням. Зловживання як цим правом, так і законною можливістю його обмеження (уповноваженими на це особами) може привести до вкрай негативних наслідків для демократичної держави. З одного боку, можливе безконтрольне розповсюдження інформації, а з іншого, – неправомірне придушення діяльності як одного з основних інформаційних органів – ЗМІ, журналістів, так і осіб, які мають активну громадянську позицію та бажають її висловити. Дієві державні механізми захисту представників ЗМІ, механізми реалізації права на свободу слова та

вільного вираження поглядів свідчать про сильну державу, для якої принцип політичного плюралізму не є формальним. Повага до різних думок та надання можливості їх вільного висловлення є свідченням дійсно демократичного ладу, поваги до людини та її прав.

Юридичний механізм забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань визначено як систему ефективних юридичних засобів реалізації, захисту та охорони свободи вираження поглядів і переконань загалом, а також окремих її елементів, закріплених у міжнародних, загальнодержавних та регіональних нормативно-правових актах та в інших джерелах права. До структурних елементів механізму забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань віднесено законодавство України (в тому числі ратифіковані міжнародні договори та угоди), яке регламентує свободу вираження поглядів і переконань, а також окремі її елементи; юридичні засоби її реалізації; юридичні засоби її захисту; юридичні засоби охорони свободи вираження поглядів і переконань.

За рівнем правової регламентації механізм реалізації та захисту права на вільне вираження поглядів і переконань класифіковано на два основні види: міжнародні та внутрішньодержавні. Внутрішньодержавні механізми також диференційовано за рівнем державної влади (державні і місцеві, республіканські, регіональні, муніципальні); по відношенню до державної влади (державні і громадські); за принципом поділу влади (законодавчі, виконавчі, судові, контрольні) тощо. Міжнародні механізми реалізації та захисту права людини на вільне вираження поглядів і переконань поділено на універсальні, регіональні та локальні (за географічним охопленням); судові, квазісудові та позасудові; загальні і спеціальні.

Встановлено, що конституційними гарантіями, іманентно властивими праву на свободу поглядів і переконань, є заборона примушувати когонебудь до вираження думок і переконань або відмови від них, свобода інформації, в тому числі свобода масової інформації, і заборона цензури. Ці гарантії входять до складу конституційного права на свободу вираження

поглядів і переконань як комплексного явища. Подальша цензура покликана не допускати свободу поглядів і переконань в сферах, на які свобода слова не поширюється, наприклад, заборона на збір і поширення інформації про приватне життя особи без її згоди; заборона певних видів агітації і пропаганди. За змістом Конституції України, заборона цензури не є беззаперечною. На основі конституційних положень законодавець вправі при певних умовах і в певний термін встановлювати в формі конституційного закону обмеження права на свободу поглядів та переконань засобами цензури.

Розглянуто зарубіжний досвід конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань. Зроблено висновок, що в багатьох зарубіжних країнах спостерігається тенденція формування спеціального галузевого законодавства щодо свободи отримання та розповсюдження інформації. Встановлено, що Франція є однією з перших держав, в якій на законодавчому рівні було закріплено право на інформацію. В переважній більшості сучасних конституцій окремих зарубіжних країн стосовно сфери інформації на конституційному рівні закріплено та гарантовано реалізацію права людини на вільне вираження поглядів та переконань, права на інформацію як основоположного права людини і громадянина. Аргументовано доцільність для нашої держави взяти до уваги позитивний американський досвід головним чином у тому, що перше місце посідає свобода слова як провідний напрям розвитку держави та ключовий, необхідний елемент в усіх сферах життєдіяльності держави. На підставі цього, запропоновано внести відповідні зміни до ст. 34 Конституції України, беручи за основу чинні положення Першої поправки Конституції США.

Акцентовано увагу на тому, що з однієї сторони українське законодавство виглядає як таке, що повною мірою втілює зміст міжнародних норм із дотримання прав людини на вільне вираження поглядів і переконань. Однак з іншої сторони за останні роки в нашій державі прийнято низку законодавчих актів щодо формування в Україні вільного інформаційного

суспільства, більшість з яких мають певні недоліки. Зазначено, що можливість поширювати власні погляди і переконання є не лише правом громадянина України, але й передбачає відповідальність за зміст своїх розповсюджених поглядів. У свою чергу конституційне право на вільне вираження поглядів та переконань в окремих випадках може бути обмежене на підставі закону. Тому свобода слова, що включає право людини на вільне вираження поглядів і переконань, є однією з основних підвалин демократичного суспільства, обмеження вираження якого повинні зазнавати реального аналізу й мати переконливе обґрунтування. Право людини на вільне вираження поглядів і переконань повинно забезпечуватися, в першу чергу, наявністю відповідного ефективного законодавства, що є правовою підставою забезпечення здійснення конституційного права людини на свободу інформації, а також наявністю реальних механізмів здійснення даного права.

Сформульовано напрями розвитку та вдосконалення законодавства у сфері забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань.

Ключові слова: права людини, погляди, переконання, правове забезпечення, конституційні правовідносини, конституційно-правовий аспект.

SUMMARY

Kucher S.A. Ensuring the human right to free expression of views and beliefs: the constitutional and legal aspect. - Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 «Law». - Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, 2021.

The dissertation is devoted to defining the essence and features of constitutional and legal support of the human right to free expression of views and beliefs in Ukraine, studying foreign legislation and practice of human rights

research, as well as developing scientifically sound proposals and recommendations for improving legislation in this area.

It is proposed to understand the human right to free expression of views and beliefs as an inalienable natural human right, which is the ability to express in any form, both internally and externally, their attitude or confidence of a probable nature to certain events, phenomena, processes or facts, give them an assessment (characteristics) and is provided with increased legal protection.

The content of the human right to free expression of views and beliefs is determined through the following components: the ability to freely collect, receive, store, use and disseminate information and ideas in any way, without state interference and regardless of state borders, except as provided by law ; free expression of their beliefs, thoughts, rationalized feelings, attitudes, concepts, orientations, etc. and the ability to adhere to them; free use of any means of expressing their position - both traditional (written, oral, visual, etc.) and modern (informational, technical).

It is established that the structural elements of freedom of speech as a natural right of a person, reflected in international (universal and regional) human rights instruments, are the following human capabilities: to defend one's own opinion; to express one's opinion freely (this right includes the right to seek, receive, impart and impart information and ideas); freedom to change one's views; and not to express their position. It has been argued that the structural element of human freedom is also the possibility of renouncing one's own views, and it is also expedient to include it in international human rights treaties.

It is emphasized that the freedom to freely adhere to one's position (freedom of opinion) concerns the inner sphere of an individual's life and cannot go beyond his consciousness. Ukrainian law does not regulate this freedom, which means that it cannot be restricted by anyone. A person is free in his views in any field - political, economic, religious, scientific, etc.

It is concluded that the so-called right to information is part of the freedom of expression of human thought. The ability to seek, receive information and ideas is

the basis of freedom of speech. Freedom of speech is ensured by the dissemination and transmission of information and ideas, not by visiting, searching and receiving. This means that the right to information has a dual status as a component of individual freedom of belief - they belong both to the right to form one's own opinion and to the right to express one's opinion.

It is substantiated that the right to freedom of speech and expression is a multifaceted right and requires a balanced state balance between permission and restriction. Abuse of both this right and the legal possibility of restricting it (by authorized persons) can lead to extremely negative consequences for a democratic state. On the one hand, uncontrolled dissemination of information is possible, and on the other hand, it is illegal to suppress the activities of one of the main information bodies - the media, journalists, and people who have an active civil position and want to express it. Effective state mechanisms for the protection of the media, mechanisms for the exercise of the right to freedom of speech and freedom of expression testify to a strong state for which the principle of political pluralism is not formal. Respect for different opinions and the possibility of their free expression are evidence of a truly democratic system, respect for man and his rights.

The legal mechanism for ensuring freedom of expression in Ukraine is defined as a system of effective legal means of implementing, protecting and protecting freedom of expression and belief in general, as well as its individual elements enshrined in international, national and regional regulations and other sources of law. The structural elements of the mechanism of legal provision of freedom of expression and belief include the legislation of Ukraine (including ratified international treaties and agreements), which regulates freedom of expression and belief, as well as some of its elements; legal means of its implementation; legal means of its protection; legal means of protecting freedom of expression and belief.

According to the level of legal regulation, the mechanism of realization and protection of the right to free expression of views and beliefs is classified into two

main types: international and domestic. Domestic mechanisms are also differentiated according to the level of state power (state and local, republican, regional, municipal); in relation to state power (state and public); on the principle of separation of powers (legislative, executive, judicial, control), etc. International mechanisms for the implementation and protection of the human right to free expression of views and beliefs are divided into universal, regional and local (by geographical coverage); judicial, quasi-judicial and extrajudicial; general and special.

It is established that the constitutional guarantees inherent in the right to freedom of opinion and belief are the prohibition to force or express one's views and beliefs, freedom of information, including freedom of the media, and the prohibition of censorship. These guarantees are part of the constitutional right to freedom of expression and belief as a complex phenomenon. Further censorship is intended to prevent freedom of opinion and belief in areas not covered by freedom of expression, such as a ban on the collection and dissemination of information about a person's private life without his or her consent; prohibition of certain types of agitation and propaganda. According to the Constitution of Ukraine, the prohibition of censorship is not unquestionable. On the basis of constitutional provisions, the legislator has the right under certain conditions and within a certain period of time to establish in the form of a constitutional law restrictions on the right to freedom of opinion and belief by means of censorship.

Foreign experience of constitutional and legal provision of the human right to free expression of views and beliefs is considered. It is concluded that in many foreign countries there is a tendency to form a special sectoral legislation on freedom of information and dissemination. It is established that France is one of the first countries in which the right to information was enshrined in law. The vast majority of modern constitutions of some foreign countries in the field of information at the constitutional level enshrines and guarantees the realization of the human right to free expression of views and beliefs, the right to information as a fundamental human and civil right. It is argued that it is expedient for our state to

take into account the positive American experience, mainly in the fact that the first place is occupied by freedom of speech as a leading direction of state development and a key, necessary element in all spheres of state life. Based on this, it is proposed to make appropriate changes to Art. 34 of the Constitution of Ukraine, based on the current provisions of the First Amendment to the US Constitution.

Emphasis is placed on the fact that, on the one hand, Ukrainian legislation looks like it fully embodies the content of international norms on the observance of human rights to free expression of views and beliefs. However, on the other hand, in recent years our country has adopted a number of legislative acts on the formation of a free information society in Ukraine, most of which have certain shortcomings. It is noted that the opportunity to spread their own views and beliefs is not only the right of a citizen of Ukraine, but also provides responsibility for the content of their common views. In turn, the constitutional right to free expression of views and beliefs in some cases may be limited by law. Therefore, freedom of speech, which includes the human right to freely express one's views and beliefs, is one of the fundamental foundations of a democratic society, the restrictions of which must be realistically analyzed and convincing. The human right to free expression of views and beliefs should be ensured, first of all, by the existence of appropriate effective legislation, which is the legal basis for ensuring the exercise of the constitutional human right to freedom of information, as well as real mechanisms for exercising this right.

It is formulated in the directions of development and improvement of the legislation in the field of ensuring the human right to free expression of views and beliefs.

Key words: human rights, views, beliefs, legal support, constitutional legal relations, constitutional and legal aspect.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кучер С.А. Правове регулювання поширення поглядів і переконань засобами телебачення. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 154–159.
2. Кучер С.А. Правові обмеження на вільне вираження поглядів і переконань, які порушують суспільну мораль. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 2 (94). С. 40–49.
3. Кучер С.А. Правове регулювання вираження поглядів і переконань у друкованих засобах масової інформації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 58–67.
4. Кучер С.А. Реалізація права на свободу слова та вільне вираження поглядів в Україні. *Art and Science*. 2021. Vol. 5. P. 13–28.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кучер С.А. Мирні зібрання як засіб реалізації права на вільне вираження поглядів та переконань на місцевому рівні. *Муніципальна реформа в контексті європейської євроінтеграції України: позиції влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей Другої щорічної всеукраїнської науково-практичної (м. Київ, 06 грудня 2018 р.)*. Київ: ТОВ «ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС», 2018. С. 208–211.
2. Кучер С.А. Аналіз ключових понять, закріплених у ст. 34 Конституції України та вироблення власного поняття права людини на вільне вираження своїх поглядів і переконань. *Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій: Збірник матеріалів IV конференції молодих науковців (м. Київ, 28 травня 2021 р.)* [Голова ред. колегії: Ю. Оніщик]. Київ: АПСВТ, 2021. С. 16–18.

ЗМІСТ

ВСТУП	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ.....	27
1.1. Право людини на вільне вираження поглядів і переконань: поняття, проблематика, стан наукової розробки	27
1.2. Право людини на вільне вираження поглядів і переконань як необхідна складова демократичного суспільства.....	45
1.3. Міжнародно-правові стандарти забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань.....	62
Висновки до розділу 1	73
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ В УКРАЇНІ.....	76
2.1. Конституційно-правові засади реалізації права людини на вільне вираження поглядів і переконань в Україні.....	76
2.2. Механізм забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань в Україні	97
2.3. Гарантії забезпечення права на вільне вираження поглядів і переконань в Україні	113
Висновки до розділу 2.....	127
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ.....	129

3.1. Зарубіжний досвід конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань.....	129
3.2. Напрями вдосконалення конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань	149
Висновки до розділу 3.....	171
ВИСНОВКИ	174
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	180
ДОДАТКИ	200

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Право людини на вільне вираження поглядів і переконань відноситься до найважливіших прав і свобод особистості, воно закріплюється в Конституції України, в більшості конституцій країн світу і у всіх основних міжнародних документах з прав людини.

З'явившись спочатку як можливість висловити свою позицію і публікувати її у пресі, право людини на вільне вираження поглядів і переконань охоплює сьогодні найрізноманітніші прояви людської активності. Різноманітність і складність цієї форми вираження безпосередньо пов'язана з рівнем розвитку комунікаційних та інформаційних технологій. Тому на даний час традиційне розуміння свободи вираження поглядів і переконань як права говорити, висловлювати свою думку і поширювати ідеї самостійно або за допомогою інформаційних технологій наповнюється новим змістом.

Державно-правова практика свідчить про те, що конституційне закріплення права людини на вільне вираження поглядів і переконань залишається не більше ніж декларацією, якщо в державі існують надмірні обмеження на володіння і використання радіо-, телеприймачів і супутникових антен, а також обмеження доступу до мережі Інтернет, поштового та телефонного зв'язку.

Сучасні засоби комунікації між людьми визначають нові аспекти конституційно-правового поняття «право людини на вільне вираження поглядів і переконань». З одного боку, це поняття має відображати сучасний рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, а з іншого – зберігати спадкоємність. У зв'язку з цим перш за все необхідний теоретичний аналіз суспільних відносин у сфері комунікації та передачі інформації як однієї з головних складових реалізації свободи вираження поглядів і переконань. Недооцінка існуючої безпосереднього зв'язку свободи слова та інформаційно-комунікаційних відносин перешкоджає формуванню

однакової практики в сфері реалізації права людини на вільне вираження поглядів і переконань.

Крім того, у дискусії про необхідність і допустимість деяких обмежень права людини на вільне вираження поглядів і переконань не вистачає переконливих аргументів, заснованих на комплексному знанні основ реалізації цього права, що отримується за допомогою загальнотеоретичних наук, в тому числі теорії комунікації. Тому конституційно-правове дослідження права людини на вільне вираження поглядів і переконань з залученням положень суміжних наук є досить актуальним.

Питанням свободи вираження поглядів і переконань в юридичній науці приділяється достатньо уваги. Разом з тим слід визнати, що інтерес дослідників, як правило, обмежується вузьким колом питань, тоді як питання сутності та змісту свободи вираження поглядів і переконань, а також співвідношення свободи вираження поглядів та переконань з категоріями «інформація» і «комунікація» або залишаються без уваги, або висвітлюються фрагментарно.

Теоретико-методологічну основу дисертації складають дослідження з теорії прав людини вітчизняних вчених – С. Алексєєва, Ю. Бисаги, О. Белянської, В. Болгової, М. Волкової, Д. Гудими, Й. Гьофнера, Л. Глухарєвої, С. Добрянського, Є. Зозулі, І. Жаровської, В. Казакова, М. Кельмана, М. Козюбри, О. Коршунової, Г. Кельзена, О. Костенка, О. Лукашевої, О. Майданник, І. Панкевича, Д. Кошарського, Н. Пархоменко, С. Рабіновича, П. Рабіновича, Л. Рассказова, С. Сливки, О. Скакун, О. Турчака, І. Упорова та ін.

Методологічною основою дисертаційного дослідження стали наукові праці з питань сучасної інтерпретації правосвідомості, природи переконань і поглядів, визначення їх місця в системі світогляду людини, виявлення взаємозв'язку з іншими феноменами правосвідомості. Правові, психологічні, філософські, логіко-лінгвістичні, дослідження у зазначеній сфері здійснили Б. Ардентов, О. Александрова, Р. Арцишевський, Л. Аскерова, О. Байрамова,

О. Балинська, М. Бабій, Т. Бачинський, М. Білалов, О. Грищук, Б. Грушин, Т. Гарасимів, М. Горшков, М. Дмитровська, В. Демічева, Б. Єрунов, В. Єленський, А. Залізник, А. Івін, Г. Іванова, А. Колодний, В. Коробка, В. Малахов, А. Луцький, А. Нехаєв, В. Петрушенко, С. Рубінштейн, Л. Филипович, О. Уледов, М. Цимбалюк та ін.

В основі найбільш значущих дисертаційних висновків, що виносяться на захист, лежать результати фундаментальних досліджень у сфері інформації та управління Н. Вінера та К. Шеннона, а також окремі положення теорії комунікації німецького соціолога Н. Лумана. Для конкретизації та розвитку цих висновків стосовно до теми дисертаційного дослідження використано роботи в сфері теорії комунікацій Г. Бакулева і Г. Почепцова, а також праці в галузі сучасної теорії інформації С. Янковського, Б. Султанова, Д. Семенова і А. Ключова.

В основу дослідження покладено правові позиції Європейського Суду з прав людини. Питання тлумачення і застосування Конвенції про захист прав людини і основних свобод розглядалися на основі праць вітчизняних авторів – В. Бедя, М. Верпо, В. Бенедика, Ю. Вільке, В. Гвоздєва, Т. Ганна, Д. Вовка, О. Денісової, Р. Кей, Е. Бредлі, М. Дженіс, Н. Довнар, Є. Захарова, М. Кеттемана, О. Жуковської, Л. Красицької, А. Крішнасвами, О. Кохановської, Г. Красноступа, Н. Корченкової, В. Кудрявцева, Н. Лернера, Д. Літгла, Н. Кушакової-Костицької, В. Лутковської, О. Марценюка, Р. Мельника, М. Маковей, Т. Менделя, М. Муратова, О. Олійника, Н. Ортинської, О. Нестеренко, В. Павликівського, В. Сніткова, Е. Тітко, А. Токарської, Є. Чефранової, В. Постульги, М. Швеця, С. Шевчука та інших науковців.

Елементи американської доктрини свободи слова знайшли відображення в дослідженні завдяки роботам таких авторів, як Ендрю Олتمان (Andrew Altman), Ліліан Р. Бів'є (Lillian R. BeVier), Джудіт Вагнер ДіСью (Judith Wagner DeCew), Скотт Д. Гербер (Scott D. Gerber) і Деніел Якобсон (Daniel Jacobson). У дискусійне поле американських конституціоналістів залучені

такі вчені, як Стенлі Фіш (Stanley Fish), Оуен Фісс (Owen Fiss) і Фредерік Шайер (Frederick Schauer).

Певний вплив на висновки, представлені до захисту, надали погляди Дж. Мілля та Дж. Мільтона, а також Ж. Дерріда, Р. Барта, Г. Маркузе, З. Фрейда, Е. Фромма, М. Фуко, К.Г. Юнга, висновки основоположників сучасної теорії масових комунікації, а саме Гарольда Лассуелла, Пола Лазарсфельда, Деніса Маккуейла і Маршалла Маклюена, а також деяких західних економістів, що спеціалізуються в питаннях масових комунікацій – Джозефа Стігліца, Роберта Шиллера, Олександра Дайка, Луїджі Дзінгалеса, Брюса Оуена і ін.

Водночас слід зазначити, що наразі бракує комплексних вітчизняних правових досліджень, які розкривають загальні теоретичні аспекти свободи вираження поглядів і переконань та правового забезпечення її впровадження в Україні. Однак саме такі дослідження мають бути основою формування загальної теорії прав людини. Аналіз законодавства України, яке регламентує право на свободу вираження переконань і поглядів, юридичних гарантій його забезпечення дає підстави стверджувати, що воно потребує перманентного удосконалення, а також узгодження з положеннями міжнародно-правових документів з прав людини. Усі ці аргументи підтверджують актуальність теми дослідження та її наукове, теоретичне та практичне значення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження здійснювалося відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 25 серпня 2015 року № 501/2015, Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021, Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 року

№ 231/2021, Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 роки, схвалених на Загальних зборах НАПрН України 3 березня 2016 року.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації роботи є проведення комплексного розгляду й аналізу сутності та особливостей конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань в Україні, вивчення зарубіжного законодавства та практики реалізації досліджуваного права людини, розробка на цій основі науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій стосовно вдосконалення законодавства у цій сфері.

Для досягнення зазначеної мети поставлені такі завдання:

- розкрити поняття, проблематику, стан наукової розробки положень про право людини на вільне вираження поглядів і переконань;
- здійснити аналіз значення права людини на вільне вираження поглядів і переконань як необхідної складової демократичного суспільства;
- проаналізувати міжнародно-правові стандарти забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань;
- розглянути конституційно-правові засади реалізації права людини на вільне вираження поглядів і переконань в Україні;
- охарактеризувати механізм забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань в Україні;
- визначити гарантії забезпечення права на вільне вираження поглядів і переконань в Україні;
- вивчити зарубіжний досвід конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань;
- сформулювати напрями вдосконалення конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у сфері реалізації права на вільне вираження поглядів і переконань та загальнотеоретичні проблеми його правового забезпечення в контексті сучасних демократичних трансформацій в Україні.

Предметом дослідження є забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань у конституційно-правовому аспекті.

Методи дослідження. *Методологічною основою дослідження є комплекс наукових методів пізнання: метод аналізу та синтезу, конкретно-історичний метод, системно-структурний, техніко-юридичний та метод порівняльного правознавства.*

Антропологічний характер дослідження зумовив використання антропологічного підходу пізнання (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). Антропологічний метод забезпечив розкриття соціальної цінності, сутності свободи вираження переконань і поглядів людини як соціального і юридичного явища; став підставою для дослідження природи переконань і поглядів людини та інших елементів її свідомості – переконань, думок, уявлень, віри. Водночас антропологічний підхід органічно доповнено діалектичним підходом для дослідження загальних закономірностей функціонування, формування, розвитку свободи вираження переконань і поглядів як природного права (підрозділ 1.1) та міжнародно-правових стандартів забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань (підрозділ 1.3).

Ідеалістичний підхід пізнання використано насамперед для розкриття механізму реалізації і захисту права людини на вільне вираження поглядів та переконань в Україні (підрозділи 2.1, 2.2). За допомогою аналітичного дослідницького підходу розкрито соціальну сутність зарубіжного досвіду забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань (підрозділи 3.1, 3.2).

Системний підхід, який застосовано в усіх підрозділах дисертації, дав змогу здійснити аналіз права на свободу вираження поглядів і переконань як системного явища, що охоплює ряд можливостей, зокрема інформаційних прав, а також розкрити її взаємодію з іншими правами людини. Застосовуючи комунікативний підхід розглянуто свободу вираження поглядів і переконань як результат комунікації, а також теоретико-правові

аспекти способів і форм вираження поглядів і переконань людини (підрозділи 1.1, 2.2).

Використано також ряд загальнонаукових методів. *Структурний* метод застосовано для розкриття структури правосвідомості, свідомості, світогляду, поглядів, а також віри людини (підрозділ 2.2, 2.1). *Функціональний* метод дозволив з'ясувати гарантії реалізації права на вільне вираження поглядів та переконань в Україні (підрозділ 2.3); *аксіологічний* – використано для пізнання напрямів вдосконалення конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань (підрозділ 3.2). Застосовано також порівняльний, історичний, логічні та інші загальнонаукові методи пізнання.

Важливе значення для проведення наукового дослідження мали спеціально-юридичні методи. *Історико-правовий* метод було використано при висвітленні питань історичного розвитку права на свободу вираження поглядів і переконань (підрозділи 1.1, 1.2). Використання *формально-догматичного* методу дало змогу сформулювати визначення базових понять дослідження, а також підготувати пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства України яке регламентує свободу вираження поглядів (підрозділи 1.1–1.3, 2.2). Із застосуванням *структурно-правового* методу визначено структурні елементи права на свободу вираження поглядів і переконань як природного права людини (підрозділ 1.3) та як суб'єктивного права людини (підрозділ 2.2).

Функціонально-правовий метод використано для окреслення форм та способів вираження переконань та поглядів (підрозділ 2.1), розкриття проблем реалізації свободи вираження поглядів і переконань дітьми (підрозділ 2.3) та журналістами (підрозділ 2.2). *Порівняльно-правовий* метод використано при порівнянні свободи вираження переконань і поглядів з іншими суміжними природними свободами людини (підрозділ 2.3), при зіставленні структури та змісту, свободи вираження поглядів переконань як суб'єктивного юридичного права і як природного права (підрозділ 3.1). У

процесі дослідження застосовано метод *тлумачення* міжнародно-правових норм (підрозділи 3.1, 3.2) та національно-правових норм, які регламентують свободу вираження поглядів (розділи 2 і 3).

Методи узагальнення та аналізу судової практики Європейського суду з прав людини, Доповідача з питань захисту і заохочення права на свободу поглядів і переконань та їх вираження Ради з захисту прав людини ООН, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Державного комітету телебачення і радіомовлення України, судових органів України, Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення дали змогу оцінити стан, розкрити основні проблеми реалізації свободи вираження переконань і поглядів в Україні та розробити пропозиції щодо їх усунення.

Нормативну основу дослідження склали Конституція України, інші нормативно-правові акти, міжнародне законодавство.

Емпіричну базу дослідження становлять наукові, публіцистичні, довідкові, енциклопедичні, монографічні видання, рішення Європейського Суду з прав людини, постанови та ухвали Конституційного Суду України, судова практика Верховного Суду.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших в Україні комплексним, науковим, монографічним дослідженням конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань як соціального та юридичного явища, правового механізму забезпечення його реалізації, а також визначення шляхів та засобів його удосконалення.

В результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень та висновків. Основні з них такі:

вперше:

– крізь призму комплексного теоретико-правового аналізу права на вільне вираження поглядів і переконань людини окреслено складові частини, які становлять зміст права на вільне вираження поглядів, а саме можливість вільно збирати, отримувати, зберігати, використовувати та поширювати

інформацію та ідеї в будь-який спосіб, без втручання держави та незалежно від кордонів держави, за винятком випадків, передбачених законом; вільне виявлення своїх переконань, думок, раціоналізованих почуттів, установок, концепцій, орієнтацій тощо та можливість їх дотримуватися; вільне використання будь-яких засобів вираження своєї позиції – як традиційних (письмових, усних, образотворчих тощо), так і сучасних (інформаційних, технічних);

– сформульовано авторське визначення поняття юридичного механізму забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань, як системи ефективних юридичних засобів та методів реалізації, захисту та охорони права вираження поглядів загалом, а також її окремих елементів, закріплених у актах національного законодавства та міжнародно-правових актах;

– наведено авторське визначення поняття права на вільне вираження поглядів і переконань, яке є дієвим елементом реалізації демократичного народовладдя та містить наступні чинники: можливість вільно одержувати, збирати, використовувати, зберігати і поширювати ідеї та інформацію будь-якими способами передбаченими чинним законодавством;

– визначено перелік міжнародно-правових гарантій на забезпечення права на вираження поглядів і переконань як правових засобів, задекларованих та реалізованих ООН і її спеціалізованими установами з метою сприяння реалізації, захисту та охороні права вираження поглядів і переконань;

удосконалено:

– визначення структурних елементів механізму забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань: *правові основи* (сукупність нормативно-правових актів, що регулюють діяльність із забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань); *інституційні основи* (система державних органів і органів місцевого самоврядування, які забезпечують права і свободи, одним із ключових

елементів яких є права людини на вільне вираження поглядів та переконань); *тактичні основи* (методи правоохоронної діяльності щодо забезпечення даного права через правоохоронні органи, в тому числі судові органи);

– класифікацію видів механізму реалізації та захисту прав на вільне вираження поглядів і переконань на міжнародні та внутрішньодержавні. Внутрішньодержавні механізми диференційовано за рівнем державної влади (державні і місцеві, республіканські, регіональні, муніципальні); по відношенню до державної влади (державні і громадські); за принципом поділу влади (законодавчі, виконавчі, судові, контрольні). Міжнародні механізми реалізації та захисту права людини на вільне вираження поглядів і переконань поділено на універсальні, регіональні та локальні (за географічним охопленням); судові, квазісудові та позасудові; загальні і спеціальні;

– аргументацію, що законодавчі акти встановлюють гарантії для реалізації права людини на поширення інформації та вираження власних поглядів і переконань за допомогою використання друкованих засобів масової інформації, телебачення чи радіомовлення. В свою чергу конституційне право на вільне вираження поглядів та переконань виділено як одне із основоположних політичних прав особи, з допомогою яких забезпечується її життєдіяльність у сфері суспільної діяльності;

– класифікацію етапів формування юридичного забезпечення права на вільне вираження поглядів і переконань, а саме: перший етап – державне декларування права на вільне вираження поглядів і переконань; другий етап – інституціоналізація елементів свободи вираження поглядів і переконань; третій етап – офіційне тлумачення та конкретизація законодавства про право на вільне вираження поглядів і переконань; четвертий етап – встановлення процедур здійснення права на вільне вираження поглядів і переконань; п'ятий етап – формулювання та впровадження юридичних засобів захисту права на свободу вираження поглядів і переконань, спрямованих на запобігання порушенням цього права, особливо унеможливлення його

здійснення або неможливості його реалізації; шостий етап – створення та реалізація законних засобів захисту права на вільне вираження поглядів і переконань;

набули подальшого розвитку:

- визначення структурних елементів свободи слова як природного права особи, відображеного в міжнародних (універсальних та регіональних) документах з прав людини;

- наукові положення, що свобода слова, яка включає право на вільне вираження поглядів та переконань, визнається одним з природних і невід’ємних прав людини;

- наукові погляди щодо забезпечення реалізації права на вираження вираження поглядів і переконань під час мирних зібрань та розроблені пропозиції до законодавства України з зазначених питань;

- теоретичне осмислення проблеми реалізації права на вільне вираження поглядів і переконань за допомогою друкованих та аудіовізуальних засобів масової інформації і пропозиції щодо їх вирішення;

- загальнотеоретичні положення щодо проблеми реалізації права на вільне вираження поглядів і переконань окремими суб’єктами, а також пропозиції щодо їх вирішення.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що сформульовані у роботі висновки і пропозиції можуть бути використані у:

- *науково-дослідній діяльності* – як підґрунтя для проведення подальших наукових досліджень конституційно-правового забезпечення права на вільне вираження поглядів і переконань в Україні;

- *правотворчій діяльності* – для удосконалення вітчизняного законодавства про право на вільне вираження поглядів і переконань;

- *правозастосовній діяльності* – для збільшення ефективності державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, що забезпечують реалізацію права на вільне вираження поглядів і переконань;

– *освітньому процесі* – під час розробки та викладанні навчальних дисциплін «Конституційне право», «Філософія права», «Права людини».

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною завершеною науковою працею. Основні положення, що характеризують наукову новизну дослідження, теоретичне і практичне значення його результатів, розроблені дисертанткою особисто.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації оприлюднено на таких науково-практичних конференціях: «Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості» (м. Київ, 6 грудня 2018 р.); «Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій» (м. Київ, 28 травня 2021 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, що охоплюють вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 200 сторінок. Список використаних джерел містить 187 найменувань, розміщених на 20 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО–МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ

1.1. Право людини на вільне вираження поглядів і переконань: поняття, проблематика, стан наукової розробки

Сьогодні ми звикли сприймати наявні у нас права, як щось природне, властиве будь-якому суспільству, з огляду на те, що у сучасної людини відсутня необхідність участі в процесі формування природних прав. Права людини гарантуються державою, оскільки вони знаходять своє відображення в Конституції та інших нормативних правових актах. При цьому, нерідко постає проблема того, що хоча всі держави проходять приблизно аналогічний шлях в своєму розвитку, підхід до наділення громадян правами, до тлумачення таких прав, до надання їх в більшому або меншому обсязі є різним. Першим кроком у науковому дослідженні має стати вибір проблеми дослідження. Тому, як зазначає О. Александров правознавство є різновидом мистецтва – це означає, що науковцеві потрібно досліджувати те, що є найбільш актуальним на даний момент. У зв'язку з цим, перед ним неминуче постануть такі важливі наукові питання: хто є суб'єктом дослідження і що є об'єктом дослідження [1, с. 203].

Детальний аналіз об'єкта дослідження зумовлений насамперед необхідністю його вивчення та пізнання. Відомий науковець Б. Кістяківський слушно зазначає: щоб зрозуміти події, які відбуваються, необхідно насамперед встановити, наскільки вони взаємозумовлені, тобто, в якому причинно – наслідковому зв'язку перебувають. Категорія аналізу – це елемент конструктивної діяльності нашої свідомості, котра є засобом для пошуку об'єктивної істини [2, с. 105–107].

Дослідження теоретичних аспектів права людини на вільне вираження поглядів і переконань та проблеми наукового забезпечення її реалізації в Україні є логічним продовженням процесу пізнання загальнотеоретичних аспектів свободи поглядів і переконань людини [3, с. 69]. Розкриття змісту окремих елементів свідомості особи (віри, поглядів, переконань, думок, уявлень) та правові аспекти регламентації їх зовнішнього прояву мають не лише визначальне теоретичне, а й практичне значення. Порушення або неправомірне обмеження права людини на вільне вираження поглядів і переконань та пов'язаних з ним суміжних прав (право на вільне вираження думки, віросповідання переконань, тощо) є посяганням на внутрішню, особистісну свободу людини, оскільки без зазначених цінностей людина не може жити, навчатися, розвиватися.

Серед відомих дослідників методології юридичної науки, у тому числі методології дослідження прав і свобод людини, особливої уваги заслуговують праці: О. Александрова [1], С. Добрянського [4], М. Кельмана [5], Б. Кістяківського [2], Д. Керімова [6], М. Козюбри [7], А. Козловського [8], Р. Лукича [9], С. Максимова [10], А. Полякова [11], О. Пунченка [12], П. Рабіновича [13], В. Шафірова [14] тощо.

Основною методологією цього дослідження є філософсько-правові (концептуальні) методи. Концептуальний підхід передбачає світоглядні аксіоми, засновані на надзвичайно загальних (філософських) категоріях, що передбачає загальні стратегії дослідження, чіткий вибір фактів дослідження та інтерпретацію результатів дослідження [2, с. 15]. У процесі роботи використовуються такі філософсько-правові методи: антропологічний, ідеалістичний, діалектичний, систематичний, необхідний та комунікативний. Це визначає стратегію та загальний напрямок нашої роботи та визначає отримані результати, характер та зміст оцінки.

Антропологічні методи можуть розкрити цінність і сутність свободи вираження поглядів і переконань людини як природного явища та феномена

права. Свобода слова розглядається як основне право, яке має велику цінність для окремих людей та суспільства в цілому.

Глобалізація правових явищ, особливо прав людини, відкрила нові можливості для застосування системних методів. С. Добрянський вказував, що будь-яке суспільне явище може набути своїх якісних характеристик лише за допомогою системи, яка встановлює відповідний зв'язок з іншими явищами та процесами. Тому, говорячи про права людини, логічно зрозуміти їх через основне застосування системного підходу, який передбачає декілька рівнів дослідження: історичну спадщину, структурні компоненти та функціональну діяльність [4, с. 3].

Важливим інструментом визначення соціальної природи свободи слова є застосування необхідних методів дослідження. П. Рабінович трактує цей метод як виявлення певних потреб історично обумовлених суб'єктів суспільного життя та визначення ролей та функцій тих чи інших об'єктів та явищ, що задовольняють ці потреби [13, с. 26].

Для визначення поняття права людини на вільне вираження поглядів і переконань як визначального природного права, міжнародних та національних гарантій його забезпечення у науковому дослідженні використовувались положення наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених Д. Авдєєва [15], С. Алексєєва [16], О. Белянської [17], А. Моца, Д. Белова, Ю. Бисаги [18], В. Болгової [19], С. Добрянського [4], М. Кельмана [5], М. Козюбри [7], С. Рабіновича [13] та інших.

Наступний набір даних – це вітчизняна та зарубіжна філософія, право, логіка, психологія, релігія, культура, соціологія, стародавні та сучасні наукові праці про свідомість людини, включаючи правосвідомість, та їх особистісні елементи-точки зору та їхні стосунки із свідомими явищами (переконання, віра, думка, концепція, свобода слова, думки, релігії тощо).

Ця група джерел складається з таких наукових видань: 1) Енциклопедії, довідкові видання з філософії, логіки, культурології, соціології, психології, релігієзнавства. Вони в основному використовуються для з'ясування сутності

таких понять, як точки зору, свідомість, світогляд, переконання, думки, ідеї, переконання, знання та судження; 2) підручники з філософії, соціології, логіки, авторами яких є В. Буслинський; А. Заздравнов, І. Коваль, В. Жеребкін, В. Ніколко, Є. Причепій, А. Черній, Л. Чекаль, В. Петрушенко, О. Спіркін, І. Надольний, Л. Губерський, В. Андрущенко та інші вчені; 3) Підручники з психології авторства М. Варій, Т. Партико, В. Джемс, О. Скрипченко, З. Огороднійчук, Л. Долинська, С. Рубінштейн та інші вчені; 4) філософія, релігійні твори, психологічні дослідження та правові дослідження, зосереджені на таких явищах, як свідомість, світогляд, переконання, переконання, думки, свобода слова та свобода релігії.

Природа свободи слова, думок, релігій, поглядів як явищ людської свідомості, їх зв'язок зі знаннями, думками, переконаннями, ідеями, переконаннями тощо - об'єкти уваги у творах відомих філософів-класика Платона, Арістотеля, Л. Вітгенштейн, Т. Гоббс, Г. Гегель, Р. Декарт, В. Джеймс, Д. Локк, І. Кант, Б. Кістяковський, Дж. С. Мілл, Ч. Франк, Е. Фромм, Д. Юм, П. Юркевич та інші. Теоретичні позиції цих мислителів значно вплинули на розуміння сучасних філософських точок зору.

Чималий внесок у вивчення природи поглядів та переконань та їх взаємозв'язку з іншими феноменами самосвідомості зробили сучасні науковці. Філософські, психологічні, логіко-лінгвістичні, соціологічні, дослідження у цій сфері здійснили Б. Ардентов, Р. Арцишевський, Л. Аскерова, М. Бабій, Б. Грушин, М. Горшков, М. Білалов, Л. Залізник, Г. Іванова, Дмитровська А., Б. Єрунов, А. Івін, Г. Кустова, А. Нехаєв, В. Петрушенко, О. Уледов С. Рубінштейн та інші вчені.

В Україні та за кордоном захищено ряд дисертацій присвячених цій проблематиці (О. Александрова, С. Киселиця, О. Байрамова, А. Костенко, Т. Левченко, А. Лещенко, А. Нехаєв, Л. Мазур).

Основи сучасного розуміння проблем правосвідомості, правового світогляду розвинені у працях вітчизняних і зарубіжних учених С. Алексєєва, Т. Бачинського, О. Балинської, Т. Гарасиміва, О. Грищук, В. Демічевої,

В. Коробки, А. Луцького, В. Малахова, П. Рабіновича, С. Сливки, М. Цимбалюка та інших.

Окрему групу джерел становлять наукові дослідження вітчизняних і зарубіжних учених, в яких висвітлено питання міжнародно-правових гарантій захисту свободи, зокрема забезпечення права на вільне вираження поглядів та переконань та її окремих можливостей. Цю тематику досліджували В. Бенедек, М. Кетteman, М. Верпо, З. Кукіна, М. Гремза, Т. Мендель, Д. Нурумов, О. Кучик, П. Рабінович, Д. Савельєв, К. Панова, Т. Слінько, А. Улен, О. Шульц, Н. Фаяд, та інші вчені.

Особливої уваги заслуговує монографія С. Шевчука «Свобода вираження поглядів: практика Європейського Суду з прав людини у порівняльній перспективі» [20], в якій висвітлено теоретичні підходи до західної та східної концепцій прав людини, акцентується увага на важливості універсального розуміння юридичного змісту прав людини у процесі їх судового захисту, ролі порівняльного та прецедентного права у зазначеному процесі. Визначальну роль у дослідженні С. Шевчука становить аналіз прецедентного права ЄСПЛ щодо захисту права на свободу вираження поглядів і переконань, а також прецедентного права у зазначеній сфері судів ФРН, США, Великої Британії, та інших держав [20].

Як зазначає, (*Akandji-Kombe J.-F. (2007)*) що перші ранньокласові міста-держави базувалися на підпорядкуванні більшості меншості, на підпорядкуванні слабких сильним. З покоління в покоління передавалися секрети обрядів і ідея служіння вождям. В результаті переходу до виробничого типу економіки почали з'являтися численні цивілізації [21, с.60] Прогресивні форми землеробства вели до ускладнення організації виробництва, появи нових управлінських, організаційних функцій і до необхідності регламентувати виробництво, зберігання і розподіл додаткового продукту. З'явилася необхідність враховувати трудовий внесок кожного члена суспільства. Зачатки економіки привели до подальшого поділу праці.

З'явився клас керуючих, наглядачів. Зароджувалися основні ознаки державно-правової форми, яка існує і сьогодні.

З'явилася необхідність встановлення загальних жорстких правил поведінки, обов'язків, дозволів і заборон (табу) для кожного члена суспільства. При цьому цікаво, що права людини виникли як самостійна галузь набагато пізніше, ніж право взагалі.

Вирішальним етапом в розвитку прав людини стали буржуазно-демократичні революції XVII – XVIII ст. ст., які сформулювали не тільки широкий набір прав людини, а й принципи свободи і формальної рівності. Саме з цього історичного витка права людини почали оформлятися в самостійну галузь права і стали чинити величезний вплив на характер держави, оскільки стали дієвим обмеженням для її всевладдя, сприяли встановленню демократичної взаємодії між державною владою і особою, яка раніше не сміла протистояти величезній державній машині і бюрократичному апарату, який її обслуговує.

Більш того, формування правової держави було б неможливим без утвердження в суспільній свідомості і практиці прав і свобод людини. Свобода думки і слова, думки та інформації відноситься до порівняно нових надбань цивілізації. Велика частина людської історії протікала в умовах заперечення такої свободи і обмеження тих думок і позицій, які вважалися більшістю населення або правлячим класом шкідливими, небезпечними або помилковими [22, с.55]

З позиції О.О. Майданник «свободи людини і громадянина» можна визначити як встановлена і гарантована законодавством сфера автономії людини і громадянина у взаємовідносинах з державною владою та іншими членами суспільства. Це свобода волевиявлення, думки, совісті, переконань, свобода людини від втручання у сферу її особистого життя та особистих переконань з боку органів держави, інших державних інституцій, не державних утворень, інших членів суспільства тощо [23, с.12]

Автор зазначає, що правові норми, які утворюють конституційно-правовий інститут прав, свобод і обов'язків людини і громадянина і визначають систему прав, свобод і обов'язків людини, виступають в таких основних видах: 1) конституційні принципи правового статусу людини і громадянина. Це загальні принципи, що лежать в основі формування і реалізації правового статусу особи. Основними серед них є принцип рівноправності, справедливості, принцип взаємозв'язку прав і обов'язків людини і держави тощо; 2) права людини. Це правові норми, що становлять основу обов'язків держави стосовно людини. Вони охоплюють весь комплекс основних прав особи; 3) свободи людини. Це норми права, які гарантують кожній людині сферу її життя, що є вільною від будь-якого втручання. Передусім це свобода думки й переконань, свобода совісті і релігії тощо; 4) обов'язки людини і громадянина. Це норми, що визначають обов'язки особи виконувати певні дії чи утримуватися від них; 5) матеріальні гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина; 6) норми конституції, що визначають основні напрямки й містять рекомендації щодо законодавчого регулювання у сфері основних прав, свобод і обов'язків людини; 7) конституційні норми, які визначають політику держави у сфері прав, свобод і обов'язків людини [24, с. 145]

Як зазначає, (*Maurice Adams; Anne Meuwese; Ernst Hirsch Ballin (2017)*). Початок свободи слова поклав англійський Білль про права 1689 р. Потім вона знайшла відображення в першій поправці до Конституції США 1787 р і поступово до початку XX ст. більшість європейських країн, включаючи Російську імперію, гарантували цю свободу в своїх конституційних актах. [25, с. 97]

Наступним етапом у розвитку уявлень про суб'єктивні права тих громадян в інформаційному обміні можна вважати розробку концепції права на комунікацію. Вважається, що її засновником є великий чиновник ООН, французький юрист Ж. Д'Арсі. Ще на початку 1970-х рр. вчений пропонував замінити існуючу «вертикальну систему» поширення інформації, тобто

передачу інформації засобами масової інформації для великих аудиторій, на «горизонтальну», тобто безпосередній обмін між окремими людьми і групами людей, незалежно від того, чи знаходяться вони в одній державі або в різних. Вивчаючи питання про регулювання передачі інформації через державні кордони, Д'Арсі дійшов до висновку про те, що практично жоден принцип не керує в міжнародному масштабі проблемами комунікації, і запропонував прийняти розроблене ним право людини на універсальну комунікацію, засноване на існуванні універсальних загальних елементів в будь-якій культурі на регіональній міжнародній конференції в Коста-Ріці в 1976 р. було визначено два основних поняття, на яких стала базуватися концепція права на комунікацію [26, с.19].

Це поняття права доступу до засобів комунікації та права безпосередньої участі в процесі комунікації. При цьому доступ розглядається як здатність потенційного споживача реально і ефективно використовувати наявні засоби комунікації як одержувач інформації та на основі рівності, а участь - як реальна і ефективна можливість споживача в свою чергу стати прямо або побічно творцем і розповсюджувачем інформації. Важливо відзначити, що оскільки теорія права на комунікацію була продовженням теорії вільного потоку інформації, проблема регулювання змісту інформаційного обміну не приваблювала великої уваги.

З цієї причини право на комунікацію в тих країнах, де воно продовжує підтримуватися як право людини, означає не забезпечення людей інформацією як такою, а забезпечення їх технологіями комунікації. Звісно ж, що концепція права на комунікацію в національних правових системах знайшла більший відгук, ніж абстрактна ідея вільного потоку інформації, що затвердила в міжнародному інформаційному обміні принцип свободи інформації.

Як ціле неможливо без його складових, так і окремі складові не можуть виконувати самотійні функції поза системою. Єдність прав і свобод полягає в тому, що всі вони виникають на основі суспільних відносин, які складають

їх зміст. Всі вони, так чи інакше виражають інтереси і потреби суспільства, його членів, а їх зміст визначається конкретними умовами життя людей. Право на свободу вираження поглядів є невід'ємною частиною системи природних прав, наданих суб'єкту сучасного суспільства. При цьому, право на вільне вираження думок є обов'язковою умовою дотримання принципів гласності та звітності, які, в свою чергу, вкрай необхідні для заохочення та захисту прав людини.

В сучасному світі свобода думок і свобода їх вираження є невід'ємними умовами всебічного розвитку особистості. Вони мають ключове значення для будь-якого суспільства і є основоположними елементами будь-якого вільного і демократичного суспільства. Ці дві свободи тісно взаємопов'язані, оскільки свобода вираження думок стимулює обмін і формування думки. Думка, в свою чергу, як результат, продукт мислення відображає пізнання навколишнього світу і самого себе в цьому світі і втілюється в уявленнях, поглядах, думках, переконаннях. Свобода думки характеризує духовну свободу людини, його внутрішній світ, тому сама по собі вона не може бути предметом регулювання правом.

Право на свободу вираження поглядів дає можливості людині діяти відповідним чином (або утримуватися від певних вчинків), з тим щоб забезпечити своє нормальне існування, що дозволяє їй розвиватися насамперед як особистості [27, с. 201]. Іншими словами, наслідувана нами свобода – це мовна чи дійова поведінка груп або окремих особистостей стосовно кожного, що є важливим складовою демократично-політичної системи країни.

Свобода вираження поглядів у широкому значенні, складається з таких універсальних взаємозалежних елементів, як право на: 1) безперешкодне дотримання своїх поглядів і переконань; 2) вільну відмову від них; 3) спілкування в усній чи письмовій формі, включаючи право на утримання від спілкування взагалі; 4) вільний вибір мови спілкування (мовна самобутність); 5) повну й об'єктивну поінформованість про факти й

обставини, що загрожують життю чи здоров'ю людей, будь-яким чином безпосередньо зачіпаючи права, свободи й обов'язки людини і громадянина; 6) максимально вільний обмін і співставлення ідей і знань; 7) участь у підготовці інформації (публічна гласність поглядів); 8) заперечення хибних чи перекручених даних і захист від шкоди, спричиненої неправдивими відомостями; 9) індивідуальне й колективне спілкування в державних і місцевих органах влади; 10) свободу літературної, художньої та іншої творчості [28, с. 11-12].

На цьому етапі розвитку суспільства свобода слова як природна можливість людства найповніше втілилася у міжнародних документах з прав людини, які втілюють досягнення та досягнення людства від початку до кінця. Ці документи фіксують можливість зовнішніх проявів конкретних елементів людської свідомості: – право на свободу думки, совісті, релігії та переконань (*Charte de Paris. Pour. Une nouvelle europe. Paris*); – право на свободу думки, совісті та релігії (ст. 18 ЗДПЛ; ст. 10 *Charter of Fundamental Rights of the European Union (CFR)*); – право на свободу поглядів та переконань, а також на вільне їх розповсюдження (ст. 19 ЗДПЛ); – право на свободу вираження поглядів (ст. 10 *Євроконвенції*); – право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів (ч. 1 ст. 19 МПГПП) та право на вільне вираження свого погляду (ч. 2 ст. 19 МПГПП); – право на свободу вираження своїх поглядів (ст. 11 ст. 10 *Charter of Fundamental Rights of the European Union (CFR)*).

Свобода вираження поглядів та переконань є однією з фундаментальних можливостей людини, яка має і більш того повинна забезпечуватись на державному та наддержавному рівні, тобто як у внутрішніх нормативно-правових актах – так і у міжнародних.

Свобода вираження поглядів у філософському розумінні – це здатність суб'єкта виходити за межі чуттєвого пізнання та відкривати навколишній світ, засвоюючи образи, які він відображає, у тій мірі, яка необхідна для фактичного з'ясування та перетворення дійсності для задоволення інтересів

та потреб людей [29, с. 151]. Право на вільне вираження поглядів у моральному тлумаченні являє собою вільне створення власного гармонійного внутрішнього світу з урахуванням при цьому, що таке добро, а що ні. Свобода слова в соціальному аспекті – право людини на діалог у суспільстві. Свобода слова у психологічному плані – це змога індивіда на власний розсуд оперувати лексикою для систематизації та вираження уявлень про матеріальний світ [30, с. 9].

Свобода слова з юридичного погляду – можливість самостійно вибирати вид і міру власної поведінки, висловлювати ідеї, погляди, думки на свій розсуд і в повному обсязі розуміти значимість заявленого; свобода вираження поглядів може бути як позитивом, так і негативом. Категорія «свобода вираження», яка застосовується переважно у сфері міжнародно-правових відносин, є узагальнюючою щодо свободи слова, свободи інформації, свободи преси, та інших перелічених вище похідних від загального терміну «свобода» видових понять, а останні, є відповідно, підпорядкованими. Базовими елементами свободи вираження думки та поглядів є: 1) право на висловлювання й поширення думки; 2) право мати думку і дотримуватись її; 3) право мовчати [31].

На думку Л.В. Ярмол свобода вираження поглядів людини як природне право – це можливість виражати внутрішньо та назовні, у будь-якій формі ставлення ймовірнісного характеру до теперішніх, минулих, майбутніх явищ, процесів, подій, фактів дійсності або давати їх оцінку. Свободу вираження поглядів людини можна поділити на такі види: свобода вираження релігійних, правових, політичних та інших поглядів людини (залежно від форм свідомості); свобода вираження констатуючих поглядів та свобода вираження поглядів оцінок залежно від змісту поглядів); свобода вираження поглядів у різних формах вербальній усній, письмовій, друкованій), невербальній та комбінованій (поєднання вербальної та невербальної) - залежно від форм (способів) зовнішнього вираження поглядів; свобода вираження поглядів істинних та хибних (залежно від того, чи правильно

відображають об'єктивну дійсність погляди людини). Структура свободи вираження поглядів як природного права – це система можливостей, які відображають її змістовну конкретизацію, а також зв'язки між ними. На даному етапі розвитку суспільства свобода вираження поглядів як природна можливість людини найбільш повно відображена в основних міжнародних документах. Складові свободи вираження поглядів людини як природного явища можна виділити, проаналізувавши насамперед міжнародні (як універсальні, так і регіональні) акти з прав людини [32, с. 56].

Право на свободу особи, слова, думки, і переконань у загальній класифікації видів особистих прав відноситься до особистих (громадянських, або фізичних) прав, які слугують гарантією індивідуальної автономії та свободи, правовим засобом захисту суб'єктів від свавілля з боку органів державної влади та інших осіб. Особисті права і свободи виникають людини від народження та існують довічно. Вони невідчужувані, тобто не можуть бути обмежені чи скасовані владою; їх не можна передати чи передати іншим суб'єктам; особа не може відмовитися від цих прав. Це природні права людини, визнані та схвалені державою, які гарантують певний ступінь свободи держави та фактично надають можливість вільно розпоряджатися собою, гарантують невтручання в особисте життя. Індивідуальна свобода гарантує розвиток розуміння соціальної цінності людини та правильного ставлення до інших та суспільства в цілому [33, с. 7].

Основи сучасного розуміння важливості вільного поширення поглядів (власне - слова й інформації) формували мислителі різних епох. У часи Відродження про необхідність свободи переконань говорили Мартін Лютер, Томас Мюнцер, Жак Кальвін. У роки Французької буржуазної революції один із її ідеологів Клод Гельвецій обґрунтовував свободу слова, думки й совісті як розумову необхідність людини. Ідеї громадянських свобод, свободи слова знайшли своє відображення і в поглядах класиків німецької філософії, мислителів інших народів. Ідеологічної довершеності набули вони в 30-40 роках XIX ст. у творах представників політичної течії лібералізму,

зокрема Джона Локка, Шарля Луї Монтеск'є та Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля. Адепти ліберальних цінностей обстоювали право індивідуума на громадянські та політичні свободи, серед яких основними були свобода думки, віри, зборів. Мета й завдання держави, відповідно до цих принципів, полягали в збереженні і захисті особистих природних прав людини. Пізніше погляди ідеологів лібералізму знайшли розвиток у працях Карла Дойча, Габріеля Алмонда, Роберта Даля та інших представників політичної науки США, які обґрунтовують пріоритет громадянських свобод над державними інтересами, інститут громадської думки, ЗМІ визнають як необхідний елемент функціонування демократичної політичної системи [34].

На важливість даного права вказували ще в період доби Нового часу та Просвітництва. Так, у творах «отця класового компромісу», видатного англійського мислителя Дж. Локка розкриваються питання про сутність і ступені свободи (несвободи) людини. У «Двох трактатах про правління» Локк розрізняє «природну свободу людини», яка полягає в тому, «щоб не бути нічим зв'язаним, окрім закону природи», і «свободу людини в суспільстві», зокрема «свободу людей в умовах існування системи правління», яка полягає в тому, «щоб жити відповідно до постійного закону, спільного для кожного в цьому суспільстві і встановленого законодавчою владою, створеною в ньому; це можливість слідувати своїм власним бажанням у всіх випадках, коли це не заборонено законом, і не бути залежним від невизначеної, непостійної, невідомої самовільної волі іншої людини». Дж. Локк писав про те, що ця свобода прямо пов'язана з притаманним людині типом існування, що означає насамперед свободу формування чи вибору власної думки та її вираження, яке може втілюватись у зовнішній формі. За допомогою активного застосування та реалізації права на вільне вираження поглядів та переконань також підвищується можливість активного формування суспільної думки і громадської позиції як населення загалом, так і кожного індивіда окремо [35]. Аналізуючи конституційну норму про право кожної людини на свободу думки і слова, згадуються

безсмертні слова прославленого французького філософа Декарта: «Я думаю – значить, я існую» [36].

Думка є невід’ємною властивістю людини, основа її дій та поступків. Вона завжди є вільною і саме в цьому полягає її іманентний стан і, як видається, законодавчого закріплення свободи думки не вимагається. Позбавлення думки її свободи – мрія всіх тиранів, але ця мета в кінцевому рахунку є нездійсненна. Можливо заставити людину говорити не про те, про що вона думає, але заставити її думати чи не думати за вказівкою неможливо [37, с. 198].

Водночас, трактуючи свободу людини з юридично-правової точки зору, у контексті конституціоналізму, принципового значення набуває розкриття концепту свободи через визначення її співвідношення не тільки з законом, але й з правом. Зв’язок свободи та права знайшов своє обґрунтування у працях класиків правової думки. Так, за Гегелем, «підґрунтя права — це загалом духовне, а його найближче місце й висхідна точка — це воля, яка вільна; тим-то її субстанцією й визначення становить свобода; система права — це царство здійсненої свободи, світ духа, породжений ним самим, мовби другою натурою» [38, с. 24]. Таким чином, здійснення свободи відбувається у системі права, а свобода є субстанцією волі: «адже свобода — це таке саме визначення волі, як вага — основне визначення тіла». Право у гегелівській філософії визначається через «вільну волю». «У тому, що буття взагалі — це буття вільної волі, — визначає філософ, — якраз і полягає право. Таким чином, право — це взагалі свобода у формі ідеї» [38, с. 43]. Деякі дослідники вказують на те, що свобода на вільне вираження поглядів та переконань є важливим фактором прояву людської індивідуальності, унікальності кожної особистості, утвердження самобутності.

Кожна людина може формувати власні думки, позицію, погляди, умовиводи безпосередньо через набір своїх біологічних та психологічних властивостей, що підтверджує той факт що дане право є природнім та невід’ємним.

Так, на думку A.R. Mowbray свобода слова означає право шукати, отримувати та поширювати певні думки, думки та оцінку інформації. Коли людина ділиться своїм судженням, оцінкою, інформацією з кимось або дізнається думку та оцінку інших людей через засоби масової інформації, реалізується її право на свободу інформації та комунікації, таким чином, йдеться про повну сукупність прав, що містить у собі право на свободу вираження поглядів. [39, с. 56]

Ю.С. Шемшученко зазначає, що свобода думки та слова, а також право вільно висловлювати власні погляди та переконання дають кожному можливість визначити власну моральну, духовну та інші системи цінностей і можуть вільно висловлювати свої погляди будь-яким способом без будь-якого ідеологічного контролю оприлюднювати свої думки шляхом використання будь-яких засобів їх вираження, зокрема і через поширення інформації у формі думок та переконань, які стосуються політичного, економічного, культурного, духовного життя та інших питань суспільства та країни. Свободу вираження думок людини можна розглядати з двох аспектів: один є природним законом (як загальносоціальне явище), а інший - суб'єктивним правом. У першому аспекті виникнення зазначеного права не залежить від держави і має загальносоціальний, природний характер. У другому аспекті – виникнення свободи вираження поглядів як суб'єктивного юридичного права, безумовно, залежить виключно від держави, котра проголошує, визнає це право [40, с. 721].

В.А. Гапоненко надає своє тлумачення поняттям «свобода вираження поглядів», «свобода вираження», «свобода переконань». Свободу вираження поглядів науковець визначає як свободу слова, думки, інформації, преси, засобів масової інформації. «Свобода вираження» розглядається як (гарантоване) право, або (гарантована) можливість вільного вияву у будь-якій формі, навіть безсловній (символічне вираження). Щодо свободи переконань, то автор зазначає, що це передовсім, відсутність переслідувань за свої переконання, можливість дотримуватись і вільно виражати свої

переконання на будь-які речі, засновані на певних ідеях та світоглядах [41, с. 7].

Враховуючи розуміння прав людини і громадянина на інформацію і на доступ до інформації як системи правових норм і принципів, організаційних засобів і методів, умов та вимог, що забезпечує право на пошук, збирання, отримання, передачу, виробництво та розповсюдження інформації ЗМІ [42, с. 393] пропонуємо окреслити складові частини, які становлять зміст права на свободу та вираження поглядів: - можливість вільно збирати, отримувати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію та ідеї в будь-який спосіб, без втручання держави та незалежно від кордонів держави, за винятком випадків, передбачених законом; - вільне виявлення своїх переконань, думок, раціоналізованих почуттів, установок, концепцій, орієнтацій тощо та можливість їх дотримуватися; - вільне використання будь-яких засобів вираження своєї позиції – як традиційних (письмових, усних, образотворчих тощо), так і сучасних (інформаційних, технічних).

Водночас природні права людини дають їй суверенне право вимагати від держави визнання, забезпечення та гарантування індивідуальної свободи у системі взаємозв'язків з іншими людьми, суспільством та державою. Міра цієї свободи залежить від міри обмежень (наприклад, у формі встановлення відповідних юридичних обов'язків), які держава встановить як для себе, так і для інших суб'єктів соціальних зв'язків.

Звідси заслуговує підтримки позиція В.М.Селіванова, який розглядаючи проблему взаємовідносин індивідів та держави, вважає, що правовий порядок як організація взаємовідносин суб'єктів права у сфері правової регуляції в суспільстві можливий лише на основі чіткого розмежування сфер діяльності держави та активності індивідів, що певним чином впливає на визначення всіх прав і свобод людини й громадянина: як приватних громадянських прав, так і суб'єктивних публічних та політичних прав [43, с. 169]. При цьому аргументується концепція, згідно з якою як окремих індивідів в своїх правах та свободах має бути обмеженим публічними інтересами суспільства,

закріпленими в нормах публічного права, так і держава не є всевладною щодо людини, бо у своїй діяльності вона має бути обмеженою, «зв'язаною» конституційно закріпленими правами й свободами людини, нормами приватного права [43, с. 173].

Тобто ми маємо розуміти, що право на вільне вираження поглядів та переконань однієї людини не має порушувати це ж саме, або будь-яке право іншої людини взагалі. Саме тому такий спектр прав має бути дослідженим дуже ретельно, адже межа між свободою та свавіллям у цьому аспекті надто тонка, що тим не менш, не має створювати місця для маніпуляцій в даній сфері. Обмеження прав людини встановлюються з метою забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту демократичного суспільства.

У ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначено, що обмеження свободи вираження поглядів можливе лише у випадках, передбачених законом, коли воно необхідне у громадянському суспільстві для досягнення однієї із поставлених цілей. До таких цілей належать: забезпечення територіальної цілісності, громадського правопорядку, економічного добробуту; захист національної безпеки; охорона правопорядку та запобігання злочинам; захист ділової репутації, прав і свобод інших осіб; охорона здоров'я чи моральності; запобігання розголошенню інформації, що становить державну таємницю; забезпечення авторитету і незалежності суду [44]. Тобто усі вищезазначені обмеження можна поділити на такі, що покликані захищати: а) суспільні інтереси; б) права інших осіб; в) авторитет і безсторонність суду [45, с. 61].

Зазначені обмеження є доволі суворими, тому для того, щоб запобігти зловживанням з боку окремих держав, Європейська комісія з прав людини передбачила для них обов'язок чіткого визначення положень, які сформульовані у справі «Sunday Times» [46, с. 198-231]. Іншими словами, конкретне розуміння юридичних обмежень права на свободу слова означає, що основою будь-якого обмеження можуть бути лише стандарти, зазначені у

найбільш обмежувальних статтях, і ці стандарти слід розуміти таким чином, щоб значення цих положень не перевищувало їх звичайного змісту. Правила тлумачення також відповідають двом основним умовам, притаманним усім розглянутим умовам обмеження: будь-які обмеження прав і свобод повинні бути «законними» та «доцільними в демократичному суспільстві». Тобто, свобода вираження поглядів та переконань в деяких випадках вступає в суперечність з іншими правами, такими, як право на приватне життя, свобода совісті тощо. Свобода слова тісно пов'язана із захистом демократії та повагою прав інших, тому законодавче обмеження права особи на свободу вираження поглядів покликане встановити рівновагу між правами осіб, а також між правом особи та інтересами демократичного суспільства у разі, коли між ними може виникнути конфлікт [47, с. 12] Реалізація права на свободу слова не повинна порушувати права інших осіб. І тут доцільно згадати такий вислів: «Свобода вираження поглядів однієї особи закінчується там, де починається свобода іншої» [26, с. 8] «Свобода слова не дає вам абсолютне право на проведення виступів у моїй кімнаті, але не тому, що ви висловлюєтесь, а тому, що це моя кімната. Відповідальність та зобов'язання осіб, які користуються свободою висловлювання, мають залежати від ситуації та засобів, що застосовуються для висловлювання думок, ідей та інформації» [48, с. 74]. Будь-яке обмеження або втручання у здійснення права на свободу слова може бути застосоване лише до будь-якої конкретної форми вираження цієї свободи. Це обмеження не може бути абсолютним і не може повністю перешкоджати здійсненню цього права.

Проведені аналітичні дослідження дають підстави сформулювати наступні висновки.

Структурними елементами свободи слова як природного права особи, відображеного в міжнародних (універсальних та регіональних) документах з прав людини, є такі можливості людини: відстоювати власну думку; вільно висловлювати думку (це право включає право шукати, отримувати, передавати та передавати інформацію та ідеї); свобода змінювати свої

погляди; та не висловлювати свою позицію. На наш погляд, структурним елементом свободи людини, що розглядається, є також можливість відмови від власних поглядів - її також слід включити до основних міжнародних договорів з прав людини.

Свобода вільно дотримуватися своєї позиції (свобода поглядів) стосується внутрішньої сфери життя особистості і не може вийти за межі її свідомості. Законодавство України цієї свободи не регламентує, а це означає, що вона ніким не може бути обмежена. Особа вільна у своїх поглядах у будь – якій сфері – політичній, економічній, релігійній, науковій тощо.

Так зване право на інформацію (можливість шукати, отримувати, поширювати та поширювати будь-яку інформацію та ідеї) є частиною свободи вираження людської думки. На наш погляд, здатність шукати, отримувати інформацію та ідеї є основою свободи слова. Свобода слова забезпечується поширенням та передачею інформації та ідей, а не відвідуванням, пошуком та отриманням. Це означає, що право на інформацію має подвійний статус як складова індивідуальної свободи переконань-вони належать як до права формувати свою думку, так і до права висловлювати свою думку.

Міжнародні акти, які регламентують порядок захисту прав людини повинні проголошувати не тільки свободу вираження поглядів, але й свободу їх формулювання, що зумовлено її структурою та змістом як природного права людини.

1.2. Право людини на вільне вираження поглядів і переконань як необхідна складова демократичного суспільства

Право на свободу думки та слова, право на вільне вираження особистих поглядів та переконань є одним із основних принципів і є наріжним каменем

побудови демократичної, правової країни та громадянського суспільства. Без свободи слова немає верховенства права, це основа цивілізованого суспільства та стандарт оцінки політичної влади та демократії.

Право на свободу слова, переконань, вільне вираження своїх думок, а також свободу діяльності ЗМІ є одними з пріоритетних на шляху становлення вільної, демократичної, соціальної, правової держави. Розвитку саме цих прав приділяється особлива увага світового співтовариства в межах загальної спрямованості розбудови демократичних основ в усіх державах світу. Л.В. Ярмол звертає увагу на те, що у демократичному суспільному та державному житті важливе місце посідає така можливість людини та інших суб'єктів, як свобода вираження поглядів. "Погляд" проникає в усі сфери суспільного життя. Його значущість зростає, оскільки він є однією з основних форм сучасного пізнання й спілкування. За допомогою поглядів виробляються й ухвалюються рішення, даються важливі оцінки, зокрема і державно-правовим явищам [32, с. 55].

З цією думкою важко не погодитись, адже варто розуміти, що саме завдяки можливості вираження поглядів та переконань здатна утворитися громадська думка, яка в свою чергу є однією з підвалин існування демократичного суспільства. Не можуть бути реалізовані без права на свободу вираження поглядів, складовими якої є свобода слова і свобода преси багато інших прав людини, таких як право на свободу мирних зборів, свобода совісті та віросповідання, право на свободу об'єднання, свобода творчості, виборчі права. Без розвинутого громадянського суспільства, зокрема без створення належних умов для забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і переконань, свободи об'єднань, свободи зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні, держава не створить можливостей для забезпечення функціонування різних моделей демократії участі, що у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є умовою успішної модернізації, європейської інтеграції та сталого розвитку [33, с. 80].

Свобода слова й думки, вільне вираження своїх поглядів і переконань необхідні людям, так само як і свобода публічних дискусій із проблем, які є значущими і є формою існування демократичного толерантного суспільства. Таке суспільство виходить із того, що ніяка думка не може й не повинна втрачати права заявити про себе. Ідеологічна багатоманітність означає вільне здійснення в суспільстві різних політичних та інших поглядів, шкіл, ідей, а також можливість без перешкод пропагувати свої погляди та ідеї за допомогою ЗМІ, а також привселюдно захищати свої ідеологічні погляди та ін. [49, с. 29].

Аналізуючи історію старої Європи, особливо Великобританії, можна простежити, що право на свободу вираження поглядів виникає як інститут підтримання високого рівня компетентності органів державної влади. Так, англійський Білль про права 1689 р. гарантував членам парламенту повну свободу обговорення стану справ Королівства та державних посадовців, без чого його робота є неефективною. Особливістю цього правового акта стало й те, що народ має право на інформацію про стан справ уряду, а саме парламенту, який є вищим органом національного самоуправління, що підкреслює демократичний розвиток суспільства [50, с. 268].

В умовах Великої французької революції була прийнята в 1789 р. Декларація з прав людини та громадянина, у ст. 10 якої проголошено, що ніхто не може бути переслідуваний за свої переконання, якщо вони не порушують суспільного порядку [51, с. 11]. Зазначимо, що межі свободи слова і друку (преси) в різних правових моделях також трактуються по-різному. Парадигма американського розуміння свободи слова і преси вироблена творцями Конституції США. Перша поправка до неї, ратифікована 1791 року, гласить: «Конгрес не може ухвалювати законів, які запроваджували б будь-яку релігію чи забороняли б вільне відправлення релігійних обрядів, обмежували б свободу слова чи преси або право народу мирно збиратися та звертатися до уряду зі скаргами щодо відшкодування збитків» [52]. 1868 року Чотирнадцятою поправкою до Конституції США

гарантії невтручання у діяльність преси, заборони будь-яких законодавчих обмежень свободи слова були поширені на дії також урядів окремих штатів та органів місцевої влади. На ідеології цих поправок ґрунтуються всі закони та судові рішення США щодо свободи слова.

Свобода вираження поглядів є правом людини, визнаним у світі найбільш широко. Оглядове дослідження 142 конституцій світу показало, що до 124 з них – а це 87,3 відсотка – входило положення про забезпечення вільного вираження поглядів. У різних інтерпретаціях це право входило до найбільш ранніх конституцій сучасності. Свобода вираження поглядів була визнана ООН однією з фундаментальних цінностей необхідних для мирного співіснування націй [53].

У Декларації про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини й основні свободи, затвердженій резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 9 грудня 1998 року, проголошується, що кожна людина має право, індивідуально і спільно з іншими, заохочувати і прагнути захищати і здійснювати права людини й основні свободи на національному та міжнародному рівнях. Кожна людина, індивідуально і спільно з іншими, має право: а) знати, шукати, добувати, отримувати і мати в своєму розпорядженні інформацію про всі права людини й основні свободи, включаючи доступ до інформації про те, яким чином забезпечуються ці права і свободи у внутрішньому законодавстві, в судовій та адміністративній системах; б) як передбачається в міжнародних договорах про права людини та інших відповідних міжнародних договорах, вільно публікувати, передавати або поширювати серед інших думки, інформацію та знання про всі права людини та основні свободи; в) вивчати, обговорювати, складати і мати думки щодо дотримання всіх прав людини й основних свобод, як у законодавстві, так і на практиці, і привертати увагу громадськості до цих питань. Кожна людина має право, індивідуально і спільно з іншими, розвивати й обговорювати нові ідеї та принципи, що стосуються прав людини, і домагатися їх визнання [54].

У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права чітко застережено, що не допускається знищення яких-небудь прав чи свобод, визнаних у цьому Пакті, або обмеження їх більшою мірою, ніж у ньому передбачається. У цьому документі проголошено, що кожна людина має право безперешкодно дотримуватися своїх поглядів (ч. 1 ст. 19); кожна особа має право на вільне вираження своїх поглядів (ч. 2 ст. 19). У документі закріплені підстави обмежування тільки свободи вираження поглядів, можливість же дотримання своїх поглядів не підлягає жодним обмеженням. У ньому також зазначено, що обмеження права людини на вільне вираження свого погляду мають встановлюватися тільки законом і бути необхідними для: а) повага до прав і репутації інших осіб; б) охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я населення (ч. 3 ст. 19). Для реалізації свободи вираження поглядів важливе значення має ст. 20 Міжнародного пакта про громадянські і політичні права, у якій закріплено, що будь яка пропаганда війни, будь-який виступ на користь національної, расової чи релігійної ненависті, що є підбурюванням до дискримінації, ворожнечі або насильства, повинні бути заборонені законом [55].

Свобода слова, закріплена в міжнародних нормативних правових актах, є основним стандартом прав людини, який виражається в свободі висловлювати свою думку і думки, як в письмовій, так і в усній формах, включаючи свободу друку та засобів масової інформації. Відсутність обмежень цього права з боку держави на сьогоднішній день є критерієм ефективного розвитку демократії в різних державах.

Соціальна напруженість після закінчення Першої світової війни дозволила всьому світу, особливо Європі, розвиватися і зростати. Соціально-економічна криза, яка знову охопила європейські країни, стала наслідком революційних потрясінь. Це та багато іншого не вплинули на політичну ситуацію в Україні. На початку цього століття Українська держава розпочала новий етап історичного розвитку-державного будівництва та закріплення європейських стандартів на конституційному рівні. Про це свідчать

положення прийнятої 29 квітня 1918 року Конституції Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР).

З набранням чинності Конституція УНР 1918 року існувала заборона вільного читання приватних листів державною владою. Порухення приватного листування може бути досягнуто лише за наявності судового наказу або якщо чинне українське законодавство передбачає інше. Доки не порушуються положення кримінального законодавства громадяни та будь-яка інша особа на території не можуть бути обмежені в правах слова, друку, сумління, організації, страйку. У розділі 8 «Про тимчасове припинення громадянських свобод» було передбачено часткове обмеження або припинення громадянських свобод (під час війни чи внутрішніх заворушень) лише шляхом прийняття спеціального закону в установленому порядку [56].

Конституція Соціалістичної Радянської Республіки України 1919 року передбачала розділ 3 «Декларація про права та обов'язки праці та експлуатованих людей в Україні», згідно якого з метою забезпечення за працюючими дійсної свободи висловлення своїх думок УСРР усунуло залежність преси від капіталу і віддає в руки робітничої класи і селянської бідноти всі технічні і матеріальні засоби до видання газет, брошур, книг та інших творів друку і забезпечує їх вільне розповсюдження по всій Україні. Крім цього, працюючим надано право вільного влаштування зборів, союзів тощо [57]. Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1924 року не враховувала найважливіші засоби реалізації права на свободу думки та слова [58]. Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1936 року гарантувала громадянам: свободу слова, свободу преси, свободу зібрань та зібрань, вуличні демонстрації та свободу демонстрацій. Однак це стосувалося виключно «інтересів робітників» та «інтересів соціалістів» [59]. Не сприяла розвитку права на свободу і Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік 1977 року [60].

Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік «Про пресу та інші засоби масової інформації» став першою спробою закріпити права на

свободу думки і слова у профільному нормативно-правовому акті. У ст. 5 (неприпустимість зловживання свободою слова) задеклароване положення щодо недопустимості використання засобів масової інформації для розголошення відомостей, які становлять державну чи іншу таємницю, що спеціально охороняється законом, заклику до насильницького повалення або зміни державного та суспільного ладу, пропаганда війни, насильства й жорстокості, расової, національної, релігійної винятковості або нетерпимості, розповсюдження порнографії з метою вчинення інших кримінально караних діянь. Забороняється й переслідується відповідно до закону використання засобів масової інформації для втручання в особисте життя громадян, посягання на їхню честь і гідність [61; 62, с. 129].

З прийняттям низки нових законів в умовах української дійсності, на наш погляд, почала формуватись законодавча база сучасного зразка, що регулює інформаційні, мовні та деякі інші відносини. Це, зокрема, Конституція України, Закон України «Про інформацію», Закон України «Про доступ до публічної інформації». Отже, можна визнати поступове формування механізму реалізації права на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Варто зауважити, що перепонами на шляху його реалізації останнім часом є нестабільна політична ситуація, збройні конфлікти, численні зміни законодавства тощо [62, с. 129].

У резолюції 59 (1) Генеральної Асамблеї ООН зазначено, що свобода інформації є основним правом людини і являє собою критерій всіх видів свободи, захисту яких Об'єднані Нації себе присвятили. Ідеться про право повсюдно і безперешкодно збирати, передавати й опубліковувати інформаційні відомості; унаслідок цього свобода інформації є основною передумовою для будь-якої серйозної спроби сприяти досягненню миру і світового прогресу. Реалізація даної можливості, безумовно, вимагає від тих, хто користується її привілеями, бажання і вміння не зловживати ними; основним принципом її є моральний обов'язок прагнути до виявлення об'єктивних фактів і до поширення інформації без злісних намірів. Отже,

свобода слова та вільного вираження поглядів як його частина є необхідними передумовами для реалізації інших конституційних прав [63, с. 69].

Важливою гарантією свободи інформації є дотримання принципів ідеологічного і політичного різноманіття в демократичному суспільстві, які включають в себе плюралізм інформації та ідеології всередині самої журналістики [64, с. 19].

У свою чергу, свобода інформації забезпечує існування клімату ідеологічного плюралізму всередині демократичного суспільства і плюралізму різних джерел інформації. Ідеологічна, політична та інформаційна різноманітність має свою внутрішню логіку. Зіткнення думок можливо в разі вільного доступу громадян до необхідної їм об'єктивної інформації і свободи дискусії. Таке зіткнення, в свою чергу, відкриває шлях до розробки аргументації, яка згодом буде випробувана на політичному рівні, що веде до політичного плюралізму. Політичне й ідеологічне розмаїття демократичного суспільства є результатом різноманітності інформації, і навпаки. Встановлюється пріоритет ідеологічного і політичного плюралізму: різноманітність інформації, в тому числі у формі свободи інформації, є засобом, а не метою ідеологічного і політичного плюралізму. Можливість доступу до плюралістичного змісту ЗМІ є одним з ознак громадянського суспільства. Різноманітність інформації розвиває відкрите суспільство. Висвітлення в ЗМІ різних інтересів і точок зору сприяє зниженню впливу екстремістських поглядів і розвитку терпимості і прагнення до компромісу. Важливий аспект позитивних зобов'язань держав щодо сприяння свободі вираження поглядів та свободу засобів масової інформації полягає в необхідності розвитку плюралізму всередині ЗМІ і забезпечення рівного доступу до ЗМІ для всіх. Європейський суд з прав людини відзначав: «[Поширення] інформації та ідей, які зачіпають загальні інтереси ... може успішно здійснюватися тільки на основі принципу плюралізму» [13, с. 195].

Комітет ООН з прав людини підкреслив роль плюралістичних ЗМІ в процесі державного будівництва, зазначивши, що спроби примусити ЗМІ до

пропаганди «політичної єдності нації» порушують право на свободу вираження поглядів: «Законодавчий захист і зміцнення політичної єдності нації в складній політичній ситуації не може бути проведено з метою заглушити голоси тих, хто відстоює принципи багатопартійної демократії і прав людини ». Зобов'язання сприяти розвитку плюралізму також має на увазі, що не повинно існувати законодавчих обмежень для тих, хто займається журналістикою, і що системи ліцензування або реєстрації для незалежних журналістів несумісні з правом на свободу вираження поглядів. У Спільній декларації, з якою виступили в грудні 2003 р Спеціальний доповідач Організації Об'єднаних Націй з питань забезпечення права на свободу переконань і їх вільного вираження, Представник ОБСЄ з питання свободи ЗМІ та Спеціальний доповідач ОАД з питання про право на свободу вираження поглядів, зазначається: «до незалежним журналістам не має пред'являтися вимога про ліцензування або реєстрації ... Режим акредитації для журналістів застосовується тільки в разі потреби забезпечення їм пріоритетного доступу в певні місця і (або) на певні заходи; такий режим повинен знаходитися під контролем незалежного органу, а рішення про акредитацію повинні прийматися відповідно до справедливої і прозорої процедури на основі заздалегідь опублікованих ясних і недискримінаційних критеріїв» [13, с. 292].

Ліцензування журналістів, яке традиційно існує не тільки в країнах Латинської Америки, Африки (наприклад, в Сенегалі, Ефіопії, Малі і Нігерії), але і в Італії, означає, на думку Д. Джоус, що право на професійне заняття журналістикою ставиться в залежність від відповідної освіти, складання спеціальних іспитів, стажування, рекомендації з боку журналістських організацій та спілок і т.п. Державну (зазвичай) ліцензію отримати непросто, зате вона, як правило, забезпечує працевлаштування. Журналісти, які її не мають (в Італії їх називають «публіцистами») також працюють в ЗМІ, але не мають необхідних для професійної кар'єри гарантій [64, с. 493].

У зв'язку з цим слід звернути увагу на те, що в Венесуелі систему ліцензування ввели, коли після революції на Кубі 1959 року в країну приїхали кубинські журналісти. Венесуельські журналісти наполягли тоді на введення ліцензування для захисту своїх робочих місць. Згідно постанови Міжамериканського Американського суду з прав людини у справі громадянина США Стівена Шмідта, звинуваченого в 1979 р. в Коста-Ріці в журналістській діяльності без ліцензії, ліцензування – порушення свободи вираження поглядів. Як пишуть американські автори, коментуючи цю справу, уряд Коста-Ріки висунув три аргументи на підтримку своєї зафіксованої в законі системи ліцензування журналістської діяльності: 1) ліцензування є звичайний спосіб регулювання професійної практики; 2) ліцензування журналістської діяльності сприяє реалізації суспільної потреби в відповідальності журналістів і дотримання ними норм професійної етики; 3) ліцензування є засобом гарантування незалежності журналістів від своїх роботодавців [65, с. 12].

Міжамериканський суд з прав людини дійшов висновку, що жоден з представлених доказів не є достатньою для законного втручання в свободу журналістів. У відповідь на перший аргумент уряду Коста-Ріки Міжамериканський суд з прав людини зазначив, що журналістика відрізняється від інших професій, так як вона пов'язана з діяльністю, прямо захищеної положеннями Американської конвенції про права людини. Міжамериканський суд з прав людини також відхилив твердження, що обмеження свободи вираження поглядів може служити засобом її гарантії; замість цього він прийшов до висновку, що для суспільного блага істотне значення має максимально можливий обсяг інформації. Нарешті, він, хоча і висловив свою згоду з метою захисту незалежності журналістів, прийшов до висновку, що ця мета може бути досягнута і без застосування обмежень щодо того, хто може займатися журналістикою. У консультативному висновку у цій справі в листопаді 1985 року цей суд таким чином обґрунтував порушення Американської конвенції про права людини: «Якщо приймається

закон про ліцензування журналістів, за яким займатися журналістикою забороняється тим, хто не перебуває в колегії журналістів, а разом з тим, в колегію приймають тільки тих, хто закінчив університет за певною спеціальністю, то такий закон несумісний з положеннями Конвенції. Обмеження свободи слова, які допускає такий закон, не санкціоновані статтею 13 (2) Конвенції». Міжамериканський суд з прав людини в тому ж висновку заявив, що свобода вираження поглядів вимагає, щоб засоби поширення інформації були потенційно відкриті для всіх без будь-якої дискримінації або, точніше, що не повинно бути осіб і груп, позбавлених доступу до таких засобів [21].

У зв'язку з цим сьогодні загально визнано, що будь-які державні органи, наділені повноваженнями щодо регулювання в галузі засобів масової інформації або телекомунікацій, повинні бути повністю незалежні від органів державної влади і захищені від втручання з боку політичних і ділових кіл. В іншому випадку система регулювання ЗМІ легко може стати предметом зловживання в політичних або комерційних цілях. ЗМІ, мають бути захищені від втручання, особливо політичного або економічного характеру, в тому числі за допомогою порядку призначення його членів, який повинен бути прозорим, відкритим для участі громадськості і не контрольованим будь-якої конкретної політичною партією [66, с. 68].

Для того, щоб визначити, чи має держава позитивний обов'язок у кожному конкретному випадку, необхідно розглянути основні принципи міжнародного права, особливо конвенції, для досягнення справедливого балансу між спільними інтересами та особистими інтересами. Обсяг цього зобов'язання неминуче буде змінюватися залежно від різних обставин у країні, труднощів адміністративних підрозділів сучасного суспільства та вибору пріоритетів та засобів [37, с. 43].

Свобода слова є запорукою формування активного громадянського суспільства. Важливим чинником для практичної реалізації цієї задекларованої свободи є доступ особи до засобів масової інформації, що

дозволить людині повніше й ефективніше брати участь в управлінні державними справами, зокрема, через критику посадових осіб чи їхньої політики, таким способом залучати інших осіб до своїх переконань, формуючи вже їхні переконання. Отже, не залишається сумніву, що демократія залежить від можливостей доступу громадян до широкого кола ідей, даних та думок [38, с. 156].

Ключовою характеристикою принципу демократії виступає політична рівність усіх без винятку громадян перед законом і дотримання принципу: одна людина – один голос. Отже, де бракує права незгоди чи панує принцип однодумства, там немає й не може бути демократії. Вона не допускає можливості вольового нав'язування позицій однієї частини спільноти іншій. З цього погляду суттєвою ознакою демократії як форми правління більшості є дотримання інтересів і прав меншості, адже там, де зникає меншість, існує загроза зникнення більшості. Варто погодитися з тим, що дана позиція неможлива без усебічного обговорення, висвітлення, аналізу тієї чи іншої ситуації, яка складається публічно, в напрямку, пов'язаному зі свободою вираження своїх поглядів [66, с. 154] Найсуперечливішою у цьому контексті розуміння і застосування є оцінка, наскільки плановане втручання держави в кожному конкретному випадку є необхідним у демократичному суспільстві. Адже демократичні цінності ніде в повному обсязі не формалізовані, а їх межі чітко не встановлені, та й самі такі цінності мають свої національні особливості [50, с. 112].

Погоджуємося з думкою Н.Б. Новицької, що в основі реалізації інформаційних прав лежить дотримання двох основних принципів: по-перше, забезпечення безперешкодного отримання громадянами повної та неупередженої інформації та, по-друге, свобода публічних висловлювань незалежно від їхнього політичного змісту. Зазначені принципи включають кілька структурних елементів, які тісно взаємозалежні та існують у нерозривній єдності. По-перше, це свобода кожної людини привселюдно виражати свої думки, ідеї та судження і поширювати їх будь-якими

законними способами. По-друге, це власне свобода друку та інших засобів масової інформації, тобто свобода від цензури та право створювати та використовувати засоби масової інформації, що дозволяє матеріалізувати свободу вираження думок. По-третє, це право на одержання інформації, що становить суспільний інтерес або стосується прав громадян, тобто свобода доступу до джерел інформації. Усе це і провокує суб'єктів інформаційних відносин до довільної інтерпретації законодавчих норм, створює ґрунт для зловживань і дезорганізації. Тобто, реалізуючи своє конституційне право на свободу слова, особа, навіть не маючи за мету, може порушити право інших осіб та заподіяти їм моральної шкоди. Найяскравіше це ілюструється під час висвітлення надзвичайних новин, коли робляться репортажі і показуються реальні картини понівечених тіл, жорстокі вбивства та ін., що, як доведено вченими, негативно впливає на дітей і молодь. Звичайно, виробники інформаційної продукції мають право і зобов'язані інформувати громадян про актуальні події, що відбуваються в житті суспільства, але чи втратить свою інформативну цінність матеріал, у якому не буде сюжетів, які можуть завдати моральної шкоди іншим громадянам, а особливо дітям [67, с. 63].

Аналізуючи існуючі в юридичній науці погляди, можна виокремити ознаки зловживання правом: наявність в особи суб'єктивних прав; зловживання правом лише під час його здійснення; зловживання лише своїм, а не чужим правом; використання прав у супереч їхньому соціальному призначенню або виходячи за встановлені законом рамки здійснення права; незважаючи на форму зловживання правом (здійснене з наміром спричинити шкоду іншій особі, або без такого наміру), воно завжди завдає шкоду іншій особі [67, с. 63].

Відповідно до усталеної практики Європейського суду з прав людини засадничі результати тлумачення ст. 10 Конвенції у контексті дослідження проблем кримінальної відповідальності за публічні заклики до вчинення злочинних дій полягають у такому [68, с. 19-23]:

1. Свобода вираження поглядів є одним із засадничих положень демократичного суспільства та однією з основних умов його розвитку й самореалізації кожної окремої особи (рішення у справі Штоль проти Швейцарії («Stoll v. Switzerland») від 10.12.2007).

2. Публікації в Інтернеті порівняно з іншими друкованими ЗМІ здатні спричинити більшу шкоду порядку суспільних відносин, ураховуючи такі властивості Інтернету, як доступність, тривалість та асинхронність інформації в Інтернеті. Зокрема, у рішенні Редакція газети «Правое дело» та Штекель проти України («Editorial Board of Pravoye Delo and Shtekel v. Ukraine») від 05.05.2011 підкреслюється, що електронна мережа, яка обслуговує мільярди користувачів у всьому світі, не є і потенційно не буде об'єктом такого ж регулювання та засобів контролю. Ризик завдання шкоди здійсненню та використанню прав людини і свобод, який становлять інформація з Інтернету та комунікація в ньому, є безумовно вищим, ніж ризик, який походить від преси. Таким чином, підходи, які регулюють відтворення матеріалу з друкованих ЗМІ та Інтернету, можуть відрізнятися. Останній, безперечно, має коригуватися з урахуванням притаманних цій технології рис.

3. Відповідно до § 2 ст. 10 Конвенції під час обговорення політичних або соціально значущих питань існує небагато можливостей для обмеження свободи вираження поглядів. Якщо приватна особа бере участь у політичній дискусії з питань, що цікавлять суспільство, то вона не повинна виходити за певні межі. При цьому особі дозволяється вдатися до певного роду перебільшення чи навіть провокації, або, іншими словами, вона може робити певні нестримані заяви (рішення у справі Віллем проти Франції («Willem v. France») від 16.07.2009).

4. Розпалювання ворожнечі не захищається ст. 10 Конвенції (рішення Гюндюз проти Туреччини («Gunduz v. Turkey») від 13.11.2003. Відповідно до ст. 17 Конвенції висловлювання, несумісні з цінностями, що проголошуються та гарантуються Конвенцією, не отримують захисту.

5. Свобода вираження поглядів обмежена висловлюваннями, що пропагують расову дискримінацію і ворожнечу. Гасла відповідного змісту, що містяться на листівках політичної партії або на сайті в Інтернеті під час виборчої компанії піддаються такій же оцінці у контексті § 2 ст. 10 Конвенції (рішення Фере проти Бельгії («*Féret v. Belgium*»)) від 16.07.2009 [53]. Заклик вказаного змісту не є вільним обговоренням теми, а тому підпадають під дію § 2 ст. 10 Конвенції (рішення Віллем проти Франції («*Willem v. France*»)) від 16.07.2009).

6. Відповідальним за порушення ст. 10 Конвенції ЄСПЛ може визнаватися не лише фізична особа, а й юридична особа, організація, відповідальна за ведення порталу новин, на якому читачі розміщували анонімні та наклепницькі повідомлення (рішення у справі Делфі АС проти Естонії («*Delfi AS v. Estonia*»)) від 10.10.2013. Воно обґрунтовувалося тим, що рішення естонських судів про відповідальність Delfi були виправданими і такими, що стосуються необхідності обмеження свободи вираження поглядів. Коментарі читачів були екстремістськими і розміщувалися у відповідь на статтю, опубліковану Delfi на своєму професійно керованому новинному порталі, який здійснював свою роботу на комерційній основі. Крім того, ЄСПЛ врахував той факт, що компанія Delfi є великим ЗМІ. А тому широке коло публіки могло переглянути інформацію, розміщену на сайті. ЄСПЛ також звернув увагу на контроль сайту за опублікованими коментарями. Автори коментарів не мали можливість їх видаляти або редагувати. При цьому сам сайт не вжив своєчасних заходів, щоб видалити образливий коментар після його публікації. ЄСПЛ також звернув увагу на те, що компанія Delfi, будучи великим ЗМІ, повинна була бути поінформована про можливі юридичні наслідки збереження подібного коментаря і мала можливість оцінити ризики. Таким чином, згідно з практикою ЄСПЛ, визнаючи вебсайт відповідальним за публічні заклики до вчинення злочинних дій читачів, розміщених на цьому вебсайті, цей Суд орієнтує національні суди враховувати: характер діяльності, що здійснюється сайтом

(професійна, непрофесійна); наявність публікації інтересу; ступінь контролю за публікаціями (одноосібне право змінити чи вилучити коментарі); наявність заходів, що перешкоджають розміщенню протиправних коментарів; контекст та зміст публікації; наслідки, що були викликані публікаціями.

7. Для оцінки того, мали місце публічні заклики до вчинення злочинних дій, чи було обмеження права на вираження поглядів, на думку ЄСПЛ, суди повинні оцінювати загальну ситуацію і контекст, в якому було зроблено коментар (рішення у справі Сава Терентьев проти Росії («Savva Terentyev v. Russia») від 24.08.2018. У вказаній справі Саву Терентьева вперше у РФ притягнули до кримінальної відповідальності за вчинення екстремізму і розпалювання ненависті через залишений коментаря в інтернеті. Приймаючи рішення, ЄСПЛ наголосив, що він не схвалює дій Сави Терентьева. При цьому ключове питання, яке слід застосовувати у вказаному випадку полягає у тому, чи можна розглядати коментар Терентьева як заохочення до насильства, ненависті або нетерпимості. Розглядаючи коментар Терентьева про необхідність спалити «невірних ментів». ЄСПЛ зазначив, що він не закликав до такого насильства щодо конкретного офіцера або офіцерів. Його коментарі були спрямовані на поліцію як державну установу. У вказаній справі ЄСПЛ керувався такими критеріями: – контекст і зміст коментаря. ЄСПЛ вказав, що національним судам необхідно було провести ретельне вивчення контексту, що є єдиним способом визначити, чи підпадає коментар Терентьева під захист ст. 10 Конвенції; – «зауваженням», що захищається ст. 10 Конвенції, або заявою, яке втратило право на захист Конвенцією; – реальність застосування насильства, про яке йшлося у коментарі Терентьева. ЄСПЛ підкреслив, що Терентьев залишив коментар за відсутності у країні ситуації будь-якої політичної нестабільності або загальної напруженості, пов'язаної з безпекою у регіоні. У той час не відбувалися зіткнення, заворушення або антиполіцейські виступи. Тому коментар Терентьева не міг призвести до реальної загрози застосування фізичного насильства проти співробітників поліції; – публічність коментаря. ЄСПЛ звернув на цю

обставину детальну увагу Так, було встановлено, що коментар заявника було зроблено для достатньо обмеженого кола читачів. Тому він не міг впливати на значну кількість осіб. Національні суди не досліджували питання про те, скільки осіб переглянуло коментар Терентьєва. ЄСПЛ вказав, що національні суди були зосереджені на формі і тоні слів Терентьєва, але не на загальному контексті ситуації. Тому вони не змогли дати пояснень, чому його слова становили загрозу національній безпеці. ЄСПЛ особливо наголосив, що Терентьєв був визнаний винним і засуджений до покарання у виді позбавлення свободи, яке може застосовувати тільки у виняткових випадках. Як підсумок ЄСПЛ у вказаному випадку констатував порушення ст. 10 Конвенції.

8. У рішенні Смажич проти Боснії та Герцеговини («Smajić v. Bosnia and Herzegovina») від 08.02.2018 суд оцінював рішення національних судів, 23 відповідно до яких Смажича було визнано винуватим у розміщенні публікації на інтернет-форумі, що містила заклик до національної, расової та релігійної ненависті, ворожнечі або нетерпимості. Заявник стверджував, зокрема, що він висловлював свою думку з суспільно важливого питання. ЄСПЛ визнав скаргу заявника явно необґрунтованою відповідно до ст. 10 Конвенція і, як наслідок, неприйнятною. Він дійшов висновку, зокрема, що національні суди обґрунтовано констатували, що зміст постів заявника було виражено в досить образливій формі. Незважаючи на те, що вони мали загальний характер, все ж зачіпали делікатне питання етнічних відносин в постконфліктному боснійському суспільстві. ЄСПЛ відзначив, що призначене заявнику покарання не були надмірними. ЄСПЛ визнав, що втручання у право заявника на свободу вираження поглядів, яке було наказано законом і переслідувало законну мету захисту репутації і прав інших осіб, не порушувало ст. 10 Конвенції. Таким чином, у судовій практиці ЄСПЛ констатується відсутність порушення ст. 10 Конвенції та відповідальність авторів публікацій, коментарів або повідомлень з урахуванням контексту і змісту публікації, мети, яку переслідують автори

повідомлень, реальності застосування насильства, до якого закликають у повідомленні, величини аудиторії, яка безпосередньо ознайомила з публікацією.

Наступні можливості є частиною свободи слова як природного права особи: 1) дотримуйтесь власної точки зору; 2) вільне вираження думок (це право включає свободу шукати, отримувати, поширювати та передавати будь-яку інформацію та ідеї) 3) змінювати свої погляди; 4) не висловлювати своїх поглядів.

Необхідно підкреслити, що структурним елементом свободи людини, що розглядається, є також можливість відмови від своїх поглядів - це має бути відображено в основних міжнародних документах з прав людини.

Гармонійний розвиток демократичного суспільства потребує перманентного обміну інформацією, ідеями. Інформація про позицію може становити суспільний інтерес і має бути доступна всім членам суспільства без суттєвих формальних перешкод.

1.3. Міжнародно-правові стандарти забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань

Міжнародні стандарти прав людини – це досить широко вживана в правовій доктрині категорія. Однак, враховуючи постійний розвиток міжнародно-правового регулювання у сфері прав людини, зазначена категорія вимагає подальших наукових досліджень, особливо в сучасний період.

Міжнародні стандарти прав людини – це закріплені у міжнародних актах та інших міжнародних документах певні показники цих прав, до досягнення яких заохочуються або ж зобов'язуються держави. Це своєрідні взірці («еталони»), на які покликані орієнтуватись у своїй діяльності різні держави

та інші учасники суспільного життя. Зміст категорії міжнародного стандарту прав людини як соціальної цінності визначається через його особливі родові ознаки, до яких належать: 1) модельний характер; 2) загальний характер; 3) об'єктивність форм вираження. Визначальною ознакою міжнародних стандартів прав людини є універсальність, яка визначає, що всі країни використовують традиційні та інституційні механізми для забезпечення та захисту прав і свобод людини, щоб уніфікувати свої погляди на непорушність прав і свобод людини та основні правові принципи. Універсальність міжнародних стандартів у галузі прав людини передбачає, що встановлені ними вимоги мають однакову ступінь примусу, незалежно від того, до якої країни вони застосовуються. Отже, сутність феномену міжнародного стандарту відображає якісний рівень розвитку правових цінностей, досягнутий світовою цивілізацією та нерозривно пов'язана з правовою культурою людства [69, с. 16].

Значна увага у міжнародно-правових документах з прав людини приділяється питанням забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань.

Основним міжнародним договором в сфері захисту і охорони свободи слова на сьогоднішній день є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Україна в силу ч. 4 ст. 15 Конституції апріорі приймає в свою правову систему норми і принципи міжнародного права, таким чином і свобода слова в її міжнародному розумінні так само імплементується в національне законодавство. Стаття 10 Конвенції про захист прав людини і основних свобод гарантує свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади [44].

Приймаючи рішення у справах, пов'язаних з порушенням ст. 10 Конвенції, Суд трактує свободу слова як основу самореалізації кожної людини. У рішенні по справі Хендісайд проти Великобританії (*Handyside v. the United Kingdom*) говориться: «Свобода вираження поглядів є однією з

основних опор демократичного суспільства. Будучи одною з головних умов його розвитку та умов самореалізації кожного з його членів ..., вона може бути застосована не тільки до «інформації» або «ідей», які сприймаються доброзичливо або розглядаються як нейтральні чи байдужі, але також і до таких, які ображають, шокують або вселяють занепокоєння органам державної влади або громадянам держави. Такими є вимоги плюралізму, толерантності та лібералізму, без яких немає демократичного суспільства». [70].

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод на європейському просторі є найважливішим і авторитетним джерелом прав і свобод. Дослідники відзначають, що з моменту прийняття Конвенції європейські норми були відшліфовані настільки, що в даний час дуже точно і детально регулюють правовідносини в сфері основних прав і свобод. Відповідно до статті 32 Конвенції питання тлумачення Конвенції знаходяться в компетенції Європейського суду з прав людини і обґрунтованим є твердження про те, що текст Конвенції не можна розглядати окремо від прецедентного права Європейського суду з прав людини і що свою дію норми Конвенції продовжують в рішеннях Європейського суду, прийнятих у зв'язку з конкретними обставинами [66, с. 37].

Згідно ч. 1 ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає можливість дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від державних кордонів [44]. Дана норма гарантує і захищає свободу слова. Однак, в розумінні Суду, її зміст розширюється, вона стає гарантією вільної комунікації. Для того, щоб продемонструвати це, вважаємо за необхідне розглянути деякі правові позиції Суду.

По-перше, Суд неодноразово заявляв правову позицію, відповідно до якої стаття 10 захищає не тільки зміст інформації та ідей, але також спосіб їх вираження і форму їх вираження. Дана правова позиція означає, що стаття 10

гарантує свободу вибирати форму повідомлення, а також канал зв'язку і відпо-відний сигнал для їх поширення. Іншими словами, стаття 10 передбачає, що одну і ту ж інформацію людина має право висловити у вигляді вербального або невербального повідомлення, у формі письмового повідомлення, за допомогою зорових або звукових образів і ін.

Для ЗМІ, в свою чергу, це означає свободу вибору, наприклад, між такими формами, як телесюжет, інтерв'ю в прямому ефірі, репортаж з місця подій, або свободу вибору між статтею і фоторепортажем, якщо мова йде про друковані засоби інформації. Відповідно, кожен вільний вибирати канал зв'язку, тобто вирішувати без будь-якого втручання чи скористатися послугами радіозв'язку, поштового зв'язку, стільникового зв'язку, мережею Інтернет або кабельним телебаченням тощо.

По-друге, найбільший інтерес становить положення про те, що захист статті 10 поширюється в тому числі на тих осіб, що не є авторами будь-яких повідомлень або творів. Правова позиція Суду полягає в тому, що стаття 10 гарантує свободу думок будь-якій особі і не проводить відмінності в залежності від мети і ролі, яку фізичні або юридичні особи відігравали в реалізації цієї свободи. Керуючись даними висновком, Суд в одній із справ зазначив, що стаття 10 «... стосується не тільки змісту інформації, але також способів ... поширення, так як будь-яке обмеження останніх зачіпає право отримувати і поширювати інформацію». У цій справі дія статті 10 поширювалась на відносини, пов'язані з виданням твору, в той час як видавець не тільки не був автором твору, але і не підтримував позицію, виражену в тій роботі, яку він опублікував.

Суд підкреслив, що видавець, забезпечуючи підтримку авторам, бере участь в реалізації права на свободу вираження поглядів, так як він «... побічно розділяє «обов'язок і відповідальність», які автори беруть на себе під час поширення своєї думки перед суспільством» [71]. Таким чином, захистом статті 10 Конвенції повинні користуватися (одночасно приймаючи на себе відповідні обов'язки і відповідальність за частиною 2 статті 10) видавці,

розповсюджувачі, кінцеві продавці друкованої продукції та інші ланки в ланцюжку комунікативного процесу.

Слід також звернути увагу на більш ранню правову позицію Суду, відповідно до якої дія статті 10 охоплює поирення програм за допомогою радіохвиль, а також ретрансляцію таких програм по кабельній мережі. Крім того, як зазначив Суд, будь-яке обмеження, засобів передачі, також становить втручання в право на поширення інформації. Таким чином, слід зробити висновок про те, що стаття 10 забезпечує захист не тільки видавців і розповсюджувачів, а й ретрансляційних передавачів, ліній зв'язку, передавальних ліній і ін. В зв'язку з цим слід зауважити, що в теорії масових комунікацій діяльність засобів масової інформації, а також будь-які технічні засоби прийому та передачі повідомлень складають частину комунікації між людьми, оскільки це необхідно для подолання територіальної, тимчасової або територіально-часової роз'єднаності.

Загальним для всіх зазначених випадків є надання захисту на підставі статті 10 і надання статусу суб'єкта права на свободу слова тим особам, які не є авторами повідомлення, тобто не створюють повідомлення безпосередньо. Видавець, розповсюджувач, організація, що займається ретрансляцією супутникового сигналу по кабелю мають справу з уже готовими повідомленнями.

Така позиція Суду зрозуміла. Очевидно, що залишити зазначену галузь без підвищеного (у порівнянні з іншими видами підприємницької діяльності) захисту - означає послабити важливу ланку в ланцюзі поширення інформації, ідей і думок в суспільстві.

Аналогічним чином оцінює практику Європейського суду А. Агбор. Автор ставить питання про можливість застосування статті 10 Конвенції до положень щодо інфраструктурних складових системи вільного одержання і поширення інформації. Зокрема, питання належного використання національного частотного ресурсу, діяльності газетного кіоску, книгарні, друкарні, звичайного і мобільного телефону, мережі Інтернет та ін. На думку

дослідника, не дивлячись на те, що у Європейського суду поки не було можливості сформулювати правову позицію щодо всіх перерахованих відносин, проте «... загальний вектор підходів Суду щодо дозволу такого роду питань уже визначено» [72].

По-третє, інший важливий результат аналізу практики Суду полягає в тому, що в тлумаченнях Суду стаття 10 гарантує універсальне право отримувати всі ті повідомлення, які передаються і поширюються. Безумовно, дане право в першу чергу передбачає право на одержання суспільством значимої інформації. Як неодноразово вказував Суд, стаття 10 не тільки зобов'язує пресу повідомляти інформацію та ідеї, які становлять суспільний інтерес, а й гарантує право громадськості бути поінформованою належним чином. Однак це право було пов'язано лише з повідомленнями, переданими засобами масової інформації. У одній із справ Суд вказав, що свобода вираження думки має значення також для адвокатів, які вільні висловлюються публічно про функціонування судової влади, а громадськість, в свою чергу, має право на отримання інформації з питань, що зачіпають функціонування судової влади [72].

Однак найбільш важливими в даному контексті є наступні правові позиції. При розгляді ряду справ Суд прийшов до висновку, що стаття 10 забороняє уряду обмежувати, а також перешкоджати особі в отриманні інформації, яку інші особи бажають або можуть бажати йому передати. В іншій справі Суд поширив дію статті 10 на прийом телевізійних програм за допомогою параболічної та іншої антени і вказав, що будь-яке обмеження, накладене на засіб прийому, обов'язково становить втручання в право на отримання інформації.

Таким чином, відповідно до тлумаченням, отриманим в практиці Європейського суду з прав людини, стаття 10 Конвенції гарантує право будь-якої людини на отримання будь-яких повідомлень, які будь-хто бажає йому передати, передає йому або поширює для необмеженого кола осіб. У цьому сенсі право на свободу вираження, закріплене в статті 10 Конвенції, захищає

свободу отримання кореспонденції, повідомлень, надісланих електронною поштою, SMS-повідомлень, телефонних дзвінків і т.д.

У певному сенсі можна провести аналогію з підходами тих західних дослідників, які відзначають, що право на висловлювання може трактуватися як право бути почутим. Не можна не звернути увагу на те, що в практиці Суду отримала визнання точка зору, відповідно до якої стаття 10 охоплює і свободу художнього вираження. Таку свободу Суд визначає як «свободу передавати інформацію та ідеї», так як, на думку Суду, свобода художнього вираження має на меті участь як в публічному обміні інформацією, так і в обміні культурними, політичними, соціальними та іншими ідеями. Це положення Суд повторив у справі Касадо Кока, але вказав також, що стаття 10 може бути застосована і «до інформації комерційного характеру ... і навіть до легкої музики і комерційним оголошенням, що транслюються по кабелю». [71].

Подібне тлумачення статті 10 допустиме, воно не може розглядатися як невинуватено і надмірно широке, як таке, що позбавляє визначеності сферу застосування статті 10. Посилання на те, що Конвенція не закріплює окремого права (наприклад, на свободу творчості), недоцільне. Навпаки, позиція Європейського суду з прав людини є виключною послідовною і логічною: стаття 10 захищає будь яку активність, сутність якої становить спілкування між індивідами, передача людьми один одному певного семантичного змісту.

Крім того, контентом в Інтернеті - поширений спосіб спілкування та соціальної взаємодії. Цей вид спілкування не завжди переслідує певну комунікативну мету.

На це звертає увагу Європейський суд з прав людини під час розгляду справи «Кілін проти Росії» (№ 10271/12) [73].

Романа Кіліна засудили за поширення екстремістських матеріалів. Влада виявила, що він розмістив у соцмережах расистські відео- та аудіофайли з неонацистами, расовими прізвиськами та екстремістськими закликами. Суд

засудив його до умовного терміну. Хоча підозрюваний стверджував, що профіль, який поширював інформацію, не належав йому, свідки підтвердили, що спілкувалися з Кайлін через цей профіль.

Розгляд апеляційного суду проводився у закритому режимі з метою забезпечення безпеки самого підсудного. Пізніше суд залишив у силі рішення суду першої інстанції і далі зазначив, що відео поширює заклики до розпалювання міжнаціональної ворожнечі за системою доступу та націлено на необмежену кількість користувачів соціальних мереж.

Кілін звернувся до Європейського суду з прав людини. Посилаючись на статті 10 (Свобода слова) та 6 (Право на справедливий судовий розгляд) Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, він скаржився на те, що його судимість за кримінальне правопорушення порушила його права, а судовий розгляд його справи було проведено у закритому режимі.

Суд у Страсбурзі постановив, що обмін контентом в Інтернеті - це спосіб частого спілкування та соціальної взаємодії. Цей вид спілкування не завжди переслідує певну комунікативну мету, особливо якщо людина не коментує розповсюджену інформацію або не висловлює своє ставлення іншими способами.

Конкретно у зазначеній справі високі судді не розцінювали розповсюджений контент як художнє вираження участі в будь-якій дискусії чи точці зору (це було б предметом більш високого рівня захисту). Хоча Кілінг не може суттєво впливати на аудиторію (він не є популярним користувачем соціальних мереж), цей вид обміну вмістом, навіть невеликою групою людей, може призвести до посилення та радикалізації їхнього мислення без критичного сприйняття інформації.

ЄСПЛ також розглянув наявні наміри розпалити ворожість, що виражається в постійному завантаженні інформації на його веб-сайт та у поведінці підозрюваного в процесі. І якщо є наміри, такі фактори, як аудиторія та соціальне походження інформації, не є вирішальними.

Таким чином, засудження Кіліна відповідає гарантії статті 10 Конвенції, і призначене покарання є пропорційним.

Водночас Європейський суд з прав людини встановив, що права заявника були порушені. Через закритий судовий розгляд в Апеляційному суді було присуджено компенсацію моральної шкоди у розмірі 1500 євро. [73].

Таким чином, аналіз практики розгляду справ за статтею 10 Конвенції Європейським судом з прав людини дозволяє зробити наступні висновки:

1) Суд у своїй практиці виявляє в статті 10 Конвенції широкий зміст, який фактично забезпечує захист вільної комунікації як такої. Стаття 10, в її тлумаченні Європейським Судом з прав людини, надає захист на всіх етапах комунікативної діяльності - від створення до отримання повідомлення, включаючи всі стадії його передачі;

2) тлумачення Суду надає конвенційним нормам про свободу слова істотну гнучкість, необхідну в умовах високих темпів розвитку інформаційних технологій та відповідних соціальних комунікацій;

3) свобода слова, закріплена в статті 10 Конвенції, розглядається Судом в якості комплексного, центрального права. Не випадково Суд вживає як синонім для права на свободу слова («freedom of expression») такі поняття, як «право, гарантоване статтею 10 Конвенції» («right secured by Article 10 (art. 10) of the Convention») або «право, захищене статтею 10 Конвенції» («the right protected by Article 10 (art. 10) of the Convention»);

4) свобода слова синтезує такі права, як право на свободу дотримання думок, право на свободу поширювати інформацію та свободу отримувати інформацію та ідеї (частина 1 статті 10). Необхідно підкреслити, що Суд не прагне розділити дані права. Всі ці права, в розумінні Суду, складають лише правомочності в складі права на свободу слова.

Виходячи зі сказаного вище, можна говорити про те, що в ст. 10 Конвенції містяться загальні норми, що підлягають, безумовно, розширеному тлумаченню. Органом що здійснює таке тлумачення є Європейський суд з

прав людини. Причому важливо підкреслити, що Суд у своїх рішеннях посиляється на необхідність більш широкого розуміння свободи слова, ніж вказано в статті. При цьому, важливо підкреслити, що у суду так само є усталена практика з питання наявності обмеження свободи слова.

У березні 1998 р Секретаріат відділу засобів масової інформації департаменту з прав людини апарату Ради Європи опублікував огляд найважливішої правозастосовчої практики - збірник рішень Європейського Суду з прав людини та основних рішень Європейської Комісії з прав людини, пов'язаних як з загальним змістом статті 10 Конвенції про захист прав людини і основних свобод, так і контролю зі свободою засобів інформації. [74].

Документ також містить коментарі, що стосуються розгляду конкретних справ, безпосередньо пов'язаних з тлумаченням і застосуванням статті 10 зазначеної Конвенції. Зазначений Документ встановлює, що відповідно до Конвенції свобода вираження поглядів та інформації не є абсолютною. Держава може, маючи вагомі підстави, втручатися в здійснення цього права (незалежно від засобу інформації, за допомогою якого виражаються думки, інформація та ідеї), але згідно з умовами, викладеними в частині 2 статті 10 [74].

Можливі обмеження здійснення права на свободу вираження думок та інформації, які допустимі в зв'язку зі статтею 10 ч. 2, на думку Європейського Суду, «діляться на три категорії: спрямовані на захист суспільних інтересів (захист державної таємниці, територіальної цілісності, громадської безпеки, запобігання заворушенням чи злочинам, захист здоров'я і моральності); спрямовані на захист індивідуальних прав (захист репутації або прав інших осіб, запобігання розкриттю інформації, одержаної конфіденційно); необхідні для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [74].

Далі наголошується, що хоча перелік обмежень може здатися дуже великим, слід зазначити, що для того, щоб вони були допустимі, обмеження

повинні бути встановлені законом і бути необхідними в демократичному суспільстві.

В одному зі своїх рішень Європейський Суд з прав людини постановив: «Країни допускають деякі відмінності в оцінці необхідності втручання, але така неоднорідність підходів контролюються Європейським Співтовариством. Там, де має місце втручання в здійснення прав на свободу, гарантовану частиною 1 статті 10, контроль повинен бути строгим, тому що питання стосується забезпечення основного права. Значення цього права багато разів підкреслювалося Судом. Необхідність таких обмежень повинна бути обгрунтовано доведена». Так само Суд вказав, що національні відмінності в оцінці обмежуються інтересами демократичного суспільства в забезпеченні і створенні вільної преси [66, с. 234].

Крім того, необхідно підкреслити, що держава покликана охороняти інтереси громадян, тобто надавати громадянам певні права і гарантувати їх здійснення. Крім цього, в Україні забороняється зловживання свободою масової інформації – не допускається використання засобів масової інформації з метою здійснення кримінально караних діянь, для розголошення інформації, що становить охоронювану законом таємницю, для поширення матеріалів, що містять публічні заклики до здійснення терористичної діяльності, публічно виправдовують тероризм, інших екстремістських матеріалів, а також матеріалів, що пропагують порнографію, культ насильства і жорстокості.

Наскільки людина має свободу слова, думок і переконань, настільки вона вільна у виборі рішення, висловлювати свої думки і переконання, або ж ні. Це питання вирішується людиною самостійно, без тиску і будь-якого примусу з будь-чийого боку. Одночасно свобода думки і слова передбачає заборону примусу людини до відмови від своїх думок і переконань. Думки, почуття, переконання, ідейні установки – це сфера самовизначення особистості, вільна від впливу держави та інших осіб.

Таким чином, можна констатувати, що в міжнародному праві, а так само в практиці Європейського суду з прав людини інститут свободи слова є одним з ключових при визначенні правового статусу особи. З огляду на багатогранність даного поняття, загальні положення, закріплені в Конвенції, підлягають розгляду в сукупності з правовими позиціями, викладеними Європейським Судом з прав людини. Вважаємо, що саме засобами тлумачення права було розширено підхід до обсягу правовідносин, що входять до інституту права на вільне вираження поглядів, а так само були позначені рамки, в межах яких суб'єкт може реалізувати своє право, не зачіпаючи інтересів інших учасників правовідносин.

В даний час, на нашу думку, особливо не висвітленими в літературі залишаються саме питання вилучення з права на свободу слова, а так само питання про захист інтересів приватних осіб. Чи є висвітлення їх життя в пресі незаконним? Чи існують способи протидії свавіллю засобів масової інформації, а головне, чи є нормативне регулювання таких прецедентів в Україні та в міжнародній правовій доктрині?

Вважаємо за необхідне зазначити, що саме докладне вивчення таких вилучень дозволить збагатити правозастосовчу практику і уніфікувати її, а також посприє формуванню більш чіткого понятійного апарату в сфері реалізації права на свободу слова.

Висновки до розділу 1

1. Зміст права людини на вільне вираження поглядів і переконань можна розкрити через наступні складові елементи:

- можливість вільно збирати, отримувати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію та ідеї в будь-який спосіб, без втручання держави

та незалежно від кордонів держави, за винятком випадків, передбачених законом;

- вільне виявлення своїх переконань, думок, раціоналізованих почуттів, установок, концепцій, орієнтацій тощо та можливість їх дотримуватися;

- вільне використання будь-яких засобів вираження своєї позиції – як традиційних (письмових, усних, образотворчих тощо), так і сучасних (інформаційних, технічних).

2. Структурними елементами свободи слова як природного права особи, відображеного в міжнародних (універсальних та регіональних) документах з прав людини, є такі можливості людини: відстоювати власну думку; вільно висловлювати думку (це право включає право шукати, отримувати, передавати та передавати інформацію та ідеї); свобода змінювати свої погляди; та не висловлювати свою позицію. На наш погляд, структурним елементом свободи людини, що розглядається, є також можливість відмови від власних поглядів - її також слід включити до основних міжнародних договорів з прав людини.

3. Свобода вільно дотримуватися своєї позиції (свобода поглядів) стосується внутрішньої сфери життя особистості і не може вийти за межі її свідомості. Законодавство України цієї свободи не регламентує, а це означає, що вона ніким не може бути обмежена. Особа вільна у своїх поглядах у будь-якій сфері – політичній, економічній, релігійній, науковій тощо.

4. Так зване право на інформацію (можливість шукати, отримувати, поширювати та поширювати будь-яку інформацію та ідеї) є частиною свободи вираження людської думки. Здатність шукати, отримувати інформацію та ідеї є основою свободи слова. Свобода слова забезпечується поширенням та передачею інформації та ідей, а не відвідуванням, пошуком та отриманням. Це означає, що право на інформацію має подвійний статус як складова індивідуальної свободи переконань – вони належать як до права формувати свою думку, так і до права висловлювати свою думку.

5. Міжнародні акти, які регламентують порядок захисту прав людини повинні проголошувати не тільки свободу вираження поглядів, але й свободу їх формулювання – що зумовлено її структурою та змістом як природного права людини. Аналіз міжнародних документів та конституцій окремих країн дає підстави стверджувати про таке: - свобода вираження поглядів і свобода вираження думки є окремими можливостями особи, які регламентуються окремо; - свобода вираження поглядів реалізується в поєднанні зі свободою совісті, переконань, релігії. Структурним елементом свободи людини, що розглядається, є також можливість відмови від своїх поглядів – це має бути відображено в основних міжнародних документах з прав людини.

6. У міжнародному праві та в практиці Європейського суду з прав людини, інститут свободи слова є одним з ключових при визначенні правового статусу особи. З огляду на багатогранність даного поняття, загальні положення, закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, підлягають розгляду в сукупності з правовими позиціями, викладеними Європейським Судом з прав людини. Саме засобами тлумачення права було розширено підхід до обсягу правовідносин, що входять до інституту права на вільне вираження поглядів, а так само були позначені рамки, в межах яких суб'єкт може реалізувати своє право, не зачіпаючи інтересів інших учасників правовідносин.

РОЗДІЛ 2

СУЧАСНИЙ СТАН КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ТА ОРГАНІЗАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ В УКРАЇНІ

2.1. Конституційно-правові засади забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань в Україні

Свобода слова є важливим чинником, який відображає особистість людини та встановлює індивідуальність та унікальність кожної людини. Невипадково В.І. Павликівський зазначає, що свобода особи найефективніше утверджується свободою друку й слова [75, с. 36].

Гарантування свободи поглядів та переконань є найважливішою метою конституції кожної правової держави. Свобода поглядів та переконань за політичним змістом є природнім правом особи, тому гарантування свободи становить основну функцію конституції як джерела права, що відповідає інтересам громадянського суспільства. Конституція держави та свобода особи органічно пов'язані між собою. У Конституції, як зазначає В.П. Паліюк, існує лише одна альтернатива: або вільний народ, або вільний уряд. Саме тому фундаментальні права особи, передбачені конституцією захищають його індивідуальну свободу від усякого свавілля, у тому числі й від державно – владного [76, с. 111].

Правовий захист свободи в сучасних конституціях різноманітний. Основними видами гарантованої Конституцією України свободи вважаються: проголошення свободи як національної мети; проголошення свободи як найвищої суспільної цінності; закріплення свободи як правової категорії; закріплення переліків суб'єктивних прав особи і гарантування свободи слова, поглядів та переконань в Україні починається із декларування в Преамбулі Конституції положення про те, що Основний Закон України було прийнято для захисту прав і свобод людини.

На жаль, незважаючи на рекомендацію *The right to privacy in the digital age* [77], категорію «свободи» не було включено в нову редакцією Конституції України в якості однієї з найвищих соціальних цінностей держави. Проте у ст. 3 Конституції України зазначено, що права й свободи людини, а також їх гарантії визначають спрямованість та зміст діяльності держави [78].

Аналіз конституційних елементів свободи поглядів і переконань в Радянській Україні свідчить про те, що реальна свобода слова й думки була в той період недосяжною. Водночас, перш за все, слід визнати, що український конституціоналізм за часів СРСР не був самостійним правовим явищем.

Першим важливим джерелом українського радянського законодавства є конституційний закон, який визначає основи державної, соціальної та економічної системи та декларує основні права та обов'язки громадян, включаючи свободу слова. Перша радянська Конституція Радянського Союзу (березень 1919 р.) проголошувала, що Радянський Союз надає трудящим можливість користуватися правами (свобода слова та друку, свобода зібрань та асоціацій), позбавляючи цих осіб політичних прав (ст. 3). Розділ III зазначеної Конституції має назву «Декларація прав і обов'язків трудящего населення України». У ньому було зазначено, що з метою закріплення за особами дійсної свободи висловлення своїх думок УСРР усуває залежність друкованих засобів масової інформації від капіталу і віддає в руки робітничого класу та селян всі технічні і матеріальні засоби для випуску книг, газет, брошур та інших джерел інформації і забезпечує їх вільне розповсюдження по всій території України (ст. 24) [79, с. 146].

У Конституції УСРР 1929 р. було передбачено, що для забезпечення трудящим реальної свободи виявлення своїх поглядів і переконань, УСРР відміняє залежність преси від капіталу і надає робітничому класу та селянам всі матеріально-технічні засоби до видання книжок, газет, часописів, та творів та забезпечує їх вільне розповсюдження по всій країні» (ст. 9). Також за всіма громадянами закріплювалося право антирелігійної пропаганди

(ст. 8); було задекларовано право громадян на безперешкодне проведення зібрань, мітингів, походів тощо (ст. 10) [80, с. 253].

У Основному Законі УРСР від 30.01. 1937 р. основні права та обов'язки громадян висвітлено у Розділі 11, який в основному було присвячено соціально-економічним правам громадян. Наступні статті присвячувалися іншим видам прав людини. Зокрема, у ст. 124 зазначеної Конституції було встановлено, що громадянам УРСР гарантовано законом: а) свобода друку; б) свобода слова; в) свобода вуличних походів і демонстрацій; г) свобода зборів і мітингів. Ці права осіб забезпечуються шляхом надання трудящим і їх організаціям друкарень, друкарського паперу, будівель, засобів зв'язку і інших матеріально-технічних умов, необхідних для їх реалізації». У ст. 123 зазначено, що громадяни мають свободу вести антирелігійну пропаганду; конфіденційність комунікацій захищена законом (ст. 127) [81, с. 335–336].

Глава 6 Конституції УРСР від 20 квітня 1978 р. «Основні права, свободи та обов'язки радянських громадян» гарантує такі свободи: слова, зборів, друку, зібрань, вуличних демонстрацій та парадів (ст. 48). Крім того, у ст. 47 було закріплено: «Кожен громадянин має право вносити пропозиції до державних органів та організацій щодо вдосконалення своєї діяльності та критикувати недоліки у своїй роботі ... Переслідування за критику заборонено. Ті, кого переслідують за критику, не будуть притягнуті до відповідальності». Громадяни також користуються свободою совісті, особливо можливістю атеїстичної пропаганди (стаття 50). Закон також захищає конфіденційність громадян та конфіденційність спілкування, телефонних розмов та телеграм (ст. 54) [82, с. 574–575].

Хоча радянська Конституція України передбачала свободу слова, думки та друку, насправді ситуація зовсім інша. Мільйони людей були переслідувані, заарештовані та страчені за висловлювання своїх різних думок, позицій та переконань-політичних, релігійних тощо. Проводилася ефективна цілеспрямована політика, спрямована на знищення інтелігенції України, яка не підтримувала тоталітарного політичного режиму, а також

чини́ла йому активний або пасивний опір. Особливо жорсткі репресії відбували́сь в сталі́нський період (30-ті роки мину́лого столі́ття).

Положе́ння Конститу́цій УРСР кори́люються з положе́ннями СРСР. Перша радянська конститу́ція 1918 року позбави́ла низки прав, в тому числі політи́чних, ті соціа́льні групи, які потенці́йно могли ними бути використа́ні «на шко́ду соціа́лістичної револю́ції». При розробці проєкту Конститу́ції СРСР 1936 року під керівництвом Н.І. Бухарі́на був підгото́влений розді́л «Політи́чні та громадя́нські права́ тру́дящих соціа́лістичного суспі́льства». І.В. Ста́лін відкину́в цей розді́л, і лише окремі права́ люди́ни форма́льно визна́чалися в оста́точному тексті́ цієї конститу́ції.

У свою чергу необхідно відзначити, що з часів закріплення права на свободу слова в конституціях радянського періоду підхід до розуміння права на свободу слова істотно змінився. Так, в статті 50 Конституції СРСР 1977 року свобода слова і друку, гарантується лише відповідно до інтересів народу і з метою зміцнення та розвитку соціального ладу. Характеризуючи проблему свободи поглядів і переконань в нашій країні в радянський період, важко заперечувати, що реальна свобода слова і думки була просто неможливою.

Свобода висловлювати свої переконання і погляди зводилася для більшості радянських громадян до обмежених форм обговорення проблем і беззастережній підтримці рішень, що приймаються керівництвом країни. При цьому адміністративно - командною системою використовувалася формула «одностайної думки радянського народу», солідарної з політикою держави. Не слід забувати, що цілі покоління радянських людей жили в умовах відсутності об'єктивної інформації і тотального нав'язування ідеологічних стереотипів.

В результаті склалася така ситуація, коли загальна підтримка і схвалення рішень партії і держави були показником укорінених в радянському суспільстві політичної апатії, соціальної байдужості, нерідко страху та інших проявів тоталітаризму.

Тому аналіз наукових та історичних джерел права дає підстави зробити висновок про те, що в документах, прийнятих у період Австро-Угорщини, Центральної Ради, правління гетьмана П. Скоропадського, свобода вираження думок та позицій, а також свобода слова в цілому гарантувалася кожній людині. Натомість у конституціях радянського періоду право на свободу виявлення думок, поглядів і переконань, а також свободу друку мав не кожний громадянин. Основна частина громадянських прав належала «трудящим масам», робітничому класі і селянству. Зазначених прав були позбавлені експлуататорські класи (Конституція УРСР (1919 р., 1929 р.). Свобода слова, вираження поглядів і переконань, а також друку надавалася усім громадянам УРСР уже в конституціях України УРСР 1937 та 1978 рр.

На думку О. Шевчук основоположною ознакою системи прав людини незалежної України є «постсціалістичність», тобто радикальні соціальні зміни в порівнянні з радянським періодом і водночас збереження багатьох радянських традицій і обмежень у самих засобах масової інформації і їх суспільному контексті [83].

Що стосується досвіду розвитку України в період незалежності, то він, на наш погляд, засвідчив необхідність надійних правових гарантій демократії, серед яких важливе місце, безперечно, належить свободі поглядів і переконань, свободі інформації у всьому різноманітті її проявів. Здійснення в Україні демократичних реформ, глибокі економічні й політичні перетворення в суспільстві безпосередньо пов'язані з виробленням і практичною реалізацією принципово нових для нас підходів до прав людини.

Безсумнівно, що положення українського суспільного життя, засновані на принципі політичного та ідеологічного різноманіття, проголошеному Конституцією України (ст. 15), є одним із основних принципів українського суспільства, яке базується на безперечних принципах демократії, прав та цивільних прав та свобод. Тому дотримання принципу соціального ідеологічного та політичного плюралізму є важливою гарантією свободи думки та слова.

Свобода поглядів і переконань, вільне вираження своїх переконань життєвоважливі людям, так само як і свобода публічного діалогу із проблем, які є значущими і формою існування толерантного демократичного суспільства. Таке суспільство випливає з того факту, що жодна думка не може і не повинна втрачати права на самовираження. Ідеологічна різноманітність стосується вільного здійснення різних політичних та інших поглядів, шкіл та ідей у суспільстві, а також здатності вільно оприлюднювати свої думки та ідеї через засоби масової інформації та відкрито відстоювати свої ідеї та думки. Більше того, плюралізм суспільства не є історичною реліквією, яку можна подолати з часом; навпаки, він також зростає з розвитком демократії [84, с.15].

У свою чергу, свобода думок і переконань та свобода інформації забезпечують формування атмосфери ідеологічної різноманітності та конкуренції за інформаційні джерела в суспільстві. Принцип ідеологічного плюралізму означає заборону державі встановлювати обов'язкову ідеологію, тобто заборону встановлення системи загальнообов'язкових думок як норми у формі закону. Встановлення ідеологічного плюралізму не суперечить існуванню загальних ідеологічних орієнтирів чи офіційних думок чи догм.

Наприклад, у сучасній Україні такими варто визнати принцип верховенства права, захист демократичних свобод людини, республіканської форми правління й ін. Навіть той факт, що Конституція України встановлює ідеологічну різноманітність (стаття 15, частина 1), ілюструє деякі і дуже чіткі ідеології в країні. Він заявив, що країна визнає ідеологічний плюралізм [78].

Включення принципів політичного та ідеологічного різноманіття до Конституції України по суті свідчить про те, що українська демократія матиме власну «конституційну зброю», яка захищатиме її від будь-яких радикальних порушень з боку суспільства, яке намагається попроситися з тоталітаризмом у минулому. Про це свідчить також редакція статті Конституції, присвяченій принципу багатопартійності, яка майже не зазнала змін при підсумковому голосуванні [78].

Різноманітність ідеології є природним результатом конституційних прав і свобод людей і громадян, таких як свобода думок і переконань, свобода совісті (релігії). Ідеологічна спрямованість української держави відповідає принципам верховенства права. Стаття 3 Конституції України передбачає, що життя кожного благом не тільки для нього, але і однією з найвищих соціальних цінностей українського суспільства [78].

Розділ 1 Основного Закону визначає принцип ідеологічного плюралізму, який гарантує, що ніхто не буде переслідуваний через свої переконання, як в Радянському Союзі. Положення даної статті необхідно узгоджувати зі ст.ст. 34, 35 та 54 Конституції України, які гарантують громадянські права та свободи. Водночас ці конституційні норми сформульовані відповідно до норм міжнародного права та відповідають загальноприйнятим стандартам, а саме: Європейській конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, Загальній Декларації прав людини, Міжнародному Пакту про громадянські й політичні права, а також Заключному акту наради з питань безпеки й співробітництва в Європі (ОБСЄ).

Відповідно до положень ст. 34 Конституції України кожному гарантується право на свободу переконань, на вільне вираження своїх поглядів (ч. 1), свободу інформації (ч. 2). Розглянемо більш детально зазначені конституційні основи свободи слова, поглядів і переконань, свободи поширення інформації. Стаття 34 Конституції України вперше у національній Конституції та юридичній практиці передбачає, що кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію усно, письмово або іншим способом на власний розсуд. Ця сукупність прав лежить в основі правової системи свободи інформації. Ці права можуть бути реалізовані індивідуально, але якщо немає юридичної гарантії (а не відповідного обмеження) для реалізації одного з цих прав інші права, які входять у дану групу прав, реалізовувати буде складно або неможливо взагалі [85, с. 50]

Передбачене у ч. 1 ст. 34 Конституції України право на свободу слова, поглядів і переконань належить до системи громадянських прав і свобод людини і громадянина і встановлює можливість для надання кожному можливостей на вільне вираження своїх думок, поглядів і переконань [78].

Водночас у третій частині ст. 34 Конституції України передбачає, що у разі залучення інтересів національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я населення, захисту репутації чи прав інших осіб, запобігання розголошенню інформації, або для підтримки авторитету й неупередженості правосуддя.

Слід зазначити, що згідно з другою частиною ст. 64 Конституції ці обмеження можуть бути доповнені обмеженнями, введеними під час воєнного чи надзвичайного стану. Так, створена за західноєвропейськими зразками Конституція України 1996 року передбачає тринадцять, а з врахуванням надзвичайного та воєнного й стану – п'ятнадцять обмежень фундаментальних основ свободи слова. Часто в законодавстві тоталітарних країн використовують такі категорії, як «захист прав і свободи інших людей», «інтереси суспільства», «соціальна спрямованість економіки», «мотиви суспільної необхідності», «школа суспільству», «інформаційний суверенітет», «інтереси національної безпеки», «об'єктивна істина», «інформаційна безпека» та інші терміни, які прямо або опосередковано обмежують евристичні можливості особи [86].

Закріплення прав на свободу вираження поглядів та гарантій їх реалізації визначено також Законами України «Про друковані засоби масової інформації в Україні» та «Про інформацію». Важливою гарантією захисту свободи слова є абсолютна заборона цензури (ст. 15 Конституції України; ст. 2 Закону України «Про друковані засоби масової інформації в Україні», ст. 24 Закону України «Про інформацію», ст. 5 Закону України «Про телебачення і радіомовлення»); закріплення на законодавчому рівні таких принципів інформаційних правовідносин, як: доступність та відкритість

інформації, достовірність і повнота інформації; свобода обміну інформацією; свобода вираження поглядів і переконань; гарантованість права на інформацію; правомірність одержання, зберігання, використання, поширення, та захисту інформації; захист особи від втручання в її особисте і сімейне життя (ст. 2 Закону України «Про інформацію»); відсутність відповідальності за висловлення оціночних суджень; оціночні судження не можуть підлягти спростуванню та доведенню їх правомірності (ст. 30 Закону України «Про інформацію»); гарантування на державному рівні вільного і відкритого обговорення суспільно важливих проблем засобами телебачення і радіомовлення (ст. 4 Закону України «Про телебачення і радіомовлення») та ін.

У ч. 1 ст. 34 Конституції України передбачено, що кожному гарантовано право на свободу думки, слова, а також на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожна особа має право вільно збирати, зберігати, поширювати і використовувати інформацію усно, письмово та у інший, не заборонений законом спосіб - на свій вибір. З метою забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку, для запобігання заворушенням чи злочинам, охорони здоров'я населення, захисту репутації чи прав інших осіб та запобігання розголошенню таємниць здійснення цих прав може бути обмежене законом, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [78].

В ході зміни державного устрою після розпаду СРСР, а також у зв'язку з прийняттям Конституції 1996 року, переходом до демократичного режиму, на нашу думку, сама собою назріла необхідність зміни і ставлення до права на свободу поглядів і переконань. Більш того, прийнята Конституція містить в собі вказівку на ту обставину, що Україна зобов'язується виконувати всі зобов'язання, прийняті в зв'язку з ратифікацією норм міжнародного права. Таким чином, зміна підходу до розуміння всіх прав і свобод в цілому, видається закономірним явищем.

При цьому, ст. 34 Конституції України є однією з найбільш складних для аналізу, з огляду на те, що крім свободи слова дана стаття містить цілий ряд нормативних положень, які дуже тісно пов'язані зі свободою слова, а саме: гарантія свободи думки, заборона пропаганди і агітації певної спрямованості, заборона примушувати людину висловлювати свої думки або відмовлятися від них, право на свободу інформації, а також гарантія свободи масової інформації та заборону цензури, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Разом з тим, Конституція України в зазначеній статті, ні в інших статтях не містить положень, які розкривають сутність або зміст свободи вираження поглядів і переконань, а також співвідношення даного права з іншими, переліченими вище положеннями Конституції. В системі національного законодавства відсутні нормативні акти, в яких містяться норми, що безпосередньо конкретизують зазначене конституційне право.

Аналізуючи сучасну нормативну базу, варто відзначити позитивну динаміку, пов'язану з розширенням розуміння права на свободу поглядів і переконань. При цьому слід зазначити, що у вітчизняній літературі питання про сутність відносин по реалізації свободи поглядів і переконань, приділяється недостатньо уваги. Більшість наявних визначень становлять лише смислову модифікацію тексту ст. 34 Конституції України.

На жаль, незважаючи на проголошені в Конституції України гарантії свободи поглядів і переконань, законодавче визначення цього поняття досі відсутнє, а в спеціальній літературі даються різні його тлумачення. Так, найчастіше в коментарях до Конституції України свобода поглядів і переконань трактується як право об'єктивувати свої думки усно, письмово, в художніх образах. Свобода слова, поглядів і переконань - велике завоювання демократії, що дозволяє виявляти і враховувати різноманіття думок і переконань людей, починаючи від індивіда і невеликої соціальної групи людей до світової спільноти. Але це право не може бути необмеженим. Цивілізація в інтересах збереження миру, безпеки, культури виробила певні обмеження в користуванні цим правом [87, с. 162].

Конституційна свобода поглядів і переконань порівнянна з правом на висловлювання думок, встановленим ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод. Під цим правом ст. 10 Конвенції розуміє свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і поширювати інформацію та ідеї без втручання з боку публічної влади і незалежно від державних кордонів.

Національне законодавство також включає в свободу поглядів і переконань право індивідів і їх об'єднань на одержання і поширення інформації. Цікаво, що в літературі висловлювалися думки, що деякі свободи, згадані в статті Конституції, яка регулює право на свободу слова, є ширшими і навіть включають в себе інші свободи [88, с. 11].

Так, стверджується, що свобода слова є «складовою частиною свободи інформації», «приватним проявом свободи поширювати інформацію, свободи вираження своєї думки» або що право на отримання інформації відноситься до забезпечення свободи слова. Але, ймовірно, ці позиції свідчать про те, що жодна зі згаданих в досліджуваній статті Конституції свобод не може розглядатися як більш загальна або більш значуща, але всі вони разом є частинами якоїсь більш загальної і не має назви в Конституції свободи, сутність якої знаходить своє відображення як у різних частинах коментарів статті, так і в кореспондуючих їй нормах міжнародного права.

Але для зручності викладу автори неминуче повинні використовувати для позначення цього більш загального поняття один з існуючих термінів. Цю функцію у різних авторів виконують терміни: «свобода слова», «свобода вираження поглядів» та «свобода вираження переконань».

В ч. 1 ст. 34 гарантується свобода поглядів і переконань, яку Конституція розглядає як єдину свободу, єдине і нерозривне право вільно мислити і вільно висловлювати свої думки словами, не побоюючись переслідування за це з боку будь кого, і в першу чергу – держави. Не можна не погодитися з Т. Безчастною, що свобода думки характеризує духовну

свободу людини, її внутрішній світ, тому сама по собі вона не може бути предметом регулювання права [89].

Важливо підкреслити, що в Конституції України також міститься кілька взаємопов'язаних норм, що відносяться до свободи вираження поглядів і переконань, такі як гарантія свободи слова, свободи інформації та свободи масової інформації. Однак з питання змісту і, що особливо важливо, співвідношення даних нормативних положень в літературі відсутня єдність думок, а практика Конституційного Суду України залишається суперечливою.

Вважаємо за необхідне приділити окрему увагу питанню суб'єктів, на яких поширюється дія права на свободу слова та вираження поглядів, урахуванням тієї обставини, що Україна є багатонаціональною країною, а процеси глобалізації призводять до того, що у всіх державах присутні іноземні громадяни, а так само апатриди.

Виходячи з повного аналізу чинного законодавства, можливо встановити, що свободи, встановлені в коментованій статті, надаються громадянам України, іноземцям та апатридам, вони належать усім від народження. Суб'єктами цих свобод є не тільки фізичні, але і юридичні особи. Ця свобода в рівній мірі гарантує як активну форму її використання, тобто право звертатися до інших осіб або в іншій формі висловлювати свої думки, так і пасивну, тобто право знайомитися з думками інших осіб, вислуховувати або в іншій формі сприймати їх. За змістом цієї статті і ст. 24 Конституції всі суб'єкти цих свобод є рівними перед законом і судом [78].

Основною метою досліджуваної статті є захист насамперед суспільно-політичних думок, висловів та інформації, хоча побічно свободи, зазначені у цій статті, захищають також релігійну, наукову, художню думку, комерційну інформацію, в тому числі рекламу, і право інтелектуальної власності. Але ці види самовираження і інформації в більшій мірі регулюються іншими статтями Конституції і відповідними міжнародно-правовими актами.

Так, свобода віросповідання захищається ст. 35 Конституції України, згідно якої кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Проте відразу зазначено, що: здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей. Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова [78].

У ст. 31 Конституції України передбачено, що кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Проте відразу окреслено винятки, які можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинам чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [78].

Як зазначив Конституційний Суд в Рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012: «в аспекті конституційного подання положення ч. 1, 2 статті 32, ч. 2, 3 статті 34 Конституції України слід розуміти так:

- інформація про особисте та сімейне життя особи – це будь-яка інформація та/або дані про немайнові та майнові відносини, обставини, події, стосунки тощо, що стосуються особи та її членів сім'ї, за винятком інформації, передбаченої законом, що стосується здійснення особами, які займають посади, пов'язані з виконанням функцій держав, посадових осіб або службових повноважень державних органів влади або місцевого самоврядування. Така особиста інформація є конфіденційною;

- збір, зберігання, використання та розповсюдження конфіденційної інформації про фізичних осіб без згоди держави, місцевого самоврядування, юридичної чи фізичної особи є втручанням у їх особисте та сімейне життя. Таке втручання допускається лише за умов, передбачених законом, та на благо національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [90].

При цьому важливо, що безпосередньо в Конституції встановлено, що свобода поглядів і переконань не є абсолютною. Частина 3 ст. 34 Конституції

України містить пряму заборону в користування даної свободою. Ця свобода не може використовуватися для пропаганди або агітації, провокувати соціальну, расову, національну чи релігійну ненависть і ворожнечу. А також для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя [78]. Про можливість обмежень стосовно свободи думки, права вираження своїх поглядів та переконань говорить і Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод. Держави мають право в сфері для захисту зазначених прав і свобод вводити ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств (п. 1 ст. 10) [44].

Реалізація цих прав пов'язана з обмеженнями, необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню інформації, дорученої конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя (п. 2 ст. 10) [44]. Як зазначалося раніше, Конституція проголошує Україну демократичною правовою державою в якому права і свободи людини і громадянина є найвищою цінністю, а їх визнання, дотримання і захист - обов'язком держави [78].

Розвиваючи ці положення, що відносяться до основ конституційного ладу нашої держави, Конституція України закріплює, що права і свободи людини і громадянина визнаються і гарантуються в Україні, в тому числі відповідно до загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, є безпосередньо діючими, визначають зміст і застосування законів, діяльність законодавчої і виконавчої влади, місцевого самоврядування і забезпечуються правосуддям.

Разом з тим, як зазначає ст. 22. права і свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними. Права і свободи людини і

громадянина можуть бути обмежені законом в тій мірі, в якій це необхідно з метою захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення оборони країни і безпеки держави [78].

Однак, як неодноразово вказував Конституційний Суд України у рішенні від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012: «публічні інтереси, перераховані в статті 24 (частина 3) Конституції України, можуть виправдати правові обмеження прав і свобод, тільки якщо вони відповідають вимогам справедливості, є адекватними, пропорційними та необхідними для захисту конституційно значимих цінностей, в тому числі прав і законних інтересів інших осіб, які не мають зворотної сили і не зачіпають саму суть конституційного права [91].

Ситуація, що склалася в країні сьогодні, пов'язана з введенням карантину, у зв'язку з поширенням хвороби COVID-19, по всій території України, кидає виклик усьому суспільству. Суспільство перебуває під враженням низки подій, які висвітлюють офіційні джерела влади та засоби масової інформації (далі – ЗМІ). Свідомість кожної особи наразі перебуває в критичному стані внаслідок того потоку інформації, що сприймає населення щодня, незалежно від того, чи є дана інформація достовірною. Відтак, усе це змушує людей сприймати події з абсолютно іншого ракурсу. ЗМІ є основними носіями і поширювачами інформації серед населення. Їх соціальна роль і значення для суспільства є неоціненними. Одним з основних завдань ЗМІ є одержання й доведення інформації до широкого кола осіб. Вони слугують своєрідним мостом між джерелами інформації й населенням, а тому на них покладено відповідальність за повноту і достовірність інформації.

На практиці ж досить часто журналісти в погоні за сенсацією припускаються правових помилок, рідко посилаються на використані джерела інформації. Нерідко трапляються випадки, коли випущені публікації або сказана в ефірі інформація містить неперевірені дані, що сприяє

викривленню (спотворенню) сприйняття тих чи інших явищ в свідомості людей. 24 Для того, щоб проаналізувати рівень впливу ЗМІ на населення, пропонуємо звернутись до статистичних даних. У 2019 році українці стали набагато менше довіряти ЗМІ – як показує дослідження USAID-Internews «Споживання медіа», довіра до всіх традиційних медіа впала в середньому на 11%, в порівнянні з 2018 р. Довіра коливається між 19% до загальнонаціональної преси, 22% до місцевого радіо та 49% до загальнонаціональних телеканалів – в той час як загальнонаціональним інтернет медіа довіряють 51% респондентів – найбільший показник цього року [92].

Отримані дані сформувались внаслідок великої кількості джерел, що публікують недостовірну інформацію, або ж замовні матеріали, також відомі як «джинса». Відтак, існує нагальна необхідність у підвищенні рівня довіри населення до засобів масової інформації. Наразі ЗМІ почали шукати нові способи подачі інформації для населення. Висвітлення подій, пов'язаних з карантинном, перебуває під пильним поглядом усього світу, тому багато хто намагається знайти сенсацію в сучасних подіях, час від часу викривлюючи інформацію про карантин та його наслідки, замінюючи основні наголоси на другорядні. Наслідком цього є поширення паніки серед населення, що робить його вразливим до дезінформації, а інформаційні відносини в державі таким чином розвиваються в неправильному напрямі [92].

Саме тому актуальним стає питання непорушності принципів інформаційних відносин під час карантину як основи, на яку має спиратися кожен, хто бере участь в інформуванні суспільства. Стаття 2 Закону України «Про інформацію» вказує на такі принципи інформаційних відносин як: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя [93].

Серед принципів, про які слід наголошувати, в першу чергу в контексті обраної теми, варто виділяти принципи доступності інформації та достовірності і повноти інформації. Саме ці принципи, на нашу думку, перебувають в зоні ризику на час введення на території України карантину. Так, принцип доступності інформації здебільшого стосується діяльності владних органів, які повинні забезпечувати суспільство усією необхідною інформацією, в тому числі такою, що стосується стану, перебігу та наслідків карантину. ЗМІ, в такому випадку, виступають гарантами цього принципу. Оскільки уся інформація, пов'язана з карантином, складає суспільний інтерес, ЗМІ можуть вимагати надати доступ в органів влади до такої інформації, таким чином забезпечуючи непорушність принципу доступності інформації. З іншого боку, дізнавшись, отримавши чи відшукавши необхідну інформацію і не знайшовши у ній «цікавинку», що була б вигідною для підвищення рівня зацікавленості населення їх джерелом, ЗМІ часом можуть оприлюднити неповну та змінену інформацію, що хоч і не містить правдивих фактів, але становить об'єкт зацікавлення для споживачів. Таким чином, відбувається порушення принципу достовірності та повноти інформації. Звичайно, кожен має право вільно поширювати інформацію. Однак під час карантинного періоду існує підвищена загроза паніки суспільства.

Тому будь-яке порушення принципу достовірності інформації є нехтуванням не лише моральних, але й суспільних і державних цінностей та інтересів. На сьогодні за поширення неправдивих чуток, що можуть викликати паніку серед населення або порушення громадського порядку, законодавцем введено адміністративну відповідальність, передбачену статтею 173-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення [94]. Однак цю статтю важко застосувати до ЗМІ, особливо якщо враховувати те, що висвітлена ними інформація може спиратися на дані органів влади, але бути поданою не в повному вигляді. Наприклад, у Луцьку до магазинів утворилися великі черги 26 через те, що місцеві ЗМІ написали, як про достовірний факт, про закриття всіх магазинів і аптек, спираючись на

рекомендаційне повідомлення місцевої влади [95]. Разом з тим, активна інформаційна кампанія влади за допомогою ЗМІ вказує на беззаперечні наміри повноцінного забезпечення принципу гарантованості права на інформацію.

Активна співпраця телеканалів та офіційних комунікаційних ресурсів влади дозволяє ЗМІ виступати посередником у забезпеченні права на інформацію кожної людини щодо усіх процесів, про які інформує влада стосовно карантинної ситуації. Немає сумніву, що діяльність ЗМІ для принципів інформаційних відносин має як позитивні фактори, так і негативні, особливо в карантинний період. На жаль, порушення принципу достовірності та повноти інформації є дуже помітним в умовах карантину. Часто саме недостовірна інформація має найбільший вплив на свідомість особистості, що може призвести до паніки і невизначеності ситуації як для кожної конкретної особи, так і для держави загалом.

Щодо захисту судовими органами прав і свобод громадянина та рівності усіх учасників судового процесу перед судом і законом треба розуміти так, що усі громадяни України мають гарантовані державою рівні можливості для захисту прав і свобод у судовому порядку, а також на участь у розгляді своєї судової справи у визначеному процесуальним законодавством порядку у судах усіх спеціалізацій, юрисдикцій та інстанцій, у тому числі й особа, яка зараз засуджена та відбуває кримінальне покарання в закладах виконання покарань [91].

При допустимості обмеження того чи іншого конституційного права держава, забезпечуючи баланс конституційно захищених цінностей та інтересів, має використовувати не надмірні, а лише строго обумовлені конституційними цілями заходи. Щоб виключити можливість невідповідного обмеження прав і свобод людини і громадянина в конкретній правозастосовчій ситуації, норма повинна бути формально визначеною, що не допускає різного тлумачення встановлених обмежень.

У свою чергу турбота про моральні засади суспільства і моральність розглядається міжнародними стандартами з прав людини як виправдана підстава для обмежень. Однак подібні заборони можна накладати лише за умови, що вони «передбачені законом» або «необхідні». Неприпустимо встановлення заборон, спрямованих на придушення свободи вираження думки меншості або «сприяння створенню або підтримці упередженого ставлення до меншості, навіть якщо його думка обурює або шокує більшість [96].

Є докази того, що в ряді країн уряди використовують мотив суспільної моралі для обмеження свободи політичного вираження і опозиційних поглядів. У країнах, де визнається єдина політична філософія, стирається грань між порушенням суспільної моралі і виразом сумнівів на адресу існуючої політичної системи. Так, наприклад, в даний час, під егідою захисту дітей від негативної інформації, розміщеної в мережі Інтернет є можливість блокування будь-яких інформаційних ресурсів без відповідного рішення суду, що наводить на думку про можливість не повною мірою правомірних дій щодо ресурсів в мережі Інтернет.

Таким чином, необхідно враховувати, що обмеження права на свободу слова та вираження поглядів і переконань є хоч і необхідним інститутом, але з метою реального забезпечення демократичного режиму в державі, можливо має контролюватися і ззовні. Так, 17 липня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 року. Політико-правові наслідки цього акту ратифікації, як видається, ще недостатньо усвідомлені громадянами України, і, зокрема, навіть в професійному середовищі ми не спостерігаємо чітких уявлень про зобов'язання, що виникають з факту приєднання України до цієї Конвенції, про вплив її норм і принципів на розвиток національного законодавства, що регулює діяльність засобів масової інформації.

Тим часом, як відомо, відповідно до положень ст. 9 Конституції України міжнародні договори, до яких відносяться і конвенції, після їх ратифікації

стають складовою частиною правової системи України [78]. Тому положення статті 10 зазначеної Конвенції повинні бути інкорпоровані в національне законодавство і враховані при підготовці законопроектів, які зачіпають питання забезпечення права на свободу вираження поглядів, а також право громадян на отримання і поширення інформації.

З моменту ратифікації Конвенція про захист прав людини і основних свобод, яка набула чинності на території України, саме її загальновизнані норми і принципи поряд зі статтею 4 Конституції України, стають основною правовою підставою для розробки законодавства про пресу, радіомовлення, телебачення, а також про нові засоби поширення масової інформації. У зв'язку з цим можна говорити про те, що з усіх ратифікованих і визнаних Україною міжнародних договорів найбільш ефективною є Європейська Конвенція прав людини.

Висока ефективність зумовлена наявністю особливого механізму контролю за дотриманням її положень державами-членами. Спеціально створений судовий орган - Європейський Суд з прав людини - наділений правом тлумачити норми Конвенції, і його практика визнається державами-членами універсальною, розрахованою на багаторазове застосування в аналогічних ситуаціях.

Судова практика Європейського Суду з прав людини постійно поповнюється новими прецедентними рішеннями, в яких не тільки відбивається позиція Суду з тих чи інших питань, а й безперервно відбувається тлумачення тексту Конвенції, зміцнюються позиції Суду щодо одних вироблених і загальновизнаних стандартів, видозмінюються інші в зв'язку з розвитком суспільства і виробляються нові міжнародні стандарти. Більш того, після прийняття Цивільного процесуального кодексу України, рішення Європейського Суду з прав людини отримали особливу актуальність для національного правозастосування.

Як було вказано вище, Європейський Суд трактує свободу поглядів і переконань набагато ширше, ніж прийнято в Україні. Вважаємо, що у

національної судової системи з'являється обов'язок враховувати при вирішенні спорів правову позицію, що склалася не тільки в Україні, а й судову практику Європейського Суду з прав людини. Виходячи зі сказаного раніше, на нашу думку, можливого говорити про те, що Україна є країною з унікальним правовим досвідом.

Цей висновок пов'язаний з тим, що виходячи з аналізу нормативної бази за тривалий період, починаючи з часів СРСР і закінчуючи новітньою історією, можна прийти до висновку про те, що очевидними є позитивні зміни в бік розширення тлумачення такого поняття як свобода слова і вираження переконань і поглядів. Тим часом, з урахуванням того, що положення міжнародного права були ратифіковані більше 20 років тому, при цьому норми, очевидно, були інкорпоровані в систему національного законодавства, розуміння розглянутого права є в ряді випадків набагато вужчим, ніж у країнах Європи.

У зв'язку з викладеним вище, вважаємо за можливе погодитися зі словами Х-К. Очоа-Санчес, який стверджує, що ніякі в світі ліберальні установи не замінять свободи громадського слова, ніякі консервативні охорони не замінять охоронної сили вільного слова (якщо тільки є щось гідне охорони), ніякі закони не мають ефективності дії без допомоги суспільної свідомості, отже, без його діяльності і життя в вільному слові [97].

Під правом кожної людини на вільне вираження своїх поглядів і переконань у конституційній площині необхідно розуміти гарантоване конституційно-правовими засобами будь-якій особі право без обмежень та перешкод висловлювати чи відтворювати у результаті процесу мислення власні думки, у т. ч. на які є стійка упевненість, що відображають об'єктивну дійсність в поняттях, судженнях, висновках тощо, якщо це право все ж таки не обмежується з причин та підстав передбачених Конституцією та законами України [98, с. 18].

Право на свободу слова та вираження своїх поглядів є багатоаспектним правом та потребує виваженого державного балансу між дозволом та

обмеженням. Зловживання як цим правом, так і законною можливістю його обмеження (уповноваженими на це особами) може привести до вкрай негативних наслідків для демократичної держави. З одного боку, можливе безконтрольне розповсюдження інформації, а з іншого, – неправомірне придушення діяльності як одного з основних інформаційних органів – ЗМІ, журналістів, так і осіб, які мають активну громадянську позицію та бажають її висловити. Дієві державні механізми захисту представників ЗМІ, механізми реалізації права на свободу слова та вільного вираження поглядів свідчать про сильну державу, для якої принцип політичного плюралізму не є формальним. Повага до різних думок та надання можливості їх вільного висловлення є свідченням дійсно демократичного ладу, поваги до людини та її прав [99, с. 25].

При розгляді кожного конкретного випадку, в силу досить неоднозначного характеру сформульованих конституційних норм у сфері свободи слова та вираження поглядів і переконань, необхідно надання суду можливості трактування розглянутого правового інституту за своїм внутрішнім переконанням. На підставі аналізу законодавства України з питань свободи вираження переконань і поглядів, підтверджено висновок, що вони потребує вдосконалення та відповідності міжнародним документам з прав людини.

2.2. Механізм забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань в Україні

Конституція проголошує Україну правовою і демократичною державою. Що означає наявність в такій державі гарантованих і реально існуючих прав і свобод людини і громадянина. Їх визнання, захист і гарантії вважаються основним і визначальним критерієм правового характеру законодавства і

практики його застосування. Конструкцію захисту прав людини на свободу вираження поглядів і переконань можна назвати теоретичним утвердженням механізму праворелізації, а також соціальні умови, які забезпечують реальну можливість повного здійснення прав, тобто отримання особою відповідних пільг. Це умови включають створення в Україні справді демократичної та правової країни з метою найбільш ефективної реалізації прав людини.

Європейський суд з прав людини звертає особливу увагу на особливу роль та призначення ЗМІ у суспільстві при розгляді конкретних справ. Реалізуючи положення ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини неодноразово зазначає, що ключовим змістом поняття свободи поглядів і переконань реальним є дотримання вимог толерантності, плюралізму і лібералізму, без яких немає «демократичного суспільства». Зазначені принципи набувають особливого значення у сфері діяльності засобів масової інформації. Хоча засоби масової інформації не повинні перетинати межі, встановлені *inter alia* з метою забезпечення репутації інших осіб, водночас на них покладено місію з поширення поглядів і переконань із політичних питань, а також з інших питань, що становлять загальнодержавний інтерес.

Свобода вираження переконань і поглядів надає суспільству найсучасніший інструмент, який можна використовувати для вивчення та порівняння уявлень про думки та ставлення політичних лідерів. У ньому конкретно згадувалося право людей отримувати ідеї та інформацію. Загалом, свободу політичних дебатів можна розглядати як ядро концепції демократичного суспільства, це як червона лінія, що проходить через усю Конвенцію [100].

Свобода зазвичай включається в число основних цінностей права і часто ставиться в їх системі на перше місце. Однак, в трактуванні самого поняття «свобода» не завжди присутня необхідна визначеність.

Ш.Л. Монтеск'є зазначав, що немає слова, яке отримало б стільки різноманітних значень і виробляло б настільки різні враження на розуми, як

слово «свобода». Одні називають свободою легку можливість скидати того, кого вони наділили тиранічної владою; інші - обирати того, кому вони повинні підкорятися; треті - право носити зброю і чинити насилля; четверті бачать її в привілеї складатися під управлінням людини своєї національності або підкорятися власним законам [101, с. 741]

Одна з класичних концепцій свободи належить І. Канту. Свобода, згідно з його метафізикою звичаїв, тісно пов'язується з поняттям «свавілья»: «називається здатністю діяти або не діяти за свого розсуд. Оскільки ця здатність пов'язана із здатністю здійснювати вчинки для створення об'єкта, вона називається свавільям. Свобода свавілья є незалежність його визначення від чуттєвих спонукань - це негативне поняття свободи свавілья. Позитивне ж поняття - це здатність чистого розуму бути для самого себе практичним». Більш коротке визначення свободи у Канта - «незалежність від свавілья іншого» [102, с. 300].

Таким чином, свобода з правового погляду може розглядатися як офіційно надана суб'єкту відносна можливість самостійного руху чи поле безперешкодного життєвого вибору. Продемонструвати цінність свободи в сфері права можна різними способами. Одним з таких способів є її конституційна гарантованість. Конституційні гарантії прав і свобод є системою взаємозалежних і взаємодіючих положень Конституції України, що забезпечують реалізацію і захист конституційних прав і свобод. Під конституційними гарантіями розуміються умови і засоби здійснення прав і свобод, підстави і форми обмеження прав і свобод людини, межі їх дії, а також сукупність встановлених конституцією процесуальних прав, що забезпечують реалізацію і захист основних прав і свобод людини.

Поряд з цим в якості конституційних гарантій розглядаються встановлені конституцією правозахисні інститути разом з основними принципами їх діяльності. Конституції радянського періоду гарантували свободу слова, друку лише відповідно до інтересів народу і з метою зміцнення та розвитку соціалістичного ладу (наприклад, ст. 50 Конституції

СРСР 1977 р). Про інтереси і розвитку самої особистості при цьому навіть не згадувалося. Діюча Конституція не обумовлює свободу думки і слова будь-якими ідеологічними рамками. Навпаки, конституційні норми про свободу вираження поглядів і переконань повинні діяти в єдності з положеннями Конституції про визнання ідеологічного і політичного різноманіття, недопущення встановлення якої б то не було ідеології в якості державної чи обов'язкової (ст. 13). Реально гарантована свобода вираження різноманітних поглядів, думок, переконань, свобода критики, опозиції є конкретним показником демократичного суспільства.

Реалізація прав і їх захист це різні категорії, проте обидва механізми переслідують спільні цілі. До таких цілей правореалізації і правозахисту відносяться: - створення умов для дотримання інтересів особистості, пов'язаних з її правом на свободу вираження поглядів і переконань; - отримання матеріальних і нематеріальних благ, що є закономірним результатом реалізації права на свободу вираження поглядів і переконань і в деяких випадках - його захисту; - забезпечення ефективної кореляції між гарантованими і захищеними правами і відповідними їм обов'язками інших суб'єктів права; - доступ до необхідних інструментів реалізації та захисту прав на свободу вираження поглядів і переконань; - попередження можливих порушень прав людини на свободу вираження поглядів і переконань; - припинення порушень, усунення їх негативних наслідків шляхом відновлення порушених прав на свободу вираження поглядів і переконань.

Реалізацію суб'єктивного права на свободу вираження поглядів і переконань можна визначити як здійснення правомочностей, що становлять його зміст з метою реалізації гарантованих їм правових інтересів. У цьому сенсі механізми реалізації і захисту прав людини і громадянина являє собою систему методів та інструментів здійснення того чи іншого права, організованих функціонально і хронологічно. Такий механізм включає в себе нормативні та організаційні засоби.

До системи нормативних засобів відносяться відповідні положення законодавства та міжнародного права, що встановлюють права і свободи людини і громадянина та гарантують їх забезпечення і здійснення (наприклад, Конституція України, Цивільний кодекс України, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права). До організаційних засобів механізму реалізації і захисту свободи вираження поглядів і переконань можна віднести різного роду публічні інститути та процесуальні прийоми, необхідні для такого захисту і реалізації (це, наприклад, судові органи, прокуратура, апарат омбудсмена, Європейський суд з прав людини), а також процесуальні інститути оскарження дії адміністративних органів, судові позови, скарги в міжнародні інстанції.

К. Начіяма зазначає, що правовий механізм забезпечення прав і свобод людини розглядається як сукупність органів державної влади, громадських об'єднань та їх правових засобів для реалізації прав людини та громадянських прав і свобод. Цей вчений вважає, що положення прав і свобод слід тлумачити у широкому та вузькому сенсі. У широкому сенсі забезпечення прав і свобод людини – це гарантія, створена державою для її реалізації. Вона охоплює захист прав і свобод (статичні аспекти безпеки) та захист прав і свобод (динамічні аспекти безпеки). Для забезпечення вузького розуміння права і свободи людей і громадян слід розуміти як діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, громадян та їх об'єднань, і ця діяльність сприяє реалізації прав і свобод людини [103, с. 501].

У юридичній літературі правовий механізм забезпечення прав і свобод людини розглядається як сукупність органів державної влади, громадських об'єднань і правові засоби, які ними використовуються та які спрямовані на здійснення прав і свобод людини та громадянина. Забезпечення прав і свобод повинно тлумачитися у широкому і вузькому значенні. Так, широке розуміння забезпечення прав і свобод людини полягає у створенні державою гарантій щодо їх здійснення, яке охоплює охорону прав і свобод та захист прав і свобод. Вузьке розуміння забезпечення прав і свобод людини та

громадянина слід розуміти як діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування, громадян чи їх об'єднань, спрямовані на реалізацію прав і свобод людини [104, с. 9]. С.С. Алексєєв механізм правового регулювання визначає як сукупність юридичних засобів, за допомогою яких забезпечується правовий вплив на суспільні відносини [105, с. 162]. На думку Л.І. Глухарьової юридичний механізм гарантій прав людини складається з таких структурних елементів, як: закріплення прав у нормативно-правових актах із зазначенням в них на межі та способи здійснення прав; розподілення режимів реалізації прав; дієвість процедур охорони та захисту; встановлення відповідальності та інших засобів примусу за порушення даних прав; встановлення форм та розмірів відшкодування завданої шкоди; створення ефективних превентивних засобів запобігання порушенню прав [106, с. 22]. Л.В. Ярмол юридичний механізм забезпечення свободи вираження поглядів в Україні визначає як систему ефективних юридичних засобів реалізації, охорони та захисту свободи вираження поглядів загалом, а також окремих її елементів, які закріплені у національних нормативно-правових актах та в інших джерелах права [32, с. 57].

На нашу думку, механізм забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань можна визначити як систему послідовно організованих юридичних засобів, за допомогою яких досягаються поставлені цілі щодо здійснення, охорони та захисту даного права. Механізм забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань людини, на наш погляд, повинен включати систему взаємопов'язаних і взаємозалежних напрямів, наприклад, таких як: правове регулювання суспільних відносин і закріплення їх в нормативно-правових актах; комплекс заходів, що дозволяють здійснювати охорону і захист прав і свобод особи, включаючи права людини на вільне вираження поглядів та переконань людини; юридична відповідальність за порушення даного права; діяльність уповноважених державних органів, що визначають функціонування

механізму забезпечення прав людини; правова культура і правосвідомість суспільства.

До основних структурних елементів механізму забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань можна включити наступні компоненти (елементи): правові основи (сукупність нормативно-правових актів, що регулюють діяльність із забезпечення права людини вільне вираження поглядів та переконань); інституційні основи (система державних органів і органів місцевого самоврядування, які забезпечують права і свободи, одним із ключових елементів яких є права людини вільне вираження поглядів та переконань); тактичні основи (методи правоохоронної діяльності щодо забезпечення даного права через правоохоронні органи, в тому числі судові органи).

Так, що стосується правових основ, то тут варто відзначити, що Україна визнала дане право, шляхом закріплення його в Конституції України та низці інших нормативно-правових актах шляхом визнання обов'язковими для себе міжнародних документів з прав людини, в яких проголошується свобода вираження поглядів.

Крім цього, на різних етапах розвитку нашої держави за період її незалежності було підготовлено низку законодавчих актів, спрямованих на забезпечення свободи вираження поглядів та окремих її складових.

Вважаємо за доцільне за рівнем правової регламентації виділити два основні види механізму реалізації та захисту прав людини, в тому числі і на вільне вираження поглядів та переконань: міжнародні та внутрішньодержавні. У свою чергу внутрішньодержавні механізми також можна диференціювати за рівнем державної влади (державні і місцеві, регіональні, муніципальні); по відношенню до державної влади (державні і громадські); за принципом поділу влади (законодавчі, виконавчі, судові, правоохоронні) тощо. Міжнародні механізми реалізації та захисту прав людини також різноманітні: вони поділяються на універсальні, регіональні та локальні (за географічним охопленням); судові, квазісудові та позасудові; загальні і спеціальні.

Отже, юридичний механізм права людини на вільне вираження поглядів та переконань в Україні складається з таких структурних ланок: 1) закріплення прав на вільне вираження поглядів та переконань у позитивних нормах (законах); 2) вказівка в них на способи та межі здійснення прав на вільне вираження поглядів та переконань; 3) затвердження правил обмеження прав на вільне вираження поглядів та переконань; 4) диференціація режимів реалізації прав на вільне вираження поглядів та переконань; 5) дієвість процедур охорони і захисту прав на вільне вираження поглядів та переконань; 6) встановлення адміністративної відповідальності та інших засобів примусу за порушення прав на вільне вираження поглядів та переконань; 7) визначення форм та способів відновлення порушених прав на вільне вираження поглядів та переконань, відшкодування завданої шкоди; 8) створення ефективних засобів профілактики й запобігання порушенню прав на вільне вираження поглядів та переконань.

Р. Джексон серед механізму захисту юридичних гарантій конституційних прав на вільне вираження поглядів та переконань виокремила такі їх види: організаційно-правові та нормативно-правові. Нормативно-правові основи механізму захисту юридичних гарантій конституційних прав на вільне вираження поглядів та переконань становлять систему правових норм, на підставі яких забезпечується реалізація, захисту прав і свобод особистості, а також порядок охорони. Дослідниця класифікувала їх за різними критеріями, наприклад, залежно від території їх поширення – міжнародні та внутрішньодержавні; залежно від способу закріплення в нормативних актах – конституційні, законодавчі та підзаконні тощо. Змістом організації та правового захисту конституційних прав і свобод людей і громадян є визначення державою, прийняття та реалізація соціальної та правової політики, державний та громадський контроль та обробка інформації про права людини [107].

На нашу думку, юридичним механізмом забезпечення свободи вираження поглядів і переконань в Україні є система ефективних юридичних засобів та методів реалізації, захисту та охорони свободи вираження поглядів загалом, а також її окремих елементів.

Юридичне забезпечення свободи вираження поглядів і переконань не створюється миттєво, а передбачає окремі етапи формування.

Перший етап – державне декларування свободи вираження переконань і поглядів. Україна визнала цю свободу шляхом:

- закріплення свободи вираження переконань і поглядів та окремих її можливостей в Конституції України та в інших нормативних актах;
- ратифікація міжнародних договорів з прав людини, які проголошують свободу слова. До них, зокрема, належать Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (стаття 19) та Європейська конвенція (стаття 10).

За часів незалежності України, на різних етапах її розвитку, розроблялися законопроекти, спрямовані на забезпечення свободи слова та різні її складові.

Другий етап – інституціоналізація елементів свободи вираження поглядів, тобто формування органів державної влади, їх структурних підрозділів, а також посадових осіб, на які покладаються спеціальні повноваження щодо сприяння у реалізації свободи вираження переконань і поглядів, її охорони та захисту. В Україні до них належать Комітет Верховної Ради України з питань свободи слова та інформаційної політики, Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Міністерство культури та інформаційної політики України, Міністерство та Комітет цифрової трансформації України, Державний комітет телебачення і радіомовлення України та інші.

Третій етап - це офіційне тлумачення та конкретизація законодавства про свободу вираження переконань і поглядів. В Україні прийнято велику кількість регуляторних законів та розроблено законопроекти, які

передбачають та конкретизують певні можливості (елементи) свободи вираження переконань і поглядів, а також встановлюють правові засоби для їх реалізації та захисту.

Офіційне тлумачення правових актів також передбачає свободу слова, яка виконується компетентним органом і має офіційні зобов'язання перед суб'єктами її застосування та виконання. Офіційне тлумачення Конституції України реалізується Конституційним Судом України (стаття 150, частина 1, пункт 2 Конституції України). Конституційний Суд України уточнив законодавство України про свободу слова. Тому тлумачення положень статей 1 та 2 ст. 32, ч. 2, ст. 34 Конституції України, прийнято Конституційним Судом України у 2012 році [90]. Це рішення передбачає офіційне тлумачення інформації про сімейне та особисте життя особи.

Четвертий етап – встановлення процедур здійснення свободи вираження переконань і поглядів. У наукових даних механізм реалізації прав людини узагальнено як сукупність правових засобів цілеспрямованого виконання природних юридичних зобов'язань у правоохоронних діях суб'єктів прав людини. Якщо право людини декларується, але не реалізується чи не застосовується, то воно «мертве».

Як особлива цінність кожного, свобода вираження переконань і поглядів повинна стимулювати формування особистих думок та переконань, розвиток критичного мислення, дискусій, а не повинна приводити до покарання, страху чи мовчання. Я. Далі зазначає, що у XX ст. починають поширюватися дві протилежні тенденції: зростання нетерпимості з одного боку та толерантності з іншого. Розвиток людства залежить від того, яка тенденція переможе [108]. Міжурядові організації міжнародного та регіонального значення, і Україна також, спрямовує зусилля на формування толерантного ставлення, в якому культивується повага до особистості, її прав та свобод, зокрема до свободи вираження переконань і поглядів. Безпосередня реалізація свободи вираження переконань і поглядів толерантними

способами є основою для формування громадянського суспільства, а також правової демократичної держави.

П'ятий етап полягає у формулюванні та впровадженні юридичних засобів захисту свободи вираження переконань і поглядів, спрямованих на запобігання порушенням цього права, особливо унеможливлення його здійснення або неможливості його реалізації.

Шостий етап - створення та реалізація законних засобів захисту свободи вираження переконань і поглядів. За допомогою цих методів було припинено порушення свободи вираження переконань і поглядів та усунуто бар'єри на шляху їх реалізації.

Можемо стверджувати, що в Україні загалом сформований механізм правового забезпечення свободи вираження поглядів.

В Указі Президента України від 24 березня 2021 року «Про Національну стратегію у сфері прав людини» визначено такі завдання у сфері юридичного забезпечення реалізації свободи вираження переконань і поглядів, діяльності ЗМІ в Україні: зменшити втручання держави у професійну діяльність журналістів; встановити нормативно-правову базу для формування суспільного телерадіомовлення в Україні; формування базових стандартів прозорості відносин власності ЗМІ; визначити нові принципи функціонування системи вищої освіти (автономія вищих навчальних закладів; академічна свобода для учасників навчального процесу) [109].

Ми не можемо повністю погодитися з тенденціями, визначеними у сфері забезпечення свободи слова в Україні. Тому в Україні кількість та якісні показники втручання держави у професійну діяльність журналістів все ще дуже високі (система цензури, злочини, вчинені посадовими особами проти журналістів тощо). Крім того, на жаль, в Україні ще не сформовано основний правовий механізм для визначення справжнього власника ЗМІ.

Ратифікувавши в 1997 р. Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод, Україна визнала обов'язковими для себе не тільки положення цього документа, але і всі процедури, з яких складається

особливий механізм захисту прав громадян. Спочатку цей механізм включав три органи, які повинні були забезпечувати процес дотримання державами - учасницями Конвенції, прийнятих на себе зобов'язань. Цими органами були Європейська Комісія з прав людини, Європейський Суд з прав людини та Комітет міністрів Ради Європи.

З 1 листопада 1997 р коли вступив в силу Протокол № 11, Європейська Комісія припинила існування, а Європейський Суд з прав людини, частково взявши на себе її функції, став постійно діючим органом. Таким чином, з огляду на те, що Україна ратифікувала для себе положення Конвенції, це спричинило за собою і обов'язок щодо застосування встановлених нею механізмів захисту прав людини.

При цьому основним питанням, необхідним до вирішення в світлі адаптації міжнародних способів захисту прав людини з національними є проблема співвідношення і взаємодії міжнародного і національного права. Необоротні процеси глобалізації торкнулися і національні правові системи, їх спільним знаменником стала вимога забезпечення визнання та захисту прав людини. На національне право держав-членів Ради Європи великий вплив має Європейський Суд з прав людини.

У правовій доктрині відсутня єдина концепція застосування норм міжнародного права на території України, не дивлячись на уявну однозначність основних практичних наслідків Конституції України: правовідносини, що виникають на території України за участю її суб'єктів, регулюються як законодавством України, так і міжнародно-правовими нормами; практична необхідність в пріоритетному застосуванні міжнародно-правових норм по відношенню до норм національного права України.

Постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 № 13 «Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя» встановлює необхідність застосування правових позицій Європейського суду з прав людини [110]. Ця позиція була також виражена в Постанові Пленуму

Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [111].

Таким чином, можна прийти до висновку про те, що в державі абсолютно чітко сформувався механізм застосування європейських стандартів при винесенні рішень національним правозастосовчим органом. На нашу думку, можна зробити висновок, що вищі судові інстанції відкрито вказують на обов'язковий характер правових позицій постанов і рішень Європейського Суду з прав людини щодо тлумачення і застосування Європейської Конвенції в національній правовій системі. При цьому дані тлумачення, що містяться в постановах і рішеннях Європейського Суду з прав людини, винесені під час розгляду скарг проти інших держав як і тлумачення, що містяться в постановах і рішеннях, винесених проти України. Але зазначена позиція щодо механізму застосування європейських стандартів є не єдиною.

У свою чергу, наявність у правовій системі країни такого роду механізму дозволяє забезпечити адекватне відновлення прав, порушення яких виявлено Європейським судом з прав людини. Відповідно, саме на національного законодавця покладається обов'язок гарантувати можливість перегляду судових постанов, що вступили в законну силу, у випадках встановлення Європейським судом з прав людини порушення положень Конвенції про захист прав людини і основних свобод при розгляді судом загальної юрисдикції конкретної справи, в зв'язку з прийняттям рішення по якому заявник звертався до Європейського суду з прав людини.

Спираючись на дану правову позицію, Конституційний Суд України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 визнав їх такими., що не суперечать Конституції України, оскільки за своїм конституційно-правовим змістом в системі чинного

правового регулювання ці законоположення не перешкоджають суду загальної юрисдикції відкрити провадження за заявою громадянина, його заява в Конституційний Суд України на порушення його конституційних прав і свобод раніше була визнана такою, що не відповідає критерію допустимості, порушено провадження з перегляду за нововиявленими обставинами вступило в законну силу судової постанови в зв'язку з встановленням Європейським судом з прав людини порушення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод відносно даного громадянина при розгляді судом загальної юрисдикції відповідної цивільної справи [90].

Крім того Конституційний Суд України, сформулював ще одну правову позицію, згідно з якою в тому випадку, коли суд загальної юрисдикції дійде висновку про неможливість виконання постанови Європейського суду з прав людини без визнання такими, що не відповідають Конституції України положень закону, щодо яких раніше Конституційний Суд України вже констатував відсутність порушення ними конституційних прав заявника в конкретній справі, він має право зупинити провадження і звернутися до Конституційного Суду України із запитом про перевірку конституційності цих законоположень.

Таким чином, виявлення в ході вирішення конкретних справ у судах загальної юрисдикції конкретних положень, що вступають в протиріччя з Конституцією України та містяться в рішеннях Європейського Суду з прав людини, і блокування можливості їх виконання на території України є в запропонованому Конституційним Судом правовому механізмі сукупним результатом його взаємодії з судами загальної юрисдикції, уповноваженими поставити перед ним питання про конституційність передбаченого Європейським судом способу усунення порушень Європейської конвенції.

Цілком очевидно, що наведені правові позиції Конституційного Суду України були сформульовані ним у рамках конкретного контролю і тому стосувалися тільки порядку перегляду за нововиявленими обставинами

судових постанов, що вступили в законну силу, в рамках цивільного судочинства, однак внаслідок їх універсальності вони, звичайно, підлягають поширенню і на всі інші види судочинства.

Такий висновок Конституційний Суд України обґрунтував тим, що по-перше, тим, що дані положення по їх конституційно-правовим змістом в системі чинного правового регулювання забезпечують нормативну правову основу функціонування Конвенції про захист прав людини і основних свобод як багатостороннього міжнародного договору України в якості складової частини її правової системи та виконання прийнятих на її основі постанов Європейського суду з прав людини, що діє в якості субсидіарного міждержавного судового органу за конкретними справами у випадках, якщо вичерпані всі наявні внутрішньодержавні засоби судового захисту, і, по-друге, тим, що вони припускають можливість звернення до Конституційного суду України для вирішення питання про можливість виконання таких, що суперечить Конституції України постанов Європейського суду не тільки судів, що розглядають конкретні справи, а й державних органів, на які покладено обов'язок вживати заходів, спрямованих на забезпечення виконання міжнародних договорів України, поза зв'язком з будь якою судовою справою.

Виходячи зі сказаного вважаємо за необхідне зробити висновок про те, що Європейський Суд з прав людини є гарантом реалізації положень Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року прийнявши відповідне рішення на основі її норм.

Отже, сукупність подібних рішень, що формує прецедентне право, стає частиною Конвенції. Дане положення має значення при аналізі міжнародних норм органами конституційного контролю в національних системах. Дія рішень Європейського Суду щодо України, сутність його рішень визначені нормами Конвенції, Конституції України і законодавством України. Підписавши і ратифікувавши Конвенцію, Україна прийняла зобов'язання, що впливають з неї в т.ч. і для виконання рішень Суду.

Слід зазначити, що у судів з'явилася обов'язок брати до уваги практику Європейського суду з прав людини при винесенні рішень по даній категорії справ. Крім того, визнання самим Європейським Судом з прав людини наявності не у всіх своїх рішеннях говорить не на користь концепції обов'язковості рішень Європейського суду з прав людини навіть для конвенційних органів (наприклад, Постанова Великої палати Європейського суду з прав людини у справі В.М. Кононова). Але при цьому важливо підкреслити, що визнання обов'язкової сили рішень Європейського Суду з прав людини як їх властивості без розробленого та діючого механізму реалізації рішень Європейського Суду неможливо. Тому слід розглядати обов'язкову силу рішень Суду не тільки як властивість, а й як гарантію прав людини. Як правило, Україна сприяє забезпеченню обов'язковості рішень Європейського суду для національного права і правозастосовчої практики, що спостерігається для ряду галузей права.

Очевидно, що виходячи вже з цих правових положень законодавець і виконавча влада в рамках зобов'язань по виконанню міжнародних зобов'язань держави не можуть керуватися виключно своїми переконаннями в сфері регулювання правовідносин, які виникають протягом реалізації права на вираження поглядів і переконань: вони суворо повинні бути орієнтовані на сформовані Європейським судом з прав людини стандарти судової практики.

Отже, юридичний механізм забезпечення свободи вираження поглядів в Україні – це система ефективних юридичних засобів реалізації, захисту та охорони свободи вираження поглядів і переконань загалом, а також окремих її елементів, закріплених у міжнародних, загальнодержавних та регіональних нормативно-правових актах та в інших джерелах права. Структурними елементами механізму юридичного забезпечення свободи вираження переконань та поглядів є законодавство України (в тому числі ратифіковані міжнародні договори та угоди), які регламентують свободу вираження поглядів і переконань, а також окремі її елементи; юридичні засоби її

реалізації; юридичні засоби її захисту; юридичні засоби охорони свободи вираження поглядів і переконань.

2.3. Гарантії забезпечення права на вільне вираження поглядів і переконань в Україні

Право на свободу поглядів та переконань та право вільно висловлювати свої погляди та переконання є одним із основних принципів і є наріжним каменем побудови демократичної, правової країни та громадянського суспільства. Без свободи слова немає верховенства права, це основа цивілізованого суспільства та стандарт оцінки політичної влади та демократії.

Щоб реалізувати цю можливість, необхідно, щоб привілейована особа мала бажання та здатність не зловживати привілеєм; основним принципом є моральний обов'язок прагнути відкрити об'єктивні факти та поширення поглядів та переконань без злісних намірів. Тому свобода слова та на вільне вираження поглядів та переконань як його частини є необхідними передумовами реалізації всіх інших конституційних прав. З огляду на бажання України поглибити євроінтеграцію, питання правового нагляду за вільним вираженням поглядів та переконань набуло в Україні дуже великого значення.

Однак і сьогодні у правовому регулюванні зазначеного питання існує безліч проблем. В основному вони зумовлені відсутністю правових механізмів, регулювання відносин у сфері свободи вираження поглядів та переконань. Звичайно, у кожного свої переконання і погляди. Погляди і переконання – це невід'ємний атрибут особистості, це основа її поведінки та ставлення до оточуючого світу. Вони завжди вільні. Це її внутрішній стан. Схоже, він не вимагає законодавства для закріплення свободи вираженням

поглядів та переконань. Ідея позбавити людей свободи вираження поглядів та переконань – це заповітне бажання усіх тиранів, але ця мета залишається мрією.

У сучасних демократичних державах загально-прийнято розглядати гарантії прав і свобод людини й громадянина як: по-перше – сукупність встановлених в конституції країни процесуальних норм, які спрямовані на захист основних прав і свобод людини; по-друге – передбачені конституцією правозахисні інститути та основні принципи їхньої діяльності. До гарантій прав і свобод людини належать, також, особливі правила, що передбачені конституцією, які встановлюють межі та умови можливого обмеження прав і свобод людини. До числа процесуальних норм, за допомогою яких забезпечується захист прав і свобод людини належать, зокрема: право на судовий захист прав і свобод людини, в тому числі право на оскарження до суду незаконних дій та рішень органів державної влади та місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб; право на розгляд своєї справи у тому суді і тим суддею, до підсудності яких така справа віднесена законодавством, право за судовий захист, на отримання кваліфікованої юридичної допомоги, в тому числі право користуватися послугами адвоката з моменту затримання; право не свідчити проти себе і своїх близьких, право вважатися невинуватим у вчиненні злочину, поки інше не буде доведене й встановлене вироком суду, що набрав законної сили (презумпція невинуватості), право на відшкодування державою шкоди, що завдана незаконними діями або бездіяльністю органів державної влади або їх посадових осіб; право звертатися за захистом своїх прав і свобод у міждержавні організації по захисту прав і свобод людини, коли вичерпані всі внутрішньодержавні засоби їх правового захисту.

До числа конституційних інститутів, що покликані забезпечувати захист прав і свобод людини, у світовій практиці відносять незалежний суд, а також, інститут парламентського уповноваженого у правах людини (омбудсман). Наступний вид конституційних гарантій прав і свобод людини становлять

правила, які визначають підстави та межі можливого обмеження прав і свобод людини. Згідно із такими правилами, закон, що встановлює види відповідальності або передбачає посилення відповідальності, немає зворотної сили. Ніхто не може нести відповідальність за діяння, яке у момент його вчинення не вважалося правопорушенням. Визначення в конституції переліку прав і свобод не повинно тлумачитися як заперечення існування інших загальновизнаних прав і свобод людини. Права і свободи людини і громадянина можуть бути обмежені законом лише у тій мірі, у якій це визнано необхідним для захисту конституційного ладу країни, прав і законний інтересів інших осіб, забезпечення оборони і безпеки держави. Конституція України закріпила у якості гарантій основних прав і свобод людини аналогічні правозахисні правила та інститути - статті: 8, 22, 29, 30-34, 43, 46, 50, 53, 54-64.

Ви можете змусити людину не говорити про свої думки, але неможливо змусити її думати чи не думати відповідно до вказівок [112, с. 10]. Однак свобода вільного мислення невіддільна від здатності вільно та безпечно висловлювати свої переконання і погляди. Свобода слова означає, що людина має право розкривати свої переконання і погляди. І це право найчастіше порушується. Згідно зі ст. 34 Конституції України, свобода переконань і поглядів прирівняні в їхньому захисті та значенні, вони є недоторканими. Держава чи інші організації не можуть оголошувати певні переконання догмою та забороняти інші переконання. Гарантується і захищається можливість вільного вираження особистих поглядів та переконань. Але насправді питання забезпечення права на свободу переконань і поглядів залишається дуже актуальним і сьогодні.

Як поняття в юридичній науці, свобода переконань і поглядів поділяється на кілька складових. По-перше, це свобода публічного висловлювання незалежно від його політичного змісту. По-друге, це гарантія для громадян безперешкодно отримувати повну та чесну інформацію. Україна, яка будує демократичне суспільство, юридично гарантує перше та

друге. Однак, якщо ми більш-менш задоволені суспільною свободою слова, то доступ до чесної інформації в основному залежить від конкретних політиків, громадських діячів або власників ЗМІ [42, с. 393].

Про те, що право на свободу висловлення власних поглядів і переконань тісно пов'язане із правом громадськості бути належним чином поінформованою, неодноразово висловлювались усі міжнародні юридичні інституції [42, с. 394]. Водночас обов'язково необхідно віднайти баланс між зазначеними складовими частинами єдиного права особи на інформаційну свободу.

З огляду на значимості гарантій основних прав і свобод, слід розглянути, перш за все, ті з них, які входять до складу конституційної норми про свободу вираження поглядів і переконань і знаходяться в іманентному зв'язку з іншими її складовими. Ст. 34 Конституції України, закріплюючи свободу слова, визначає такі гарантії: заборона примушувати кого-небудь до вираження думок і переконань або відмови від них, гарантія свободи засобів масової інформації і заборона цензури. Дані гарантії іманентно пов'язані з конституційним правом на свободу слова, вони безпосередньо спрямовані на забезпечення саме цього конституційного права. Без цих гарантій свобода слова недопустима.

Відповідно до ст. 34 Конституції України ніхто не може бути примушений до вираження своїх думок, думок і переконань або відмови від них. Ні Конституція України, ні основоположні міжнародні акти не дають визначення, понять «погляди» і «переконання».

У тлумачному словнику української мови «погляди» визначаються як судження, що виражають оцінку чого-небудь, ставлення до кого, чого - небудь, погляд на що-небудь; «переконання» - утверджений погляд на що-небудь, заснований на який-небудь ідеї, світогляді. Таким чином, поняття «думка» виступає в якості родового по відношенню до поняття «переконання». Утверджені, обгрунтовані думки з найбільш важливих для

конкретної людини питань стають його переконаннями - науковими, філософськими [113, с. 214].

Гарантія ст. 34 Конституції України іманентно властива праву на свободу слова. Конституційне право на свободу слова передбачає свободу висловлювати погляди і переконання, а також свободу відмовлятися від реалізації цього права («право на мовчання»). Як така свобода слова виключає можливість примусу до вираження своїх поглядів і переконань і відмови від них. У зворотному випадку свобода слова втрачає свої сутнісні властивості і руйнується [78].

Тому конституційна заборона примушувати до вираження своїх поглядів і переконань і відмова від них в ч. 3 ст. 34 Конституції України слід розглядати як невід'ємне конституційне засіб захисту права на свободу слова. Конституція України не докладає до даного положення ніякого спеціальної застереження до закону. Ст. 34 Конституції України відповідно до ч. 3 ст. 56 Конституції України не належить до системи конституційних прав і свобод, які не підлягають обмеженню. Тому у вирішенні питання обмеження права на свободу слова, а також вираження поглядів і переконань слід керуватися загальними положеннями ч. 3 ст. 55 Конституції України, а також іншими положеннями, передбаченими самою Конституцією України. У зв'язку з викладеним слід підкреслити, що в юридичній науці питання про співвідношення свободи масової інформації, гарантованої ст. 34 Конституції України і свободи інформації (ч. 4 ст. 29 Конституції України) як складової свободи слова, вирішується неоднозначно. Багато авторів підкреслюють безпосередній зв'язок свободи масової інформації зі свободою слова [78].

Свобода масової інформації нерозривно пов'язана зі свободою слова, оскільки перша не може існувати, якщо громадянам не забезпечені гарантії останньої. З цієї точки зору загальна норма про свободу слова (ст. 34 Конституції України) є системоутворюючим елементом в складі конституційних засад свободи масової інформації. [114, с. 10].

Масова комунікація як особливий вид комунікації, як процес передачі (поширення) масової інформації представляє собою різновид комунікації між невизначеним числом індивідів. Способи поширення позначаються як засоби масової інформації (ЗМІ), під якими маються на увазі будь-які технічні засоби прийому та передачі повідомлень для поширення масової інформації. ЗМІ при цьому наділяються особливим властивістю, а саме: здатність долати територіальну, тимчасову (або територіально-часову) роз'єднаність безлічі індивідів. Це безліч становить співтовариство, в якому прямі контакти між його членами сильно обмежені або неможливі.

У зв'язку з цим, свободу поглядів та переконань (ст. 34 Конституції України) - один з видів свободи інформації (ст. 34 Конституції України) і невід'ємна складова свободи слова. Як вже раніше зазначалося, право на свободу поглядів та переконань є гарантію від втручання держави в найважливішу сферу людського життя - комунікацію: свободу висловлюватися, виражати думки і судження, думки і почуття, поширювати переконання і погляди, передавати іншим людям інформацію в формі повідомлення, свобода відповідних засобів комунікації.

Тому положення ч. 4 і ч. 5 ст. 34 Конституції України, що закріплюють право на свободу вираження поглядів і переконань та свободу масової інформації, в тому числі на свободу засобів масової інформації, розглядаються як такі, що конкретизують положення ч. 1 ст. 34 Конституції України. Це означає те, що захист свободи вираження поглядів і переконань є нічим іншим, як захист свободи інформації, а в кінцевому рахунку - свободи думки і слова. У свою чергу, захист свободи думки і слова неможливий без захисту права на свободу інформації, в тому числі вираження поглядів і переконань. При цьому гарантії вираження поглядів і переконань та гарантії діяльності засобів масової інформації (заборона цензури відповідно ст. 34 Конституції України) - особливий вид гарантій свободи слова за ч. 1 ст. 34 Конституції України [78].

Виходячи зі сказаного, слід вважати, що положення ч. 5 ст. 34 Конституції України не тільки закріплює негативний обов'язок держави (заборона втручання), а й містить позитивний обов'язок - не допускати концентрацію власності (перш за все державної власності) на ринку засобів масової інформації, а також обов'язки підтримувати конкуренцію і приділяти особливу увагу монопольним тенденціям на відповідних ринках товарів і послуг. Таким чином, свобода масової інформації як одна зі складових свободи слова має інституційну природу.

Будучи безпосередньо пов'язаною з інформаційними ресурсами, свобода вираження поглядів і переконань виступає по відношенню до свободи думки і слова як додаткове право. Свобода вираження поглядів і переконань як додаткове право - економічна складова свободи думки і слова. Як така свобода вираження поглядів і переконань гарантує економічну свободу засобів комунікації. Ознаками цензури в сенсі ст. 34 Конституції України є її попередній і зовнішній характер. Винятки з цього правила можливі на підставі законодавства відповідно до Конституції України.

Конституція України встановлює заборону на попередню цензуру, а саме на вимоги посадових осіб, державних органів, організацій, установ або громадських об'єднань попередньо узгоджувати повідомлення й матеріали, а так само накладати заборону на поширення повідомлень і матеріалів або їх окремих частин.

Таким чином, конституційними гарантіями, іманентно властивими праву на свободу поглядів і переконань, є, згідно зі ст. 34 Конституції України, заборона примушувати кого-небудь до вираження думок і переконань або відмови від них, свобода інформації, в тому числі свобода масової інформації, і заборона цензури. Ці гарантії входять до складу конституційного права на свободу вираження поглядів і переконань як комплексного явища. Подальша цензура покликана не допускати свободу поглядів і переконань в сферах, на які свобода слова не поширюється,

наприклад, заборона на збір і поширення інформації про приватне життя особи без її згоди; заборона певних видів агітації і пропаганди.

Отже, за змістом Конституції України, заборона цензури не є беззаперечною. На основі конституційних положень законодавець вправі при певних умовах і в певний термін встановлювати в формі конституційного закону обмеження права на свободу поглядів та переконань засобами цензури. Як вже було сказано вище, конституційний обов'язок держави полягає в дотримання і захисту прав і свобод людини і громадянина, а так само в створенні умов для їх реалізації і механізму для їх захисту. Забезпечення таких умов і захист прав і свобод людини і громадянина входять у функції всіх органів державної влади і органів місцевого самоврядування.

Конституція України, встановивши, що права і свободи людини і громадянина визначають сенс, зміст законів, діяльність законодавчої, виконавчої влади, місцевого самоврядування, одночасно встановила спосіб забезпечення цих прав і свобод – правосуддя. Правосуддя – діяльність суду, здійснювана в передбаченому процесуальним законом порядку і полягає в розгляді та вирішенні конфліктів, пов'язаних з реальним або можливим порушенням норм цивільного, адміністративного та інших галузей права.

Суд є гарантом прав особистості. Кожному гарантується судовий захист його прав і свобод (ч. 1 ст. 55). Право на судовий захист кожного означає, що ним володіє будь-яка особа незалежно від громадянства. Гарантія судового захисту означає, з одного боку, право кожного подати скаргу до відповідного суду і, з іншого боку обов'язок останнього розглянути цю скаргу і прийняти по ній законне, справедливе і об'єктивне рішення [78].

Державний захист прав і свобод людини і громадянина в Україні гарантується. Під державним захистом прав і свобод розуміється спрямована на це діяльність всіх гілок державної влади - законодавчої, виконавчої, судової. Кожна з них, діючи самостійно, повинна в той же час направляти

свої зусилля на те, щоб надані громадянам права і свободи не залишалися тільки на папері, а були захищені реально.

Особлива роль в захисті прав і свобод належить Президенту України, як гаранту прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції України). Як глава держави Президент має широкі повноваження і має великі можливості для їх реалізації. У його безпосередньому підпорядкуванні є апарат, структурні спеціальні підрозділи, які сприяють йому у виконанні цієї державної функції.

Із наведеного стає очевидним те, що порушення принципу рівності людей потрібно захищати і відновлювати усіма засобами, передбаченими Конституцією і законом. Зокрема, кожен має право захищати свої права і свободи всіма способами не забороненими законом, - від звернення за допомогою до судів, правоохоронних органів і т.д. до законного самозахисту та звернення в міжнародні організації, судові органи, домагаючись не тільки відновлення порушених прав, а й відшкодування зумовленого цим порушенням матеріального і морального збитку. Спори, пов'язані з обмеженням свободи думки і слова або з недобросовісним використанням цієї свободи, із забезпеченням принципів рівноправності і політичного плюралізму в сфері масової інформації, інших суперечок і справ в цій сфері необхідно регулювати негайно, щоб припинити подальші конфлікти, які можуть виникнути між суспільством і державою.

Гарантування кожному права на свободу вираження поглядів і переконань означає з точки зору правових вимог невтручання держави в процес формування власних думок і переконань людини, захист його від будь-якого іншого втручання, недопущення будь-якого ідеологічного диктату, насильства або контролю над особистістю.

Мислення, погляди і переконання, як його результат - природна і невід'ємна властивість людини, пов'язана з процесом постановки і вирішення ними практичних і теоретичних питань. Погляди і переконання не можуть бути невольними. Конституційне ж закріплення свободи виявлення поглядів і

переконань гарантує кожному свободу формування власних думок і переконань без втручання держави, виключення будь-якого ідеологічного насильства над особистістю.

Якщо думка може бути прихована від інших, не виражена в усному або друкованому вигляді та залишитися лише надбанням самої людини, то свобода поглядів і переконань, гарантована Конституцією, дає можливість безперешкодно висловлювати свої думки, передавати їх іншим людям.

Свобода вираження поглядів і переконань - це гарантована державою можливість безперешкодно висловлювати свою думку і переконання з найрізноманітніших питань суспільного, державного, іншого характеру за допомогою усного або друкованого слова, на зборах, мітингах, іншими засобами [115].

Право на свободу вираження поглядів, як це формулюється в міжнародних правових актах, включає свободу дотримуватися своїх поглядів та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-якими засобами без будь-якого втручання з боку органів державної влади і незалежно від державних кордонів (ст. 19 Загальної декларації прав людини, ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод).

Свобода вираження переконань і поглядів є основою багатьох інших прав і свобод, насамперед таких, як, наприклад, право на участь у виборах, право петиції, свобода совісті, право на освіту, свобода творчості та інші.

Окремо необхідно вказати, що дослідження теоретичного матеріалу вказує на ту обставину, що визначення поняття гарантій свободи вираження поглядів і переконань вимагає більш докладного опрацювання, з огляду на те, що більшість визначень за своїм змістом схожі з встановленими в Конституції рамковими положеннями.

Так, наприклад, А. Мельник визначає гарантії свободи вираження поглядів і переконань, як гарантовані державою можливості безперешкодно висловлювати свої думки і переконання з найрізноманітніших питань

суспільного, державного, іншого характеру за допомогою усного або друкованого слова на зборах, мітингах, іншими засобами [107, с. 134].

А. Фелмез (*Aaron Fellmeth, Nourin Abourahma (2021)*) виділяє в системі гарантій свободи вираження поглядів і переконань три структурних елементи: по-перше, свободу кожної людини публічно висловлювати свої погляди і переконання, ідеї та судження і поширювати їх будь-яким законним способом, по-друге, свободу друку та інших засобів масової інформації і, по-третє, право на отримання інформації, що становить суспільний інтерес або що зачіпає права громадян, тобто на свободу доступу до джерел інформації [117].

На думку М. Мілановіч гарантії свободи вираження поглядів і переконань передбачає «право говорити все, що завгодно», а також охоплює систему переконань, думок, ідей, виражених як усно, так і друковано, в творах образотворчого мистецтва, наукових дослідженнях, художній літературі і музиці ... все те, що висловлює думку людини, його устремління і надії [118].

У підручнику Б. Роджер гарантії свободи вираження поглядів і переконань визначаються як права людини робити свої думки, переконання і думки суспільним надбанням [101].

На нашу думку, необхідно визнати, що, незважаючи на розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, що відбувається особливо активно протягом останніх десятиліть, а також розвиток відповідних галузей права, наведені визначення демонструють один і той же незмінний підхід.

Так, К. Нашіяма відзначав, що за допомогою слова, висловленого і поширеного в усній і друкованій формі, матеріалізуються, отримують зовнішнє вираження думки, судження особистості. У поняття свободи вираження поглядів і переконань автор включав також свободи вираження поглядів і переконань, висловлені по радіо і телебаченню, тому що в основі цих прав, на думку автора, висловлена в тій чи іншій формі думка [103].

Аналогічним чином, в роботах М. Адамс, зустрічалася позиція про те, що свобода вираження поглядів і переконань є по суті конкретизацією більш загальної волі, а саме – свободи думок. Беручи за основу свободи слова свободу думки, дослідники пропонували відповідні визначення [25].

Е. Еркін вважає, що свобода слова є право необмежено висловлювати, обговорювати, роз'яснювати і поширювати «свої думки, судження і переконання усіма громадянами з усіх питань господарського, суспільно-політичного і державного характеру». Дослідники в якості додаткового критерію вказували публічний характер висловлювань [119].

Наприклад, Ш. Мак. Леод (*Sharynne McLeod. (2018)*) підкреслював, що «свобода слова - не будь яка думка, а думка, висловлена публічно, тобто та, що стала надбанням інших людей». Однак дане уточнення не є в нашому розумінні принциповим [120].

Таким чином, ототожнення гарантій свободи поглядів та переконань та гарантій свободи слова є найбільш поширеною і загальновизнаною точкою зору. З іншого боку, повертаючись до сучасних авторів, необхідно вказати, що в якості протилежного полюса представлені позиції, в яких свобода слова визначається максимально широко, що фактично не дозволяє відмежувати реалізацію свободи поглядів та переконань від сфери дії інших конституційних прав.

У своїх правових позиціях по ряду справ Європейський Суд з прав людини стверджує, що стаття 10 (свобода слова) Конвенції про захист прав людини і основних свобод застосовна, в тому числі, до легкої музики, яка транслюється по кабелю, що стаття 10 захищає не тільки сутність ідей, які висловлюються але і спосіб їх вираження. Так само, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок про те, що більшість авторів ототожнюють свободу слова і свободу поглядів та переконань.

Розглядаючи питання про свободу слова неможливо обійти стороною безпосередньо таке поняття як «погляди і переконання». Думка безумовно передуює висловлюванню слова в усній або письмовій мові. Сама по собі

думка - це невід'ємна властивість людини, «пов'язане з визначенням їм свого ставлення до предметів, явищ, подій, навколишнього світу, з вільним формуванням власних переконань щодо всього, що відбувається».

Це внутрішній процес, який може залишитися лише надбанням однієї людини, оскільки, як уже говорилося, ніхто не може бути примушений до вираження своїх думок і переконань або відмови від них.

Та зазвичай у індивіда виникає потреба висловити свої думки і погляди донести їх до інших людей. Для здійснення даної потреби людина може скористатися гарантованою йому свободою слова, тобто висловити її як завгодно - усно, письмово, за допомогою художніх образів або ж іншим способом. Суспільство - це взаємодія індивідуальних свідомостей. Воно ніколи не утворює інтелектуальної єдності і не може виразити себе в єдиній ідеї, оскільки кожен з його членів зберігає свою індивідуальність, своє розуміння. У зв'язку з цим свобода слова стає стимулятором для розкриття людської індивідуальності, унікальності, при обов'язковому дотриманні заборони Конституції на примус до вираження чужих думок.

З наведеного випливає висновок про те, що фактично гарантії свободи вираження поглядів і переконань і свободи слова є тотожними поняттями, тому що одне без іншого неможливо. Вільне мислення є гарантом свободи слова. Так само при вивченні даної теми поряд з іншими, встає і проблема визначення сутності свободи слова. Поведінка людей настільки різноманітно, що часто складно визначити, чи будуть ті чи інші дії суб'єктів захищатися правом на свободу слова. Йдеться, про те, як у міру технічного розвитку з'являлися фотографія, радіо, кіно і телебачення, потім стільниковий зв'язок та Інтернет. У відповідь реакції можна розглядати появу в конституційних текстах конкретних положень про свободу кіно, радіо і телебачення, а також про свободу поширювати повідомлення усно, письмово, шляхом зображень, іншими способами і навіть про свободу вираження почуттів.

Гарантії свободи вираження поглядів і переконань, закріплені в міжнародному праві, є основним постулатом прав людини, які виражаються в

свободі викладати свої думки і погляди, як в письмовій, так і в усній формах, включаючи свободу друку та засобів масової інформації. Відсутність обмежень цього права з боку держави на сьогоднішній день є показником розвитку демократії в різних державах. Але існує обмеження цього права, як і будь-якого іншого права, яке виражається в принципі «де починається право іншого суб'єкта, там припиняється або обмежується власне право». Тому як на міжнародному, так і на національному рівнях існують межі права на свободу поглядів і переконань. Виходячи зі сказаного вище, можна зробити висновок про те, що свобода вираження поглядів і переконань - одні з основних і фундаментальних прав і свобод людини в сучасному суспільстві. Виходячи з аналізу векторів розвитку держав, можна з упевненістю стверджувати, що без гарантії зазначених прав неможливе існування демократичних інститутів.

При цьому, з урахуванням тієї обставини, що поштовхом до розвитку права найчастіше служать теоретичні дослідження можна стверджувати, що в даному випадку думки теоретиків і закріплені в нормативних правових актах формулювання схожі в ряді випадків. Більш того, можна говорити про те, що чим ширше право на свободу поглядів і переконань розуміють теоретики в тій чи іншій державі, тим ширше її тлумачить законодавець і як наслідок правореалізація.

На нашу думку, з огляду на те, що в міжнародному праві свобода вираження поглядів і переконань, як самостійна категорія сформувалася ще на початку 20 століття, понятійний апарат із зазначеного питання є широким, і охоплює великий спектр суспільних відносин що виникають у зазначеній сфері. Виходячи зі сказаного, впливає висновок про те, що в разі формування нового погляду щодо понятійного апарату з питання свободи слова і висловлення думки, в рамках теорії права, вивчення міжнародного права, а також підходів зарубіжних теоретиків можуть мати позитивний вплив.

Висновки до розділу 2

1. Під правом кожної людини на вільне вираження своїх поглядів і переконань у конституційній площині необхідно розуміти гарантоване конституційно-правовими засобами будь-якій особі право без обмежень та перешкод висловлювати чи відтворювати у результаті процесу мислення власні думки, у т. ч. на які є стійка упевненість, що відображають об'єктивну дійсність в поняттях, судженнях, висновках тощо, якщо це право все ж таки не обмежується з причин та підстав передбачених Конституцією та законами України.

2. Право на свободу слова та вираження своїх поглядів є багатоаспектним правом та потребує виваженого державного балансу між дозволом та обмеженням. Зловживання як цим правом, так і законною можливістю його обмеження (уповноваженими на це особами) може привести до вкрай негативних наслідків для демократичної держави. З одного боку, можливе безконтрольне розповсюдження інформації, а з іншого, – неправомірне придушення діяльності як одного з основних інформаційних органів – ЗМІ, журналістів, так і осіб, які мають активну громадянську позицію та бажають її висловити. Дієві державні механізми захисту представників ЗМІ, механізми реалізації права на свободу слова та вільного вираження поглядів свідчать про сильну державу, для якої принцип політичного плюралізму не є формальним. Повага до різних думок та надання можливості їх вільного висловлення є свідченням дійсно демократичного ладу, поваги до людини та її прав.

3. Юридичний механізм забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань – це система ефективних юридичних засобів реалізації, захисту та охорони свободи вираження поглядів і переконань загалом, а також окремих її елементів, закріплених у міжнародних, загальнодержавних та регіональних нормативно-правових актах та в інших джерелах права. Структурними елементами механізму

забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань є законодавство України (в тому числі ратифіковані міжнародні договори та угоди), які регламентують свободу вираження поглядів і переконань, а також окремі її елементи; юридичні засоби її реалізації; юридичні засоби її захисту; юридичні засоби охорони свободи вираження поглядів і переконань.

4. За рівнем правової регламентації можна виділити два основних види механізмів реалізації та захисту права на вільне вираження поглядів і переконань: міжнародні та внутрішньодержавні. Внутрішньодержавні механізми також можна диференціювати за рівнем державної влади (державні і місцеві, республіканські, регіональні, муніципальні); по відношенню до державної влади (державні і громадські); за принципом поділу влади (законодавчі, виконавчі, судові, контрольні) і т. д. Міжнародні механізми реалізації та захисту права людини на вільне вираження поглядів і переконань також різноманітні: вони поділяються на універсальні, регіональні та локальні (за географічним охопленням); судові, квазісудові та позасудові; загальні і спеціальні.

5. Конституційними гарантіями, іманентно властивими праву на свободу поглядів і переконань, є заборона примушувати кого-небудь до вираження думок і переконань або відмови від них, свобода інформації, в тому числі свобода масової інформації, і заборона цензури. Ці гарантії входять до складу конституційного права на свободу вираження поглядів і переконань як комплексного явища. Подальша цензура покликана не допускати свободу поглядів і переконань в сферах, на які свобода слова не поширюється, наприклад, заборона на збір і поширення інформації про приватне життя особи без її згоди; заборона певних видів агітації і пропаганди. За змістом Конституції України, заборона цензури не є беззаперечною. На основі конституційних положень законодавець вправі при певних умовах і в певний термін встановлювати в формі конституційного закону обмеження права на свободу поглядів та переконань засобами цензури.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ І ПЕРЕКОНАНЬ

3.1. Зарубіжний досвід конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань

Питання правового забезпечення свободи вираження поглядів та переконань набули великого значення не лише в Україні, враховуючи прагнення її до поглиблення євроінтеграції, але і в більшості зарубіжних країн.

Так, в зарубіжній літературі зазначається, що свобода думки та вираження поглядів – це основні права, які містять як особистий, так і соціальний вимір. Вони вважаються «незамінними умовами для повноцінного розвитку особистості», «необхідними для будь-якого суспільства» та «кам'яним підґрунтям для кожного вільного та демократичного суспільства». Свобода вираження поглядів є основним правом людини, яке необхідно підтримувати в демократичному суспільстві [121, с. 12-13].

Створення правового громадянського суспільства постало одним із загальноновизнаних необхідних умов просування будь-якої сучасної держави на шляху вагомих соціально-економічних реформ, одним із цілей його модернізації. Дана ідея увійшла до законодавства і суспільну свідомість цивілізованих країн і народів. В свою чергу вищою мірою ступеня цивілізованості суспільства стало положення з правами людини в тій чи іншій країні. Свобода вираження поглядів і переконань, свобода масової інформації складають основи для розвитку як сучасного суспільства, так і демократичної держави. Ступінь цих свобод в чималій мірі залежить від того, наскільки закони даної держави відповідають загальноприйнятим

міжнародним нормам, інтересам громадянського суспільства загалом чи окремого індивіда зокрема.

Основні права людини, в тому числі свобода думки і слова, свобода інформації, є стрижнем багатьох міжнародних угод. Майже всі вони - безстрокові. На основі даних угод формуються й відповідні міжнародні організації, такі як: Організація Об'єднаних Націй (ООН), Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Рада Європи та інші. Крім правового закріплення права на свободу вираження поглядів міжнародні договори передбачають можливість встановлення в національному праві тих чи інших обмежень даної свободи.

Все разом це створює міжнародне розуміння підґрунття на свободу вираження поглядів та меж їх обмеження. Обґрунтування необхідності наддержавного визнання такого підґрунття полягає в тому, що, по-перше, міжнародні об'єднання держав створюються на основі певних принципів та правил, які вони поділяють. Тут варто відмітити, що основним для багатьох є принцип дотримання прав людини, а однією з найважливіших його складових - свобода вираження поглядів та переконань, свобода інформації. По-друге, що стосується міждержавного характеру угод, то мається на увазі певний рівень співпраці його учасників. В свою чергу співпраця та довіра в даній сфері неможливі без реалізації права отримувати та поширювати ідеї та інформацію незалежно від державних кордонів, що передбачає відсутність спеціального контролю органів влади над потоком інформації як всередину країни, так і за її межі.

В літературі зазначається, що до джерел міжнародного права відноситься і міжнародний звичай, тобто загальна практика держав, визнана ними як правова норма. Це пояснюється тим, що багато держав, не будучи учасниками тих чи інших угод з прав людини, використовують положення цих актів у своїй правозастосовчій практиці [122, с. 16].

Варто зауважити, що величезна подібність в трактуваннях щодо суті та змісту фундаментальних прав і свобод людини, закріплених як у всесвітніх,

так і в регіональних міжнародних угодах, надає їм статусу загальновизнаних стандартів міжнародного права. Крім того, існує низка основних прав і свобод, які не підлягають обмеженням з боку держав ні при яких обставинах. Сюди можна віднести, для прикладу, неприпустимість катувань, неприпустимість дискримінації і рабства, право на судовий захист. Їм надано статус імперативних норм загального міжнародного права, які є обов'язковими для усіх інших держав, незалежно від того чи визнаються ними ті чи інші угоди з цього приводу.

В теперішніх умовах в багатьох зарубіжних державах спостерігається тенденція формування спеціального галузевого законодавства щодо свободи отримання та розповсюдження інформації.

Незважаючи на той факт, що право на інформацію з'явилося ще у 18 ст. і як правило асоціюється із США, однак до перших держав, чії громадяни отримали право на інформацію, можна віднести Скандинавські країни, а саме: Швеція, де Риксдагом у 1766 року був прийнятий конституційний Закон про свободу друку; пізніше на два століття йде Фінляндія, де відповідний Закон було прийнято у 1951 р. Закон США «Про свободу інформації» 1966 р. надавав нові тлумачення та нові законодавчі форми захисту інформації. Також, доцільно відмітити, що в 1970 р. аналогічні закони були прийняті у Данії, Норвегії, в Австрії – у 1973 р., Франції та Нідерландах – у 1978 р., в Канаді, Австралії, Новій Зеландії – у 1982 р., в Італії – у 1990 р., в Угорщині – 1992 р., в Португалії – у 1993 р., в Бельгії – у 1994 р., в Ірландії та Таїланді – у 1997 р., в Кореї та Ізраїлі – у 1998 р., в Японії та Чехії – у 1999 р. [123, с. 102-103].

Слід зазначити, що однією з перших держав, в якій на законодавчому рівні було закріплено право на інформацію, є Франція. Незважаючи на те, що у Франції процес становлення концепції становлення свободи думки і слова йшов повільно, проте класичне нормативне формулювання свободи слова подано у ст. 11 Декларації прав людини та громадянина 1789 р., яка віднесена до преамбули Конституції Франції 1958 р., в якій зазначається, що

«свобода вираження думки і переконань належить до найцінніших прав людини. Тобто це означає, що усі люди можуть вільно висловлюватися, робити публікації та писати за умови, якщо вони будуть відповідати за будь-яке зловживання даною свободою у випадках, передбачених законодавством» [124, с. 92]. Правило, зазначене в ст. 11 Декларації, пройняте ідеалами Просвітництва, як зауважує у своїй роботі Т. Слінько, в подальшому стала зразком для законодавства багатьох країн [125, с. 111].

Окрім того, свобода вираження поглядів та спілкування є одним із фундаментальних принципів, які гарантуються законами Франції, та який має конституційний статус відповідно із заявою Конституційної ради [126, с. 123].

В сфері розвитку безпеки права на інформацію однією із найбільш розвинутих країн Західної Європи є Німеччина. Так, у своїй роботі В. Сідак зазначає, що в цій країні створено органи, до компетенції яких належить захист різного роду інформації з обмеженим доступом. Основна увага, від часу створення даної системи захисту інформації, була зосереджена на захист від шпигунства та охорону державних таємниць [127, с. 7-8].

В Німеччині на конституційному рівні право на доступ до публічної інформації закріплено в параграфах 1, 2 ст. 5 Основного Закону від 1949 р. таким чином [128, с. 182]: 1) кожному гарантується та надається право на вільне вираження та поширення своєї думки усно, письмово чи шляхом зображення, а також без перешкодно отримувати інформацію із загальнодоступних джерел. Гарантуються свобода друку і свобода інформації через радіомовлення і кінопродукцію, відсутня цензура; 2) приписи загальних законів, відповідні постанови про охорону молоді, встановлюють межі даних прав, а також право, яке гарантує повагу до особистості; 3) наука та мистецтво, викладання та дослідження – вільні. Однак свобода викладання не позбавляє обов'язку бути вірним Конституції.

В розвиток даної теми варто відмітити, що право на доступ до публічної інформації доволі ґрунтовно врегульоване і в інших державах Європи. Так,

зокрема у ст. 39 Конституція Болгарії 1991 р. закріплюється правило відповідно до якого кожному надається право висловлювати і поширювати свою думку в словесній формі - письмово або усно, використовуючи звук, зображення чи в будь-який інший спосіб. Дане право не можна використовувати для завдання шкоди правам та доброму імені іншої особи, а також для закликів до насильницької зміни конституційно встановленого порядку, до вчинення злочину, до розпалювання ворожнечі або до насильства над особистістю. Преса та інші засоби масової інформації є вільними та не підлягають цензурі [129].

У ст. 3 Конституції Чеської Республіки 1992 р. зазначено, що складовою частиною конституційної системи Чеської Республіки є Хартія основних прав і свобод. Тобто конституція даної держави відрізняється від інших європейських конституцій. Відповідно до глави 1 ст. 3 Конституції Чеської Республіки, складовою її конституційної системи є Хартія основних прав і свобод. Також гарантується право на інформацію у ст. 17, де зібрані всі правові норми, що регулюють різні аспекти даного права (заборона цензури, обов'язок державних органів та органів місцевого самоврядування надавати інформацію щодо своєї діяльності та ін.). Так, кожному надається право висловлювати свої думки усно, письмово, у пресі, за допомогою зображення або іншим способом, а також вільно збирати, сприймати і поширювати ідеї та інформацію незалежно від кордонів держави. Забороняється цензура. Свобода слова і право збирати і поширювати інформацію можуть бути обмежені законом, якщо такі заходи є необхідними в демократичному суспільстві для охорони прав і свобод інших осіб, безпеки держави, громадської безпеки, здоров'я і моральності. Державні органи та органи територіального самоврядування зобов'язані відповідним чином надавати інформацію про свою діяльність, при цьому умови та порядок надання інформації встановлюються законом [130].

Конституцією Польщі передбачається свобода кожного на вираження своїх поглядів, а також отримання та поширення інформації. Цензура засобів

масової інформації, а також надання концесій на випуск преси забороняються. Попередня цензура засобів масової інформації, а також ліцензування друку забороняються. Законом може бути встановлено обов'язок попереднього отримання ліцензії на використання радіо- або телевізійної станції, в зв'язку з чим без наявності законних підстав держава не може втручатися у діяльність засобів масової інформації [131].

Відповідно до ст. 37 Конституції Португалії кожному надається право вільно виражати та поширювати свої думки усно, за допомогою зображень або будь-яким іншим чином, а також отримувати чи здобувати інформацію без будь-яких перешкод та дискримінації. Реалізація даних прав не може бути заборонена чи обмежена жодною цензурою. Порушення, які вчинені при користуванні даними правами, караються відповідно до загальних принципів кримінального права або норм, які передбачаються для покарання за менш серйозні порушення громадського порядку, до того ж визначення покарання належить до компетенції судових органів або незалежної адміністративної установи, у випадках передбачених законом. Усім фізичним та юридичним особам реальним чином на рівних умовах забезпечується право на відповідь і спростування інформації, а також право на відшкодування завданої шкоди [132].

Конституцією Словаччини та низкою нормативно-правових актів даної держави також закріплюються норми щодо розвитку права на інформацію. Так, відповідно до п. 2 ст. 26 Конституції Словацької республіки кожен має право висловлювати свої думки усно, письмово, у пресі, за допомогою зображення або іншим способом, а також вільно збирати, сприймати і поширювати ідеї та інформацію незалежно від кордонів держави. Видання друкованої продукції не вимагає попереднього дозволу. Підприємництво в сфері радіомовлення і телебачення може бути обумовлено відповідним державним дозволом, умови якого встановлюються законом [133].

Аналогічна норма міститься в ст. 50 Конституції Азербайджанської Республіки, в якій зазначено, що кожен має волю законним шляхом шукати,

купувати, передавати, складати і поширювати інформацію. Гарантується свобода масової інформації. Забороняється державна цензура в засобах масової інформації, в тому числі у пресі [134].

Відповідно до ст. 33 Конституції Республіки Білорусь 1994 р. кожному гарантується свобода думок, переконань і їх вільне вираження. Ніхто не може бути примушений до вираження своїх переконань або відмови від них. Монополізація засобів масової інформації державою, громадськими об'єднаннями чи окремими громадянами, а також цензура не допускаються [135]. Також громадянам даної республіки гарантується право на отримання, зберігання та поширення повної, достовірної та своєчасної інформації про діяльність державних органів, громадських об'єднань, про політичне, економічне і міжнародне життя, стан довкілля (ст. 34). У свою чергу державні органи, громадські об'єднання, посадові особи зобов'язані надати громадянину Республіки Білорусь можливість ознайомитися з матеріалами, які зачіпають його права та законні інтереси. Користування даною інформацією може бути обмежено законодавством з метою захисту честі, гідності, особистого та сімейного життя громадян і повного здійснення ними своїх прав (ст. 34) [135].

Відповідно до ст. 17 Конституції Грузії 1995 р. на законодавчому рівні охороняється свобода думки та її вираження. Не допускається переслідувати людину з огляду на думки та її висловлювання. Кожній людині відповідно до норм даної Конституції надається право вільно отримувати та поширювати інформацію. Засоби масової інформації є вільними, забороняється цензура. Держава або окремі особи не мають права на монополізацію масової інформації або засобів її розповсюдження [136].

У ст. 34 Конституції Республіки Молдова 1994 р. закріплено норму, відповідно до якої право особи на доступ до будь-якої інформації, що стосується громадських справ, не може бути обмежена. Влада відповідно до своєї компетенції зобов'язана забезпечувати достовірне інформування громадян як про громадські справи, так і щодо питань особистого характеру.

В свою чергу право на інформацію не повинно завдавати збитків заходам, які спрямовані на захист громадян чи національної безпеки. Засоби масової інформації, як державні, так і приватні, зобов'язані забезпечувати достовірне інформування громадськості. Засоби масової інформації не піддаються цензурі [137].

Згідно ст. 25 Конституції Литовської Республіки 1992 р. кожна людина має право на свої переконання та вільне їх вираження. При цьому не повинні створюватися перешкоди в пошуку, отриманні та поширенні інформації та ідей. Свобода висловлювати свої переконання, отримувати і поширювати інформацію не може обмежуватися інакше, як виключно законом, якщо це необхідно для захисту здоров'я, честі і гідності, приватного життя, моральності людини чи конституційного ладу [138].

У ст. 44 і 45 Конституції Естонської Республіки 1992 р. закріплено, що кожен має право вільно отримувати інформацію, поширювану для загального користування. Всі державні установи, місцеві органи самоврядування та їх посадові особи зобов'язані в установленому законом порядку на представництво громадянину Естонії на його вимогу надати інформацію про свою діяльність, за винятком даних, видача яких забороняється законом, а також даних, призначених виключно для внутрішнього користування [139].

Громадянин Естонії має право в установленому законом порядку ознайомитися з інформацією що стосується даних, які зберігаються в державних установах, а також в державних і муніципальних архівах. На підставі закону дане право може бути обмежене з метою охорони прав і свобод інших людей і таємниці походження дитини, а також з метою припинення злочину, затримання злочинця або з'ясування причин в ході кримінального виробництва. Якщо законом не встановлено інше, то зазначеними правами нарівні з громадянами Естонії користуються також громадяни іноземних держав та особи без громадянства [139].

Кожен має право вільно поширювати ідеї, думки, переконання та іншу інформацію усно, друковано, образотворчим або іншим способом. Дане

право може бути обмежене законом з метою охорони громадського порядку, моральності, прав і свобод, здоров'я, честі та доброго імені інших людей. Також це право може бути обмежено стосовно державних службовців та службовців органів місцевого самоврядування з метою охорони державної та комерційної таємниці, що стала їм відома в силу службового становища, або інформації, отриманої ними конфіденційним шляхом, а також з метою охорони сімейного та приватного життя інших людей і в інтересах правосуддя [139].

Не менш цікавим є зміст ст. 29 Конституції Ефіопії 1994 р., яка детально закріплює та гарантує право на інформацію серед свобод думки, поглядів і самовираження. Так, кожній людині надається право на власну думку, яке є непорушним. Кожній людині надається право на свободу самовираження, яке також є непорушним. В свою чергу це право включає в себе свободу на пошук, отримання та обмін будь-якою інформацією та ідеями, незалежно від територіальних кордонів, в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва або за допомогою засобів масової інформації на власний розсуд. На законодавчому рівні гарантується свобода преси та засобів масової інформації, а також свобода художньої творчості. До основних елементів свободи преси належать: вільний доступ до інформації, що відноситься до суспільних інтересів; заборона на цензуру в будь-якій формі; з метою забезпечення вільного обміну інформацією, ідеями чи поглядами, що є невід'ємною умовою функціонування демократичного ладу, преса, як інститут, отримує правовий захист задля забезпечення її незалежного функціонування та можливості брати до уваги різні погляди. Будь-який вид засобів масової інформації, що знаходиться під державним контролем, має функціонувати таким чином, щоб гарантувати свою здатність приймати до уваги різноманітні погляди та міркування. Однак, ці права можуть обмежуватися лише тими законодавчими актами, в основі яких лежить принцип, яким проголошується, що свобода самовираження та обміну інформацією не може бути обмежена залежно від змісту висловленої

точки зору або її впливом на людей чи події. Дані правові обмеження можуть бути встановлені виключно з метою збереження благополуччя молодого покоління, а також честі та репутації окремих індивідів. Законом забороняється будь-яка пропаганда війни, а також публічне вираження поглядів, які спрямовуються на приниження людської гідності [140]. На нашу думку, зазначені положення видаються досить складними та потребують більш прийнятної за формою і змістом формулювання.

Варто відзначити, що в Конституція Фінляндії 1999 р. у параграфі 12 фактично ототожнюється свобода висловлювань і право на інформацію, при цьому окремо виділяючи право на доступ до публічної інформації. Так, кожному гарантується свобода слова, яка в свою чергу включає в себе право висловлювати, публікувати і приймати відомості, думки та інші повідомлення без попереднього контролю. Більш ретельні правила про користування свободою слова встановлені законом. Хоча допускається обмеження законом щодо ілюстрованих програм, необхідних для захисту дітей [141].

Слід зазначити, що В.Н. Лопатін, в якості підстав обмеження інформаційних прав громадян на основі аналізу конституційних положень виділяє, зокрема, такі: захист основ конституційного ладу; захист моральності, здоров'я, прав, законних інтересів інших осіб; забезпечення оборони країни і безпеки держави; забезпечення громадського спокою з метою запобігання заворушенням і боротьби зі злочинністю; запобігання розголошенню конфіденційної інформації; забезпечення авторитету і неупередженості правосуддя [142, с. 45].

В.Й. Шишко у своїй роботі зазначає, що у державах існують різні підходи до визначення допустимих обмежень свободи публічної інформації. На думку автора, якщо спробувати їх систематизувати, то можна визначити такі обмеження: в інтересах захисту національної безпеки; з метою захисту економічних інтересів держави; з метою дотримання правопорядку; в

інтересах розвитку та захисту міжнародних відносин; для забезпечення належної процедури ухвалення рішень [143, с. 240].

Автор зазначає, що це лише перелік суспільних інтересів, задля яких законодавство різних держав допускає відхилення від принципу вільного розповсюдження публічної інформації. Зрештою усі виключення вимагають ретельного правового обґрунтування. В свою чергу будь-яка держава визначає обсяг інформації з обмеженим доступом. Як правило дана сфера інформаційних відносин регулюється різними законодавчими актами з питань державної таємниці. Водночас сильно суттєві відмінності можуть спостерігатися в мірі деталізації правових норм з питань державної таємниці в різних країнах [143, с. 241].

У конституціях більшості інших держав світу також закріплені гарантії прав і свобод у цій сфері.

Особливу увагу привертають до себе і окремі норми законодавства Сполучених Штатів Америки (США). Як відомо, США захищають дані права впродовж багатьох років і визнаються одними з лідерів поміж країн, де права людини не лише зафіксовано на папері. З цією метою виникає нагальна необхідність в аналізі досвіду США щодо розуміння сутності та забезпечення в даній державі свободи слова. О.В. Сендецька з цього приводу зазначає, що США вважаються країною із найбільш розвиненою сучасною правовою системою та взірцем держави, яка приділяє увагу забезпеченню прав і свобод людини та громадянина. Так, США одними з перших закріпили свободу як вектор свого розвитку, а свободу слова – як фундаментальне право громадян [144, с. 33].

Так, у Декларації незалежності США від 4 липня 1776 р. встановлена норма, зміст якої ґрунтується на тому що самоочевидні істини полягають в тому, що усіх людей створено рівними; певними невід’ємними правами, такими як життя, свобода і прагнення щастя їх наділив Творець; уряди встановлюються між людьми з метою забезпечення цих прав, а влада урядів походить із погодження тих, ким вони управляють; в кожному випадку, коли

певна форма правління стає пагубною для даних цілей, то в такому випадку народу надається право змінити чи скасувати її та встановити новий уряд, базуючись на тих принципах та організовуючи його владу такими способами, які приймаються народом як найдоцільніші для реалізації своєї безпеки та щастя [145].

В Конституції США - самої «старої» з писаних конституцій - права і свободи громадян (свобода віросповідання, свобода слова, друку, права звернення з петиціями до уряду, право носіння зброї, недоторканність житла і особистості, право власності, право на швидкий і публічний суд, заборона вторинного звинувачення по одній і тій же справі, виборче право) в основному закріплені в перших 10 об'єднаних поправках (так званий Білль про права, який набув чинності 15 грудня 1791 г.). З цього приводу В.В. Маклаков зазначає, що формулювання Білля досить розпливчасті, що відкриває широкий простір для їх тлумачення [146, с. 21].

Конституційні гарантії США щодо права на інформацію беруть свій початок з Першої поправки, яка вступила в силу та набула чинності 15 грудня 1791 р. і була частиною Білля про права, в якій зазначено, що конгрес не має права приймати закони, які обмежують свободу слова або свободу друку, або право народу звертатися до уряду зі скаргою про відшкодування шкоди [147, с. 38].

У своєму дослідженні В. Речицький слушно відзначає, що пізніше суддя В. Дуглас з цього приводу писав, що засновники Конституції знали людську природу. Вони також знали психологічний вплив ортодоксії і стандартизованого мислення. Зваживши необхідність обмеження свободи слова і думки вони протиставили це як образу свободі. В кінцевому результаті, вони вибрали свободу [148].

Варто відзначити, що на необхідності юридичного закріплення даного права в Конституції США наголошував Томас Джефферсон, який відомий як американський політичний діяч, науковець та третій Президент США. Адже саме йому належить ідея про те, що без узаконення свободи слова,

надання людині можливості вільно виражати свої погляди та переконання неможливо говорити про демократичну державу. Головні функції урядування, на думку Томаса Джефферсона, полягають у забезпеченні: миру, добропорядних відносин з усіма державами, без вступу в альянс із жодною з них; підтримки урядів штатів щодо всіх прав з метою вирішення внутрішніх питань; свободи віросповідання; свободи преси, а також свободи індивіда під захистом закону про недоторканність особи та приватної власності [149, с. 18].

Йому належить твердження про те, що потрібна ідеологічна та політична багатоманітність у державі, тому що саме із цього випливають основоположні права і свободи людини та громадянина, які в свою чергу надають змогу брати участь в управлінні державними й суспільними справами, формувати активну громадську позицію та забезпечувати взаємодію «людина – держава». Як відзначає В.В. Речицький, що Конституція США є насамперед не актом проголошення прав і свобод, а джерелом права, яке суттєво обмежує свавілля держави стосовно її громадян. Дана конституція першою у світі вивела свободу совісті, думки, слова і преси за межі простору, що контролюється державою, заборонивши при цьому Конгресу втручатися у креативно-символічну сферу [150, с. 23].

Таким чином, закріпивши на найвищому законодавчому рівні нормативно-правової бази свободу як основну цінність та шлях розвитку країни, США не лише ставили за мету надати громадянам певного обсягу прав і свобод, але й максимально обмежили протиправну діяльність чиновників стосовно приватних осіб, окремих індивідів – носіїв даного правового становища. Закони про свободу слова та преси, що ґрунтуються на нормах Першої поправки являються гарантією додержання свободи слова в США, а також не менш важливу роль у забезпеченні права на свободу слова відіграють прецеденти, які виступають різновидами джерел права в США.

Варто відзначити, що в даний час простежується повага до свободи слова і свободи вираження поглядів в рішеннях Верховного суду США, тим

самим підтвердивши реальну, а не формальну дію Першої поправки. До того ж, впродовж багатьох років Конгресом США ухвалюються закони, керуючись при цьому нормою, захищеною Першою поправкою, що стосується заборони звужування прав на свободу слова і свободу вираження поглядів. Однак, незважаючи на це, у США, як і в багатьох розвинутих країнах існують певні обмеження.

Враховуючи даний факт, конституції окремих штатів дублюють норми Основного закону США. Так, відповідно до пункту 8 ст. 7 Конституції штату Нью-Йорк від 1822 р. будь-якому громадянину дозволено вільно висловлюватися словесно чи письмово, а також публікувати свої думки з приводу будь-якого предмета, залишаючи при цьому за собою відповідальність за будь-які можливі зловживання. Не дозволяється прийняття жодного закону, спрямованого на обмеження свободи слова чи друку. У випадку будь-якого переслідування або звинувачення у спричиненні шкоди шляхом опублікування допускається лише при наявності доведення фактів; коли присяжні визнають, що дані факти викладено правильно, з добросовісними мотивами їх опублікування, з корисною ціллю, то в такому випадку звинувачуваного варто виправдати [151].

Аналізуючи даний матеріал можна відмітити, що у конституціях штатів США певним чином деталізується право на свободу слова, вираження поглядів та преси. Проте лише Верховний суд США може надати повне уявлення про сутність даного права, оскільки регулярно тлумачить конституційні норми, створюючи при цьому єдину практику в державі. Так, Верховний Суд США зауважив, що «основне центральне призначення» поправки - «Гарантувати свободу обміну інформацією з питань, що мають відношення до функціонування влади» [152].

Якщо проаналізувати право на свободу вираження поглядів у правовій системі США, то варто взяти до уваги той факт, що вона належить до англосаксонської правової сім'ї, де головну роль відіграють рішення суду і прецедентне право. В свою чергу за довгі роки напрацювання Верховного

суду дозволили сформулювати правову концепцію, якою під час розгляду справ керуються інші суди. Проте, варто звернути увагу на той факт, що Верховний суд США може ухвалювати рішення відмінні від тих, які були ухвалені у справах з подібними обставинами, при всій повазі до прецеденту як правової позиції.

Однак, якщо говорити про ступінь забезпечення свободи слова у США, не можна обійти і той факт, що відповідно до міжнародної статистики США не являється тією державою, в якій у повній мірі забезпечується дотримання права на свободу слова. Тобто, можемо відзначити, що цензура існує на окремі види інформації з конкретною метою, тому що право на свободу вираження поглядів та свободу слова не є і не може бути абсолютним. Хоча єдиною міжнародною практикою вважається можливість обмеження свободи вираження поглядів, що стосується захисту інтересів державної і громадської безпеки, спільного добробуту та правосуддя. В жодному випадку не потрібно сприймати такі узаконені обмеження свободи слова, як домінування державного, загальнонаціонального інтересу над приватним, тому що в даному випадку мова йде не про інтерес, а про мир, благополуччя та безпеку громадян загалом. До того ж, як відомо, будь-яка свобода окремого індивіда закінчується там, де починається свобода другого, при тому що в контексті свободи слова даний принцип працює без виключення.

О.В. Сендецька у своїй роботі зауважує, що окремі науковці до ознак обмеження свободи слова відносять такі, як: а) повна чи часткова заборона діяльності певних медіа; б) обмежений доступ до певного обсягу джерел публічної інформації окремих суб'єктів; в) повний або частковий контроль над інформаційними потоками, включаючи при цьому особисте листування. Усі зазначені види обмеження права на свободу вираження поглядів та свободи слова можуть бути законними, проте водночас мають здатність порушувати встановлене право, яке залежить від конкретних умов їх запровадження [144, с. 35].

Є.О. Ларін у своєму дослідженні зазначає, що у різних державах світу існують різноманітні підходи до визначення допустимих обмежень свободи доступу до публічної інформації. Якщо спробувати їх систематизувати, то на думку автора їх можна згрупувати на такі види обмеження, як: обмеження, що стосується захисту національної безпеки; обмеження, що стосується захисту економічних інтересів держави; обмеження, що стосується захисту правопорядку; обмеження, що стосується захисту та розвитку міжнародних відносин; обмеження, що стосується захисту належної процедури ухвалення рішень [153, с. 187].

Таким чином, можна відзначити, що, взявши свободу однією з основних цінностей та вектором розвитку, США обрали вектор мінімального законодавчого обмеження права на свободу вираження поглядів та свободу слова, однак враховуючи певні обставини у конкретній спірній ситуації суд може визнати обмеження правомірним та роз'яснити дану мету.

Подібна ситуація з конституціоналізацією права на інформацію і у Великобританії. Історичними особливостями розвитку даної країни обумовлений нестандартний характер британської конституції, які, однак, відносяться до її форми, але не стосуються змісту. У національній і зарубіжній літературі до конституційних актів відносять: Хабеас корпус акт 1679 р., який заклав межі довільним арештам, відповідно до якого дозволялося тимчасове звільнення під заставу до моменту судового розгляду, заборонялися вторинний арешт і поміщати в тюрму за вчинення одного і того самого злочину, оголошувалося за неприпустиме переводити затриманих з однієї в'язниці в іншу і утримувати їх без суду і слідства у в'язницях заморських володінь Англії; Білль про права 1791 р.; Велику хартію вольностей 1215 р. Дані акти публікуються в збірниках конституційних матеріалів і представляються як чинне право [154, с. 4].

Враховуючи той факт, що у Великобританії немає чітко вираженого юридичного поділу конституційних та інших норм, немає і поділу прав, свобод та обов'язків особи на конституційні (основні) і інші. На практиці

зміст основних прав визначається не стільки законами, (хоча прийнятий ряд спеціальних законів, починаючи з Хабеас корпус акта), скільки судовими прецедентами і конституційними звичаями. Головний із принципів, сформований в результаті цього, вказує на те, що громадяни мають право робити все, що не заборонено правовими нормами [154, с. 8].

Таким чином, аналіз існуючих правових систем в світлі виділених закономірностей формалізації права на інформацію дозволяє умовно виділити дві категорії країн:

1. *перша категорія країн тяжіє до розширеної конституційної формалізації права на інформацію* (Республіка Азербайджан, Білорусь, Грузія, Молдова, Литовська Республіка, Естонська Республіка, Україна тощо);
2. *друга категорія країн схильна мінімізувати дану сукупність правових норм* (США, Великобританія).

Питання конституційного забезпечення свободи масової інформації та права на інформацію регулюються і розвиваються в правових актах різного роду та видах. Особливу роль при цьому відіграють конституції зарубіжних країн, а також закони про свободу інформації, які в різних інтерпретаціях прийняті в низці держав.

Особливо варто підкреслити, що досвід законодавчого забезпечення свободи масової інформації та права на інформацію США і Великобританії досить складно використовувати в правовій системі України, оскільки, з однієї сторони, в зазначених країнах законодавство в основному базується на системі судових прецедентів, а з другої сторони, область інформаційних правовідносин, які отримують державне регулювання і захист, досить вузька і зводиться до регулювання порядку допуску до «урядової» інформації та поширення масової інформації.

Однак, все-таки, Україні варто взяти до уваги позитивний американський досвід головним чином у тому, що перше місце посідає свобода слова як провідний напрям розвитку держави та ключовий,

необхідний елемент в усіх сферах життєдіяльності держави. Оскільки право на свободу вираження поглядів та свободу слова не є абсолютним і безкомпромісним щодо обмеження, проте воно має сприйматися як фундаментальна демократична цінність. Самовільне звуження, обмеження та незаконний контроль над публічним вираженням поглядів громадянами, в першу чергу представниками преси, є грубим порушенням базових цінностей верховенства права і конституціоналізму загалом. Враховуючи це все, вважаємо за доцільне внести відповідні зміни до ст. 34 Конституції України, беручи за основу чинні положення Першої поправки Конституції США, адже незважаючи на випробування часом, приписи Першої поправки Конституції США довели свою дієвість та ефективність.

Враховуючи все вищезазначене, можна відмітити, що гарантії реалізації права людини на інформацію в кожній окремо взятій країні мають свої відмінні риси.

Ми поділяємо позицію тих авторів, які стверджують, що українській юридичній науці та практиці слід більш уважно та ретельно вивчати досвід зарубіжних країн як в практичній, так і в законотворчій сфері, потрібно науково-обґрунтовано надавати прогнози розвитку українського інформаційного законодавства. Вагомим в процесі вирівнювання національних інформаційних законодавств стане визначення переважної універсальної (інтеграційної) концепції співвідношення міжнародного та національного права [155, с. 54].

Забезпечення свободи слова та свободи інформації ще на одному континенті світу, Африці, не мають такої давньої історії. Так, у 1981 р. Організація Африканської Єдності (ОАЄ) прийняла і вступила в 1986 р. в силу Африканську хартію прав людини і народів. Ця Хартія гарантує соціально-економічні і громадянські права, як людини, так і народів, а також містить ряд обов'язків людини. Стаття 9 цієї Хартії - одна з найбільш лаконічних міжнародних норм щодо свободи вираження поглядів. Вона складається з двох пунктів. У першому зазначається, що кожному надається

право на доступ до інформації. Інтерпретація поняття доступ тут, очевидно, залишена на розсуд національних органів влади. У другому пункті встановлено, що кожному надається право на вираження та поширення своїх поглядів відповідно до закону. Іншими словами, межі права на свободу слова і висловлення думки повинні бути встановлені в національному законі, причому ніяких застережень щодо допустимих цілей можливих обмежень або їх необхідності в тексті Африканської хартії немає. Це дозволяє стверджувати, що відносно свободи вираження думки африканська угода являється найслабшим з регіональних систем захисту прав людини [27, с. 43].

Варто відзначити, що в 2002 році Африканською комісією з прав людини і народів була прийнята Декларація принципів свободи вираження думки (Declaration of Principles on Freedom of Expression). Вона становить інтерес як зразок сучасних поглядів на гарантії свободи масової інформації в регіоні, де не є обов'язково відноситися до зони західних ідей про права людини. Декларацією передбачається ціла низка зобов'язань держав щодо заохочення доступності та просування широкого спектру інформації і ідей для громадськості; гарантування плюралістичного доступу до засобів масової інформації та інших засобів зв'язку, в тому числі з боку вразливих груп населення якими є жінки, діти і біженці, а також мовні і культурні групи тощо. У сфері обробки інформації держави повинні гарантувати доступ до інформації, що перебуває в їх розпорядженні; оприлюднювати інформацію, що представляє значний суспільний інтерес; гарантувати можливість оскарження відмови в розкритті інформації в незалежному органі і / або суді та ін. [156].

Також, з врахуванням стрімкого розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, Африканською комісією з прав людини і народів було прийнято резолюцію про право на свободу інформації і вираження думок в Інтернет Res. 362 (LIX) 2016. В резолюції Комісія закликала держав-членів Африканського Союзу поважати і приймати законодавчі та інші заходи для

гарантування, поваги і захисту права громадян на свободу інформації та вираження думок за допомогою доступу до Інтернет-послуг [157].

Таким чином, аналіз конституційних положень окремих зарубіжних країн з прав людини на Європейському, Американському та Африканському континентах дає підстави стверджувати, що свобода слова, яка включає право на вільне вираження поглядів та переконань, визнається одним з природних і невід'ємних прав людини.

В свою чергу, компаративістський аналіз правових положень щодо правового регулювання реалізації права на інформацію, на вільне вираження поглядів та переконань, які містяться в конституціях і законодавстві зарубіжних країн, ми вважаємо, показує, що відповідний зарубіжний досвід правового регулювання права на інформацію, в тому числі права на вільне вираження поглядів та переконань, його реалізації і захисту має велику цінність для розвитку національної правової науки, зокрема, розвитку конституційного права, оскільки формування національної інформаційної системи продовжує здійснюватися відповідно до міжнародних стандартів та зарубіжного досвіду.

Свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань є стрижнем багатьох міжнародних угод.

Отже, дослідження чинних положень сучасних конституцій окремих зарубіжних країн, що стосується сфери інформації свідчить, що в переважній більшості в них на конституційному рівні закріплено та гарантовано реалізацію права людини на вільне вираження поглядів та переконань, права на інформацію як основоположного права людини і громадянина. Також варто відмітити, що конституційно визначене право на інформацію та гарантії його застосування в окремо взятих зарубіжних країнах дістало свій подальший розвиток в численних органічних та звичайних законах про права людини і громадянина.

Тому, можна констатувати, що забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань, свобода слова може бути реалізована

тільки в умовах демократичного режиму, який зацікавлений у прояві різноманіття думок, і при якому неприйнятні необґрунтовані їх обмеження.

Ефективна реалізація забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань можлива за умови створення сприятливого правового середовища для їх розвитку, встановлення верховенства права, поряд з формуванням сприятливої, прозорої і передбачуваної політичною бази і системи регулювання, яка враховує національні особливості, необхідні для створення орієнтованого на інтереси людей інформаційного суспільства.

Законодавче регулювання, тобто закріплення, охорона і порядок реалізації права людини на вільне вираження поглядів та переконань, права на інформацію як складного, багатогранного, універсального суб'єктивного права людини, забезпечується через систему правомочностей та правових гарантій, які знайшли своє закріплення в різних конституційних нормах, а також деталізовані в нормах відповідного конституційного та іншого галузевого законодавства окремих зарубіжних країн.

А тому, виникає необхідність для того, щоб держава, громадянське суспільство по всьому світу пильно захищали свободу вираження поглядів та переконань задля поліпшення життя людей, а також для створення міцного, здорового, демократичного суспільства в цілому.

3.2. Напрями вдосконалення конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань

З-поміж широкого спектру проблем, якими юридична наука займається в даний час, особливе місце належить проблемі забезпечення прав особи. Рівень забезпечення прав і свобод людини визначається розвиненістю механізмів та розробленістю засобів, заходів та процедур, які

використовуються при охороні й захисту прав і свобод людини, що і дозволяє говорити про захищеність та безпеку особи в державі.

Разом з тим свобода слова, закріплена в міжнародних нормативних правових актах, є основним постулатом прав людини, яка виражається в свободі виражати свої погляди та переконання, як в письмовій, так і в усній формах, включаючи свободу друку та засобів масової інформації. Відсутність обмежень даного права з боку держави на сьогоднішній день є показником розвиненості демократії в різних державах.

Як слушно зауважує О.О. Майданник, Україна як держава-учасниця створення ООН, прийняла на себе зобов'язання з дотримання та забезпечення прав людини, засвідчила свою готовність виконувати міжнародно-правові зобов'язання, зокрема, у сфері прав людини [158, с. 145].

В.Л. Поляков стверджує, що конституційне право на свободу слова – це широке, гарантоване, суб'єктивне право громадян, яке означає можливість всім і кожному: а) висловлювати, роз'яснювати, поширювати свої погляди з питань суспільного життя, тобто безперешкодно вчиняти певні дії; б) брати участь в політичному житті країни, управлінні справами держави та суспільства, таким чином користуватися при цьому продуктами духовної творчості, певним соціальним благом. Тобто в юридичний зміст свободи слова (усного чи друкованого) включається право громадян на висловлювання та реалізацію поглядів з питань життя соціалістичного суспільства, а саме поглядів, які носять політичний зміст [159, с. 121-122]. Свобода слова усного та друкованого включає такі правомочності як: свобода виступу в друці, по телебаченню і радіо; виступ на зборах; свобода критики; свобода скарги; користування досягненнями культури; свобода творчості [159, с. 68].

Щодо розуміння сутності вираження поглядів та переконань В.І. Павликівський зазначає, що зміст свободи слова включає: 1) безпосередню свободу слова, в тому числі свободу висловлювань, переконань у будь-якому вигляді (усному, письмовому, шляхом зображення

тощо); 2) свободу думки; 3) свободу отримання, використання, зберігання та поширення інформації [160, с. 404]. Тобто дане визначення свободи слова охоплює свободу думки, переконань та можливості використання інформації. Але свобода вільно мислити на думку П.Д. Гуйван, нерозривно пов'язана з можливістю безперешкодно та безпечно висловлювати свої думки, погляди і переконання. Тобто свобода слова означає право людини робити свої думки, погляди та переконання суспільним надбанням, яке, в свою чергу, найчастіше порушується [63, с. 70].

В свою чергу прагнення України приєднатися до світового та європейського співтовариства вимагає відповідного створення та забезпечення умов для гідного та повноцінного життя людини, визнання його основоположних прав і свобод, в тому числі, в сфері отримання та поширення інформації, свободи слова, права на вільне вираження поглядів та переконань. Враховуючи це, виникає необхідність ретельного аналізу принципів регулювання діяльності засобів масової інформації в світовому та європейському вимірах, розробці на цій основі відповідних законодавчих пропозицій щодо регулювання діяльності засобів масової інформації в Україні, в тому числі щодо сфер правового регулювання свободи слова, яке в свою чергу включає права людини на вільне вираження поглядів та переконань.

Слід зазначити, що певні напрями вдосконалення правового регулювання конституційно-правових прав і свобод людини і громадянина, включаючи право на вільне вираження поглядів та переконань, варто привести у відповідність до міжнародно-правових стандартів та сформулювати їх конкретніше.

Ми поділяємо думку Л.В. Ярмол, яка відзначає, що попри наявні негативні окремі аспекти, в Україні все ж проявляється низка позитивних тенденцій щодо сфери правового забезпечення реалізації свободи вираження поглядів та переконань, а саме: формування законодавства України зокрема, з врахуванням визнання обов'язковими для себе міжнародних документів,

що стосуються питань свободи вираження поглядів та інформаційних прав як її складової; створення можливості громадянам та іншим суб'єктам звертатися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини з питань захисту свободи вираження поглядів та переконань; посилення юридичної відповідальності за злочини, скоєні щодо журналістів та членів їхніх сімей; розвиток та підтримка національного аудіовізуального продукту; скорочення кількості державних телерадіоорганізацій та суб'єктів інформаційної діяльності; запровадження на більшості території нашої держави цифрового телебачення [161, с. 248].

В свою чергу інституційні основи виступають невід'ємним елементом механізму забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань і в широкому сенсі являють собою систему публічно-владних інститутів (суб'єктів), які виконують функції в сфері забезпечення прав і свобод. У числі таких доцільно розрізняти: по-перше, органи державної влади, які безпосередньо реалізують правоохоронні завдання і володіють винятковими публічно-владними прерогативами; по-друге, інститути (органи) місцевого самоврядування, які беруть участь у забезпеченні прав і свобод людини в обсязі і межах, встановлених і контрольованих державою.

При цьому, як зазначає О.В. Пушкіна, для конституційного забезпечення прав людини і громадянина необхідною є система державних заходів, гарантій, засобів і механізмів, які передбачені Конституцією, і тим самим знаходять своє відображення в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування та спрямовуються на реалізацію і захист основоположних прав людини і громадянина, які закріплені в Основному законі держави [162, с. 8-9].

Механізм забезпечення прав людини відрізняється особливим характером, оскільки вимагає не стільки індивідуальних зусиль їхніх власників, скільки відповідних природі цих прав забезпечувальних,

охоронних та інших дій уповноважених державних органів або їх посадових осіб.

У звіті про роботу Міністерства інформаційної політики України за 2020 р., розкриті основні напрями його діяльності, в яких зазначено, що до ключових елементів посилення спроможностей у сфері інформаційної безпеки стало органічне поєднання безпекового вектору та розвитку інформаційного середовища. Також відзначено, що забезпечено поширення медіамоніторингу щодо діяльності органів влади серед органів виконавчої влади, звіти про даний моніторинг надходять щоденно протягом року, разом із щотижневими та щомісячними аналітичними оглядами та звітами [163].

Ми поділяємо думку окремих науковців, які стверджують, що в нашій державі у зв'язку з розвитком, удосконаленням відносин, які пов'язані з реалізацією свободи вираження поглядів та переконань, інформаційних відносин загалом, виникає нагальна необхідність введення спеціальної посади – Уповноваженої посадової особи в інформаційній сфері. Так, на ідеї створення спеціалізованого Інформаційного Уповноваженого, окремого від Уповноваженого Верховної Ради України із прав людини, наголошує А.В. Кардаш, зазначаючи при цьому, що серед функцій Інформаційного Уповноваженого повинен би бути і захист інформації про особу [164, с. 67]. О.В. Нестеренко також пропонує запровадити в Україні посадову особу – Інформаційного Уповноваженого, який би, на його думку, обирався строком на п'ять років Верховною Радою України із числа кандидатів, рекомендованих громадськими організаціями; рішення його при цьому повинні мати обов'язковий характер [165, с. 15].

Ми вважаємо, що запровадження інституту спеціальної Уповноваженої посадової особи в інформаційній сфері, діяльність якого би спрямовувалася на забезпечення інформаційних прав громадян загалом, безпеку журналістів є доцільним. Ключовими напрямками діяльності такої посадової особи повинні бути функції сприяння реалізації та захисту свободи вираження поглядів та переконань як для людей, так і журналістів, дітей та інших

спеціальних категорій осіб (військовослужбовців, правозахисників, державних службовців, науково-педагогічних працівників тощо).

У механізмі забезпечення особистих прав і свобод особистості особливе місце належить правоохоронним і судовим органам. Роль даних органів визначається, головним чином, змістом компетенції, чітке визначення якої є важливою умовою для виконання всіх поставлених перед ними завдань. Так, ст. 124 Конституції України покладає на суди здійснення правосуддя [78]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про прокуратуру» прокуратура України становить єдину систему, яка на підставі цього Закону, здійснює встановлені відповідно до ст. 131¹ Конституції України функції, які мають на меті захист прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави [166]. Згідно ст. 2 Закон України «Про Національну поліцію» одним із завдань поліції є охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави [167].

Разом з тим, слід зазначити, що не завжди діяльність цих органів відповідає закону, і як наслідок цього – порушення прав і свобод людини і громадянина. До подібних дій можна віднести зловживання службовим становищем, відсутність професійної правосвідомості тощо. Усе вищезазначене призводить до висновку про існування ряду прогалин в сфері регламентації повноважень правоохоронних органів щодо забезпечення конституційних прав людини і громадянина, в першу чергу, в недосконалості організаційно-правових основ їх діяльності.

Судова форма захисту є вищою формою захисту суб'єктивних прав, свобод і законних інтересів, порівняно з іншими, несудовими засобами, яка забезпечує всім зацікавленим особам максимум процесуальних гарантій. У зв'язку з цим право на судовий захист виступає засобом забезпечення можливості людини звертатися до органів правосуддя задля захисту своїх прав та законних інтересів в порядку, передбаченому законом [168, с. 162].

Право на судовий захист за своєю суттю є одним з основних прав людини і громадянина, так як є одночасно і гарантією, і засобом

забезпечення всіх інших прав і свобод. Судовий захист – це один з видів державного захисту прав і свобод громадян, що представляє собою механізм примусового забезпечення гарантій прав і свобод людини і громадянина, встановлений державою через систему спеціалізованих органів – судів. Судовий захист, будучи державним юридичним захистом, є найбільш ефективним способом охорони прав особи, встановлених світовою практикою.

Судовий захист – це найважливіший елемент державного захисту прав і свобод людини і громадянина, який являє собою самостійний напрям державно-владної діяльності. Значним етапом в забезпеченні прав людини стало прийняття закону України «Про судоустрій та статус суддів» [169], де у ст. 2 зазначено, що суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, ратифікованих Верховною Радою України.

У процесі правозахисної діяльності суди вирішують правові конфлікти, спори між учасниками суспільних відносин на основі Конституції і закону, здійснюють перевірку законності рішень і дій різних державних органів, посадових осіб, відновлюють порушені права і свободи громадян, застосовують заходи покарання за вчинені правопорушення на основі закону і в установленому законом порядку. Тому безсумнівно, що суд – основний правозахисний орган держави.

Окремий напрямок правосуддя становить конституційна юстиція. Так, Конституційний суд України є судовим органом конституційного контролю, тобто здійснює перевірку відповідності законів та інших нормативно-правових актів Конституції України. З цього приводу О.О. Майданик зазначає, що створення Конституційного суду України є однією з необхідних ланок системи органів державної влади будь-якої демократичної держави, такі суди діють у переважній більшості країн Європи. Характер і зміст

діяльності Конституційного суду засвідчує, що він є невід'ємною складовою судової влади [170, с. 54-55].

Так, на підставі ст. 1 Закону України «Про Конституційний суд України» Конституційний Суд України є органом конституційної юрисдикції, до компетенції якого належить забезпечення верховенства Конституції України, вирішення питань про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також здійснює інші повноваження відповідно до Конституції України [171].

В контексті забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань, доцільно зазначити про право кожної людини на звернення до Конституційного Суду України із конституційною скаргою. Стаття 151¹ Основного закону передбачає можливість вирішення Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано [78].

Станом на 24 червня 2019 року було зареєстровано 1539 конституційних скарг. У 2016 році – 39, у 2017 – 435, у 2018 – 690, у 2019 році – 375 конституційних скарг. Із зареєстрованих 1539 конституційних скарг: 996 – повернуті суб'єкту звернення через невідповідність її форми вимогам Закону України «Про Конституційний Суд України»; 529 – розподіленні суддямдоповідачам; 14 – на опрацюванні в Секретаріаті Конституційного Суду України [172].

Як слушно зауважує з цього приводу С. Чорна судова влада є одним із найефективніших засобів захисту прав людини та громадянина від порушень, завданням якої є відновлення порушених прав і свобод людини та громадянина. Судова форма захисту являється є вищою формою захисту прав і свобод людини, забезпечуючи їй при цьому максимум процесуальних

гарантій. А тому право на судовий захист можна визначити як засіб забезпечення на підставі закону можливості людини звертатися до органів правосуддя з приводу захисту своїх прав, свобод та законних інтересів [173, с. 190].

Отже, реалізація права людини на вільне вираження поглядів та переконань – це не тільки закріплення за людиною чітко окресленого і цілком конкретного права або свободи, а й сама матеріалізація цього права або свободи, дійсне отримання людиною того блага, яке становить їх зміст.

Досить вагомим інститутом держави у механізмі забезпечення прав і свобод людини є посада Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – додаткового гаранта прав і свобод людини і громадянина поряд з основним «гарантом» - Президентом України та іншими конституційними інститутами, включаючи конституційне правосуддя. Згідно ст. 1 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України та на постійній основі в межах її юрисдикції, діяльність якого керується Конституцією України, законами України, чинними міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України [174].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. Діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміняє їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і відновлення порушених прав і свобод. Уповноважений з прав людини в Україні є затребуваним органом в сфері захисту прав і свобод людини і громадянина. Як слушно відзначає О.О. Майданик діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини доповнює діючі засоби захисту конституційних прав і свобод

людини і громадянина, не відмінює і не підмінює їх. Це в свою чергу, на думку автора означає, що інститут омбудсмана виступає додатковим (субсидіарним) засобом захисту прав і свобод людини в Україні щодо інших правозахисних механізмів [175, с. 13]. У ст. 21 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [174] встановлено право кожного без обмежень і перешкод звернутися до Уповноваженого у порядку, передбаченому чинним законодавством. Між тим, ст. 17 даного Закону передбачено обмеження щодо розгляду звернень у разі їх розгляду судами.

Отже, можна відзначити, що в Україні загалом сформований механізм юридичного забезпечення права людини на вираження поглядів і переконань.

Одним із питань, яке потребує законодавчого вирішення, є проблема мирних зібрань як засіб реалізації права на вільне вираження поглядів та переконань на місцевому рівні. Наявність у багатьох населених пунктах України локальних нормативно-правових актів, що визначають процедуру організації проведення мирних зібрань на певній території є неправомірними, адже врегульовувати це питання має лише профільний закон, якого в державі не існує. Тому сьогодні регулюванню сфери мирних зібрань притаманний високий ступінь невизначеності. Прийняття Закону, який би врегулював питання строків, механізму повідомлення органів місцевого самоврядування про проведення мирних зборів та порядок недопущення здійснення таких мирних зборів у випадку небезпеки для територіальної громади чи майна, є вкрай необхідним [176, с. 208-210].

Окрім законодавчих регуляторів суспільного життя, існує також і суспільна мораль, норми якої разом із правом впливають на поведінку особи. Законодавство встановлює засоби правового захисту суспільної моралі, які передбачають певні обмеження на вільне поширення окремих поглядів і переконань. Норми законодавства про захист суспільної моралі іноді мають декларативний або оціночний характер, окремі поняття не визначені в правових актах. Сьогодні норми відповідного законодавства встановлюють

вимоги про дотримання норм суспільної моралі в друкованих засобах масової інформації та під час теле- і радіопередач. Водночас відсутнє правове регулювання додержання норм суспільної моралі під час поширення поглядів і переконань у мережі Інтернет [177, с. 40, 44].

Необхідно також відмітити, що можливість поширювати власні погляди та переконання є не лише правом громадянина України, а й передбачає відповідальність за зміст тих поглядів, які особа розповсюджує. Конституційне право на вільне вираження поглядів і переконань може бути обмежене в окремих випадках, встановлених законодавством. Однією з підстав для обмеження вказаного права є порушення законодавства про охорону суспільної моралі. Критерії визначення факту порушення суспільної моралі внаслідок поширення певних поглядів встановлені в Законі України «Про захист суспільної моралі». Водночас перелік переконань, які не відповідають вимогам суспільної моралі, потребує уточнення, а саме:

1) варто закріпити заборону поширювати погляди і переконання, які принижують або ображають особу не лише за національною ознакою, але і за майновою, мовною, релігійною, расовою та статевою ознакою;

2) встановити заборону пропаганди не лише фашизму та неофашизму, але й будь-яких релігійних або ідеологічних програм, які передбачають релігійну або національну виключність, обраність, верховенство, пропагують ненависть до іншої групи людей;

3) закріпити заборону поширення поглядів і переконань, які ображають людину за соціальною або майновою ознакою, принижують непрацездатних або безробітних людей;

4) визначитись щодо відповідності суспільній моралі пропаганди гомосексуалізму або проявів неповаги до представників сексуальних меншин [177, с. 45-46].

У ст. 34 Конституції України, на відміну від міжнародних актів з прав людини, складові (можливості) свободи вираження поглядів не зазначені. З цією метою, підтримуємо Л.В. Ярмол, на думку якої трактування свободи

людини в основних міжнародних документах з прав людини в порівнянні з Конституцією України не є однаковим, а тому, на її переконання, необхідно усунути цю невідповідність, а саме – проголосити в Конституції України, що кожен має право на свободу вираження поглядів. До того ж, доцільно в основних міжнародних актах з прав людини і в Конституції України проголосити не лише свободу вираження поглядів, а й свободу їх формування [178, с. 262].

А тому, з метою уникнення неточностей та плутанини в чинному законодавстві, з врахуванням норм міжнародних документів, ми вважаємо за доцільне конкретизувати положення ст. 34 Основного закону України, зазначивши при цьому, що «кожен має право на свободу вираження поглядів та переконань, під яким включаються можливості безперешкодно шукати, збирати, отримувати, фіксувати, зберігати, поширювати, передавати і використовувати інформацію, ідеї та факти у будь-якій формі та в будь-який спосіб, зроблений на свій вибір». Також вбачаємо доповнити дану статтю положенням такого змісту: «Заборонено будь-кого та будь-як примушувати до вираження поглядів та переконань».

Варто зауважити, що чинним Законом України «Про інформацію» [179] не проголошується право на інформацію як складової свободи вираження поглядів та переконань, а розглядається як окрема із можливостей суб'єктів. Однак лише Законом України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [180], закріплено норму щодо свободи слова та можливості вільного вираження у друкованій формі своїх поглядів та переконань, тим самим фактично проголосивши такі їх елементи, як: можливість шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, використовувати та поширювати будь-яку інформацію, крім випадків, передбачених законом.

Отож, суб'єктивне юридичне право на свободу вираження поглядів та переконань складається з таких елементів: дотримання своїх поглядів та переконань; вільного вираження поглядів та переконань, яке охоплюється такими свободами, як: збирання, пошук, одержання, фіксування, зберігання,

поширення, передання, використання інформації чи ідеї, крім випадків, передбачених законом.

В літературі поняття свободи вираження поглядів людини як суб'єктивного юридичного права визначається як можливість людини, яка закріплена в юридичних нормах та забезпечується державою, вільно виражати погляди, збирати, шукати, одержувати, фіксувати, зберігати, поширювати, передавати і використовувати інформацію та ідеї усно, письмово або в будь-якій іншій формі та в будь-який спосіб, крім випадків, визначених законом [181, с. 183-184].

На нашу думку, право людини на вільне вираження поглядів та переконань можна визначити як невід'ємне природне право людини, яке полягає в можливості виражати в будь-якій формі як внутрішньо, так і ззовні своє ставлення або впевненість вірогідного характеру до певних подій, явищ, процесів чи фактів, давати їм оцінку (характеристику) та забезпечується підвищеною правовою охороною. Дане визначення пропонуємо закріпити на законодавчому рівні.

У книзі другій Цивільного кодексу України «Особисті немайнові права фізичної особи» [182] свобода вираження поглядів та переконань, на жаль, не закріплена. Проте у кодифікованому акті міститься застереження про те, що перелік особистих немайнових прав, закріплений у ч. 3 ст. 270 не є вичерпним. У Цивільному кодексі України закріплено право фізичної особи на інформацію як одне з особистих немайнових прав, що забезпечує її соціальне буття. Так, зокрема, у ч. 1 ст. 302 зазначено, що фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію. На нашу думку, свобода вираження поглядів та переконань людини являється її невід'ємним особистим немайновим правом, а тому повинна знайти своє закріплення у даному кодифікованому акті України.

Відповідно до п. 6 ст. 4 Закону України «Про телебачення і радіомовлення» держава гарантує реалізацію прав на інформацію, на вільне і

відкрите обговорення суспільно важливих проблем із застосуванням телебачення і радіомовлення [183].

Діяльність телевізійних організацій полягає у поширенні певної інформації для суспільства. Конституційне право на вільне поширення поглядів і переконань може бути реалізовано за допомогою діяльності телевізійних організацій. Формами поширення власних поглядів за допомогою телебачення є такі: 1) створення власної телевізійної організації громадянином або юридичною особою. При цьому варто враховувати, що політичним партіям, профспілковим та релігійним організаціям заборонено створювати власні телевізійні канали; 2) участь відомих політичних або громадських діячів у телевізійних передачах. Під час такої передачі може відбутися обговорення суспільно значущих проблем та обмін думками між присутніми; 3) трансляція інтерв'ю відомого громадського або політичного діяча засобами телебачення. Інтерв'ю може взяти журналіст телевізійної організації, який проводитиме бесіду зі співрозмовником. Водночас законодавство встановлює обмеження щодо поширення певних поглядів і переконань засобами телебачення. Контроль за дотриманням законодавства у галузі телемовлення здійснює Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення. Однак порядок здійснення моніторингу і перевірки телевізійних організацій цим органом влади належним чином не врегульовано. Уважаємо, що до законів України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарювання» та «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення» необхідно внести зміни, які б установлювали порядок здійснення перевірки та моніторингу Національною радою [184, с. 158].

Засобами поширення своїх думок і концепцій для громадськості є телебачення, радіомовлення та друковані засоби масової інформації. Забезпечення свободи преси є важливою умовою вільного поширення поглядів і переконань авторів. Отже, правове регулювання діяльності преси має важливе значення для забезпечення вільного вираження поглядів і

переконань. Існує декілька способів вираження поглядів і переконань у друкованих ЗМІ, а саме: 1) створення власного друкованого видання громадською організацією або політичною партією; 2) інтерв'ю відомого громадського або політичного діяча журналісту з метою розміщення тексту бесіди у пресі; 3) публікація статті, підготовленої громадською або політичною організацією, відомою особистістю, в газеті або журналі. Законодавство достатньо ґрунтовно регулює діяльність друкованих засобів масової інформації та встановлює умови поширення певних поглядів і переконань у пресі. Утім кожне друковане видання має свою електронну сторінку в мережі Інтернет. Законодавство встановлює порядок та умови створення друкованих ЗМІ, передбачає гарантії діяльності журналістів і здійснення публікацій у пресі. Норми законів України передбачають обмеження на поширення певних поглядів і переконань. Також забороняється цензура, втручання у професійну діяльність журналіста або перешкоджання його діяльності. Водночас належного правового регулювання потребує розміщення певних матеріалів на інтернет-сторінках друкованого видання [185, с. 58, 65].

З огляду на зазначене пропонуємо доповнити Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» новою статтею 33-1 «Електронна сторінка друкованого засобу масової інформації». У цій статті необхідно закріпити визначення електронного аналога друкованого видання та мережного електронного видання, передбачені Національним стандартом України 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості». Крім того, доцільно встановити, що для розміщення інформації на електронній сторінці друкованого ЗМІ висуваються ті ж самі заборони, які передбачені у ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», а також визначити, що інформація, розміщена на цій інтернет-сторінці, повинна відповідати законодавству про захист суспільної моралі [185, с. 65-66].

Не менш важливим нормативно-правовим актом, яким закріплюється та гарантується право на свободу вираження поглядів та переконань, є Закон України «Про охорону дитинства» [186], де у ст. 9 якого закріплене право дитини на вільне вираження думки та отримання інформації: «Кожна дитина має право на вільне вираження власної думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку».

Дане право включає свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, використовуючи твори мистецтва, літератури, засоби масової інформації, засоби зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інші засоби на власний вибір дитини. Законом забезпечується дитині доступ до інформації та матеріалів, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю та які містяться у різних національних і міжнародних джерел. Також у законі закріплюється можливість дітям звертатися із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав та законних інтересів, скаргами про порушення своїх прав до відповідних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації або їх посадових осіб. Однак, з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя, здійснення прав дитини на вільне вираження думки та отримання інформації може бути обмежене на підставі закону в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності чи громадського порядку». Отож, все вище зазначене свідчить про те, що в Україні на законодавчому рівні закріплено принцип заборони дискримінації прав і свобод особи за ознакою віку.

Крім того, право дитини на свободу вираження поглядів зафіксоване в основних міжнародних актах з прав людини всесвітнього і регіонального значення, серед яких найважливішим документом є Конвенція ООН про права дитини. Даним документом проголошено основні можливості дитини, пов'язані з проявом її поглядів та переконань:

–право дитини будь-якого віку та будь-якого рівня зрілості вільно виражати свій погляд (ст. 13). Це право дитини містить такі складові (можливості): шукати, одержувати, передавати інформацію та ідеї. Стверджено, що можливості доступу до потрібних відомостей, пошуку й отримання інформації та ідей стосуються свободи формування поглядів дитини, а можливість передачі інформації та ідей свободи їх вираження;

–право дитини вільно висловлювати погляди з усіх питань, що стосуються її, та право бути заслуханою під час будь-якого судового чи адміністративного розгляду (ст. 12). Держава забезпечує такі можливості тій дитині, яка здатна сформулювати та вільно висловити власні погляди. Визначено, що дані права дитини не можуть бути реалізовані без свободи вираження поглядів та окремих можливостей, з яких вона складається.

З метою удосконалення міжнародно-правового механізму забезпечення права дитини на вільне вираження поглядів та переконань в системі нормативних документів вважаємо за доцільне закріпити такі положення:

– права дитини не лише на свободу вираження поглядів та переконань, а й на їх формування;

– права дитини змінювати свої погляди, не висловлювати чи виражати їх, відмовлятися від них як елемента свободи поглядів;

–ніхто не має права примусити дитину виражати свої погляди чи переконання;

– вичерпний та систематизований перелік інформації і матеріалів, які можуть завдавати шкоди благополуччю дитини загалом.

З цією метою вважаємо за доцільне для вдосконалення національного механізму правового забезпечення реалізації права дитини на свободу

вираження поглядів та переконань, закріпити у Конституції України окремий розділ, який би стосувався прав дитини та юридичних гарантій їх забезпечення; проголосити свободу формування та вираження поглядів та переконань дитини та право дитини бути вислуханою при ухваленні будь-яких рішень, що стосуються її.

Також вбачаємо за необхідне прийняття комплексного законодавчого акта про права дитини, яким юридичні гарантії реалізації права вільного формування і вираження поглядів дитини, а також її право бути вислуханою. Закріпити положення про те, що свобода вираження поглядів дитини гарантується під час здобуття нею відповідної освіти. У законодавстві про освіту закріпити положення про те, що право на вільне вираження поглядів та переконань дитини гарантується під час здобуття нею відповідної освіти.

Таким чином, проаналізовані вище законодавчі акти встановлюють гарантії для реалізації права людини на поширення інформації та вираження власних поглядів і переконань за допомогою використання друкованих засобів масової інформації, телебачення чи радіомовлення. У свою чергу конституційне право на вільне вираження поглядів та переконань є одним із основоположних політичних прав особи, з допомогою яких забезпечується її життєдіяльність в сфері суспільної діяльності.

Отже, право на вільне вираження своїх поглядів та переконань, як і право на свободу думки, слова, на інформацію загалом, є невід'ємними структурними елементами системи прав людини, які при цьому взаємопов'язані. Адже, як зауважує В.В. Кашка, на сьогодні є немислиме повноцінне життя людини, існування демократії без права вільно висловлювати свої думки, свої переконання без доступу до інформації, в тому числі і без самого права на інформацію. Тобто право на інформацію, право на свободу думки, слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань є взаємопов'язаними між собою, оскільки є закріплені та відображені в Конституції України [187, с. 59].

Таким чином, з однієї сторони українське законодавство виглядає як таке, що повною мірою втілює зміст міжнародних норм із дотримання прав людини на вільне вираження поглядів та переконань. Адже Україна, яка є учасницею багатьох міжнародних угод та систем контролю за їх виконанням в даній сфері імплементувала до національного законодавства міжнародні стандарти свободи слова. Однак з другої сторони за останні роки в нашій державі прийнято низку законодавчих актів щодо формування в Україні вільного інформаційного суспільства, хоча більшість з них мають певні недоліки, на які неодноразово звертали увагу відповідні експерти.

Так, основними недоліками чинного законодавства в сфері інформації, що включає забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань можна назвати такі:

- відсутність чіткої ієрархічної відповідності законодавчих актів, у зв'язку з чим виникає суперечливе тлумачення для застосування норм на практиці;
- присутність великої кількості законів та підзаконних актів у сфері інформаційних відносин загалом, але меншою наявністю у сфері забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань;
- термінологічна невизначеність та розпорошеність законодавства в сфері інформації та забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань;
- наявність певних неузгодженостей в сфері інформаційних відносин між діючими нормативними актами та тими, які прийнято раніше, що приводить до правового хаосу;
- недовершеність, невідповідність положень законодавства України міжнародним документам з прав людини у сфері забезпечення свободи вираження поглядів та переконань.

Проте, незважаючи на присутність недоліків в чинному законодавстві України, варто зазначити, що загальний рівень законодавчого регулювання права на свободу слова в нашій державі слід визнати задовільним.

З цього приводу ми поділяємо позицію П. Сухорольського, який зазначає, що положення міжнародних договорів, рішень міжнародних організацій та міжнародна судова практика дозволяють виділити чотири групи позитивних обов'язків держави щодо забезпечення свободи вираження поглядів, якими на його думку є захист даних прав і свобод у горизонтальних відносинах, створення та підтримання належної інформаційної інфраструктури та можливостей, забезпечення плюралізму інформаційного простору та надання доступу до інформації, яка знаходить у розпорядженні державних органів влади [115, с. 152].

Таким чином, можливість поширювати власні погляди та переконання є не лише правом громадянина України, але й передбачає відповідальність за зміст своїх розповсюджених поглядів. У свою чергу конституційне право на вільне вираження поглядів та переконань в окремих випадках може бути обмежене на підставі закону. Отже, свобода слова, що включає право людини на вільне вираження поглядів та переконань, є однією з основних підвалин демократичного суспільства, обмеження вираження якого повинні зазнавати реального аналізу й мати переконливе обґрунтування. Право людини на вільне вираження поглядів та переконань повинно забезпечуватися, в першу чергу, наявністю відповідного ефективного законодавства, що є правовою підставою забезпечення здійснення конституційного права людини на свободу інформації, а також наявністю реальних механізмів здійснення даного права.

Вважаємо, що напрямками розвитку та вдосконалення законодавства у сфері забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань мають бути такі:

- 1) конкретизувати ст. 34 Конституції України щодо права кожного на свободу вираження поглядів і переконань, а саме: зазначити, що «кожен має право на свободу вираження поглядів та переконань, під яким включаються можливості безперешкодно шукати, збирати, отримувати, фіксувати, зберігати, поширювати, передавати і використовувати інформацію, ідеї та

факти у будь-якій формі та в будь-який спосіб, зроблений на свій вибір»; доповнити статтю положенням такого змісту: «Заборонено будь-кого та будь-як примушувати до вираження поглядів та переконань»;

2) враховуючи розвиток відносин, пов'язаних з реалізацією свободи вираження поглядів та переконань, запровадити інститут Уповноваженої посадової особи в інформаційній сфері;

3) прийняти законодавчий акт що митних зібрань на місцевому рівні, який би врегулював питання строків, механізму повідомлення органів місцевого самоврядування про проведення мирних зібрань та порядок недопущення здійснення таких митних зібрань у випадку небезпеки для територіальної громади чи майна;

4) уточнити перелік переконань, які не відповідають вимогам суспільної моралі в Законі України «Про захист суспільної моралі», а саме: закріпити заборону поширювати погляди і переконання, які принижують або ображають особу не лише за національною ознакою, але і за майновою, мовною, релігійною, расовою та статевою ознакою; встановити заборону пропаганди не лише фашизму та неофашизму, але й будь-яких релігійних або ідеологічних програм, які передбачають релігійну або національну виключність, обраність, верховенство, пропагують ненависть до іншої групи людей; закріпити заборону поширення поглядів і переконань, які ображають людину за соціальною або майновою ознакою, принижують непрацездатних або безробітних людей; визначитись щодо відповідності суспільній моралі пропаганди гомосексуалізму або проявів неповаги до представників сексуальних меншин;

5) внести зміни до законів України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарювання» та «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», які б установлювали порядок здійснення перевірки та моніторингу Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення;

6) доповнити Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» новою статтею 33-1 «Електронна сторінка друкованого засобу масової інформації». У цій статті необхідно закріпити визначення електронного аналога друкованого видання та мережного електронного видання, передбачені Національним стандартом України 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості». Крім того, доцільно встановити, що для розміщення інформації на електронній сторінці друкованого ЗМІ висуваються ті ж самі заборони, які передбачені у ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», а також визначити, що інформація, розміщена на цій інтернет-сторінці, повинна відповідати законодавству про захист суспільної моралі;

7) з метою вдосконалення міжнародно-правового забезпечення права дитини на вільне вираження поглядів та переконань в системі нормативних документів вважаємо за доцільне закріпити такі положення: права дитини не лише на свободу вираження поглядів та переконань, а й на їх формування; права дитини змінювати свої погляди, не висловлювати чи виражати їх, відмовлятися від них як елемента свободи поглядів; ніхто не має права примусити дитину виражати свої погляди чи переконання; вичерпний та систематизований перелік інформації і матеріалів, які можуть завдавати шкоди благополуччю дитини загалом;

8) прийняти законодавчий акт про права дитини, який буде спрямований на реалізацію права вільного формування і вираження поглядів та переконань дитини.

Висновки до Розділу 3

1. В багатьох зарубіжних країнах спостерігається тенденція формування спеціального галузевого законодавства щодо свободи отримання та розповсюдження інформації. Встановлено, що Франція є однією з перших держав, в якій на законодавчому рівні було закріплено право на інформацію. В переважній більшості сучасних конституцій окремих зарубіжних країн стосовно сфери інформації на конституційному рівні закріплено та гарантовано реалізацію права людини на вільне вираження поглядів та переконань, права на інформацію як основоположного права людини і громадянина.

2. Аргументовано доцільність для нашої держави взяти до уваги позитивний американський досвід головним чином у тому, що перше місце посідає свобода слова як провідний напрям розвитку держави та ключовий, необхідний елемент в усіх сферах життєдіяльності держави. На підставі цього, запропоновано внести відповідні зміни до ст. 34 Конституції України, беручи за основу чинні положення Першої поправки Конституції США.

3. Напрямами розвитку та вдосконалення законодавства у сфері забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань є:

1) конкретизувати ст. 34 Конституції України щодо права кожного на свободу вираження поглядів і переконань, а саме: зазначити, що «кожен має право на свободу вираження поглядів та переконань, під яким включаються можливості безперешкодно шукати, збирати, отримувати, фіксувати, зберігати, поширювати, передавати і використовувати інформацію, ідеї та факти у будь-якій формі та в будь-який спосіб, зроблений на свій вибір»; доповнити статтю положенням такого змісту: «Заборонено будь-кого та будь-як примушувати до вираження поглядів та переконань»;

2) враховуючи розвиток відносин, пов'язаних з реалізацією свободи вираження поглядів та переконань, запровадити інститут Уповноваженої посадової особи в інформаційній сфері;

3) прийняти законодавчий акт що митних зібрань на місцевому рівні, який би врегулював питання строків, механізму повідомлення органів місцевого самоврядування про проведення мирних зібрань та порядок недопущення здійснення таких митних зібрань у випадку небезпеки для територіальної громади чи майна;

4) уточнити перелік переконань, які не відповідають вимогам суспільної моралі в Законі України «Про захист суспільної моралі», а саме: закріпити заборону поширювати погляди і переконання, які принижують або ображають особу не лише за національною ознакою, але і за майновою, мовною, релігійною, расовою та статевою ознакою; встановити заборону пропаганди не лише фашизму та неофашизму, але й будь-яких релігійних або ідеологічних програм, які передбачають релігійну або національну виключність, обраність, верховенство, пропагують ненависть до іншої групи людей; закріпити заборону поширення поглядів і переконань, які ображають людину за соціальною або майновою ознакою, принижують непрацездатних або безробітних людей; визначитись щодо відповідності суспільній моралі пропаганди гомосексуалізму або проявів неповаги до представників сексуальних меншин;

5) внести зміни до законів України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарювання» та «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», які б установлювали порядок здійснення перевірки та моніторингу Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення;

6) доповнити Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» новою статтею 33-1 «Електронна сторінка друкованого засобу масової інформації». У цій статті необхідно закріпити визначення електронного аналога друкованого видання та мережного електронного видання, передбачені Національним стандартом України 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості». Крім того, доцільно встановити, що для розміщення інформації

на електронній сторінці друкованого ЗМІ висуваються ті ж самі заборони, які передбачені у ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», а також визначити, що інформація, розміщена на цій інтернет-сторінці, повинна відповідати законодавству про захист суспільної моралі;

7) з метою вдосконалення міжнародно-правового забезпечення права дитини на вільне вираження поглядів та переконань в системі нормативних документів вважаємо за доцільне закріпити такі положення: права дитини не лише на свободу вираження поглядів та переконань, а й на їх формування; права дитини змінювати свої погляди, не висловлювати чи виражати їх, відмовлятися від них як елемента свободи поглядів; ніхто не має права примусити дитину виражати свої погляди чи переконання; вичерпний та систематизований перелік інформації і матеріалів, які можуть завдавати шкоди благополуччю дитини загалом;

8) прийняти законодавчий акт про права дитини, який буде спрямований на реалізацію права вільного формування і вираження поглядів та переконань дитини.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні сутності та особливостей конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань в Україні. Сформульовано низку висновків, пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення законодавства у сфері забезпечення права людини на вільне вираження поглядів та переконань, найсуттєвішими з яких є такі:

1. Право людини на вільне вираження поглядів і переконань є невід'ємним природним право людини, яке полягає в можливості виражати в будь-якій формі як внутрішньо, так і ззовні, своє ставлення або впевненість вірогідного характеру до певних подій, явищ, процесів чи фактів, давати їм оцінку (характеристику) та забезпечується підвищеною правовою охороною. Зміст права людини на вільне вираження поглядів і переконань можна розкрити через наступні складові елементи: можливість вільно збирати, отримувати, зберігати, використовувати та поширювати інформацію та ідеї в будь-який спосіб, без втручання держави та незалежно від кордонів держави, за винятком випадків, передбачених законом; вільне виявлення своїх переконань, думок, раціоналізованих почуттів, установок, концепцій, орієнтацій тощо та можливість їх дотримуватися; вільне використання будь-яких засобів вираження своєї позиції – як традиційних (письмових, усних, образотворчих тощо), так і сучасних (інформаційних, технічних).

2. Гармонійний розвиток демократичного суспільства потребує перманентного обміну інформацією, ідеями. Інформація про позицію може становити суспільний інтерес і має бути доступна всім членам суспільства без суттєвих формальних перешкод. Так зване право на інформацію є частиною свободи вираження людської думки. Здатність шукати, отримувати інформацію та ідеї є основою свободи слова. Свобода слова забезпечується

поширенням та передачею інформації та ідей, а не відвідуванням, пошуком та отриманням. Це означає, що право на інформацію має подвійний статус як складова індивідуальної свободи переконань – вони належать як до права формувати свою думку, так і до права висловлювати свою думку.

3. Міжнародні акти, які регламентують порядок захисту прав людини повинні проголошувати не тільки свободу вираження поглядів, але й свободу їх формулювання, що зумовлено її структурою та змістом як природного права людини. Аналіз міжнародних документів дає підстави стверджувати про таке: свобода вираження поглядів і свобода вираження думки є окремими можливостями особи, які регламентуються окремо; свобода вираження поглядів реалізується в поєднанні зі свободою совісті, переконань, релігії. Структурним елементом свободи людини, що розглядається, є також можливість відмови від своїх поглядів – це має бути відображено в основних міжнародних документах з прав людини.

4. Право на свободу слова та вираження своїх поглядів є багатоаспектним правом та потребує виваженого державного балансу між дозволом та обмеженням. Зловживання як цим правом, так і законною можливістю його обмеження (уповноваженими на це особами) може привести до вкрай негативних наслідків для демократичної держави. З одного боку, можливе безконтрольне розповсюдження інформації, а з іншого, – неправомірне придушення діяльності як одного з основних інформаційних органів – ЗМІ, журналістів, так і осіб, які мають активну громадянську позицію та бажають її висловити. Дієві державні механізми захисту представників ЗМІ, механізми реалізації права на свободу слова та вільного вираження поглядів свідчать про сильну державу, для якої принцип політичного плюралізму не є формальним. Повага до різних думок та надання можливості їх вільного висловлення є свідченням дійсно демократичного ладу, поваги до людини та її прав.

5. Юридичний механізм забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань – це система ефективних юридичних

засобів реалізації, захисту та охорони свободи вираження поглядів і переконань загалом, а також окремих її елементів, закріплених у міжнародних, загальнодержавних та регіональних нормативно-правових актах та в інших джерелах права. Структурними елементами механізму забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань є законодавство України (в тому числі ратифіковані міжнародні договори та угоди), яке регламентує свободу вираження поглядів і переконань, а також окремі її елементи; юридичні засоби її реалізації; юридичні засоби її захисту; юридичні засоби охорони свободи вираження поглядів і переконань.

За рівнем правової регламентації можна виділити два основних види механізму реалізації та захисту права на вільне вираження поглядів і переконань: міжнародні та внутрішньодержавні. Внутрішньодержавні механізми також можна диференціювати за рівнем державної влади (державні і місцеві, республіканські, регіональні, муніципальні); по відношенню до державної влади (державні і громадські); за принципом поділу влади (законодавчі, виконавчі, судові, контрольні) тощо. Міжнародні механізми реалізації та захисту права людини на вільне вираження поглядів і переконань також різноманітні: вони поділяються на універсальні, регіональні та локальні (за географічним охопленням); судові, квазісудові та позасудові; загальні і спеціальні.

6. Конституційними гарантіями, іманентно властивими праву на свободу поглядів і переконань, є заборона примушувати кого-небудь до вираження думок і переконань або відмови від них, свобода інформації, в тому числі свобода масової інформації, і заборона цензури. Ці гарантії входять до складу конституційного права на свободу вираження поглядів і переконань як комплексного явища. Подальша цензура покликана не допускати свободу поглядів і переконань в сферах, на які свобода слова не поширюється, наприклад, заборона на збір і поширення інформації про приватне життя особи без її згоди; заборона певних видів агітації і пропаганди. За змістом Конституції України, заборона цензури не є беззаперечною. На основі

конституційних положень законодавець вправі при певних умовах і в певний термін встановлювати в формі конституційного закону обмеження права на свободу поглядів та переконань засобами цензури.

7. В багатьох зарубіжних країнах спостерігається тенденція формування спеціального галузевого законодавства щодо свободи отримання та розповсюдження інформації. Встановлено, що Франція є однією з перших держав, в якій на законодавчому рівні було закріплено право на інформацію. В переважній більшості сучасних конституцій окремих зарубіжних країн стосовно сфери інформації на конституційному рівні закріплено та гарантовано реалізацію права людини на вільне вираження поглядів та переконань, права на інформацію як основоположного права людини і громадянина. Аргументовано доцільність для нашої держави взяти до уваги позитивний американський досвід головним чином у тому, що перше місце посідає свобода слова як провідний напрям розвитку держави та ключовий, необхідний елемент в усіх сферах життєдіяльності держави. На підставі цього, запропоновано внести відповідні зміни до ст. 34 Конституції України, беручи за основу чинні положення Першої поправки Конституції США.

8. Напрямами розвитку та вдосконалення законодавства у сфері забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань є:

1) конкретизувати ст. 34 Конституції України щодо права кожного на свободу вираження поглядів і переконань, а саме: зазначити, що «кожен має право на свободу вираження поглядів та переконань, під яким включаються можливості безперешкодно шукати, збирати, отримувати, фіксувати, зберігати, поширювати, передавати і використовувати інформацію, ідеї та факти у будь-якій формі та в будь-який спосіб, зроблений на свій вибір»; доповнити статтю положенням такого змісту: «Заборонено будь-кого та будь-як примушувати до вираження поглядів та переконань»;

2) враховуючи розвиток відносин, пов'язаних з реалізацією свободи вираження поглядів та переконань, запровадити інститут Уповноваженої посадової особи в інформаційній сфері;

3) прийняти законодавчий акт що митних зібрань на місцевому рівні, який би врегулював питання строків, механізму повідомлення органів місцевого самоврядування про проведення мирних зібрань та порядок недопущення здійснення таких митних зібрань у випадку небезпеки для територіальної громади чи майна;

4) уточнити перелік переконань, які не відповідають вимогам суспільної моралі в Законі України «Про захист суспільної моралі», а саме: закріпити заборону поширювати погляди і переконання, які принижують або ображають особу не лише за національною ознакою, але і за майновою, мовною, релігійною, расовою та статевою ознакою; встановити заборону пропаганди не лише фашизму та неофашизму, але й будь-яких релігійних або ідеологічних програм, які передбачають релігійну або національну виключність, обраність, верховенство, пропагують ненависть до іншої групи людей; закріпити заборону поширення поглядів і переконань, які ображають людину за соціальною або майновою ознакою, принижують непрацездатних або безробітних людей; визначитись щодо відповідності суспільній моралі пропаганди гомосексуалізму або проявів неповаги до представників сексуальних меншин;

5) внести зміни до законів України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарювання» та «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», які б установлювали порядок здійснення перевірки та моніторингу Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення;

6) доповнити Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» новою статтею 33-1 «Електронна сторінка друкованого засобу масової інформації». У цій статті необхідно закріпити визначення електронного аналога друкованого видання та мережного електронного видання, передбачені Національним стандартом України 7157:2010 «Інформація та документація. Видання електронні. Основні види та вихідні відомості». Крім того, доцільно встановити, що для розміщення інформації

на електронній сторінці друкованого ЗМІ висуваються ті ж самі заборони, які передбачені у ст. 3 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», а також визначити, що інформація, розміщена на цій інтернет-сторінці, повинна відповідати законодавству про захист суспільної моралі;

7) з метою вдосконалення міжнародно-правового забезпечення права дитини на вільне вираження поглядів та переконань в системі нормативних документів вважаємо за доцільне закріпити такі положення: права дитини не лише на свободу вираження поглядів та переконань, а й на їх формування; права дитини змінювати свої погляди, не висловлювати чи виражати їх, відмовлятися від них як елемента свободи поглядів; ніхто не має права примусити дитину виражати свої погляди чи переконання; вичерпний та систематизований перелік інформації і матеріалів, які можуть завдавати шкоди благополуччю дитини загалом;

8) прийняти законодавчий акт про права дитини, який буде спрямований на реалізацію права вільного формування і вираження поглядів та переконань дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров О. Антиметодологічна розвідка про ефективне і справедливе у праві. *Право України*. 2014. № 1. С. 203–211.
2. Кистякинский Б.А. Философия и социология права / сост., примеч., указ. В. В. Сапова. Санкт-Петербург: РХГИ, 1999. 800 с.
3. Ярмол Л.В. Свобода віросповідання: юридичне забезпечення в Україні (загальнотеоретичне дослідження): монографія. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Сер. 1: Дослідження та реферати / редкол.: П.М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Львів, 2006. Вип. 8. 192 с.
4. Добрянський С.П. Актуальні проблеми загальної теорії прав людини. Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково дослідного інституту державного будівництва і місцевого самоврядування Академії правових наук України. Сер. I. Дослідження та реферати / редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. Львів: Астрон, 2006. Вип. 10. 120 с.
5. Кельман М.С. Юридична наука: проблеми методології: монографія. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011. 492 с.
6. Керимов Д.А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). 2-е изд. Москва: Аванта +, 2001. 560 с.
7. Козюбра М. Методологія правознавства і методологія права: співвідношення понять та їх особливості. *Право України*. 2014. № 1. С. 22–31.
8. Козловський А.А. Право як пізнання. Вступ до гносеології права. Чернівці: Рута, 1999. 295 с.
9. Лукич Р. Методология права / пер. с сербскохорват. В.М. Кулистикова; под ред. и с вступ. ст. Д.А. Керимова. Москва: Прогресс, 1981. 305 с.

10. Максимов С. Класична і некласична моделі осмислення правової реальності. *Право України*. 2014. № 1. С. 61–68.
11. Поляков А.В. Коммуникативный подход в общей теории права. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13444/06-Polyakov.pdf?sequence=1> (дата звернення 11.04.2020).
12. Пунченко О.П. Методологічні новації у сучасному науковому пізнанні. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2014. Вип. 57. С. 27–37.
13. Рабінович С.П. Природно-правові підходи в юридичному регулюванні: монографія. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 576 с.
14. Шафіров В. Людиноцентристський підхід як методологічна основа наукових досліджень у правознавстві. *Право України*. 2014. № 1. С. 148–155.
15. Авдеев Д.А. Правовой механизм обеспечения прав и свобод человека и гражданина в субъектах Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Тюмень, 2004. 24 с.
16. Алексеев С.С. Тайна права. Его понимание, назначение, социальная ценность. Москва: Норма, 2001. 176 с.
17. Белянская О.В. Механизм непосредственной реализации прав и свобод личности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Тамбов, 2003. 182 с.
18. Теоретико-правові засади європейської інтеграції України: монографія / А.А. Моца, Д.М. Белов, Ю.М. Бисага. Ужгород: Ліра, 2015. 280 с.
19. Болгова В.В. Формы защиты субъективного права: теоретические проблемы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Самара, 2002. 240 с.
20. Шевчук С. Свобода вираження поглядів: практика Європейського Суду з прав людини у порівняльній перспективі. Київ: Реферат, 2005. 192 с.
21. Akandji-Kombe J.-F. Positive Obligations under the European Convention on Human Rights. A Guide to the Implementation of the European Convention on Human Rights. Council of Europe: Human Rights Handbooks, 2007. 68 p.

22. Шевчук С. Концепція позитивних обов'язків держави у практиці Європейського суду з прав людини. *Право України*. 2010. № 2. С. 55-64.
23. Майданник О.О. Забезпечення конституційних прав людини в Україні як один із напрямів діяльності Верховної Ради України. *Юридична Україна*. 2010. №10. С. 12-16.
24. Майданник О.О. Конституційне право [курс лекцій]. К.: Акад. праці і соц. відносин Федер. проф. спілок України, 2013. 364 с.
25. Maurice Adams; Anne Meuwese; Ernst Hirsch Ballin (2017). *Constitutionalism and the Rule of Law: Bridging Idealism and Realism*. Cambridge University Press. 97 p.
26. Macovei M. Freedom of Expression. A guide to the implementation of Article 10 of the European Convention on Human Rights. 2nd edition. 2004. Human Rights Handbook. № 2. 66 p.
27. Левченко К.Б. Людина. Свобода. Демократія: монографія. К.: Юрисконсульт, 2006. 621 с.
28. Маковей М. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. Право на свободу выражения своего мнения: прецеденты и комментарии. М. : Рос. акад. правосудия. 2001. 151 с.
29. Арндт Х. Що таке свобода? Між минулим і майбутнім. К.: Дух і літера, 2002. С. 151–180.
30. Батанов О. В. Муніципальна влада в Україні: проблеми теорії та практики: [монографія]. К.: Вид-во «Юридична думка», 2010. 656 с.
31. Хименко К.О. Свобода слова як складова частина свободи вираження поглядів. Теоретичні аспекти. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/1228/2/%D0%A5%D0%B8%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%2050-54.pdf> (дата звернення 14.05.2020).
32. Ярмол Л.В. Свобода вираження поглядів: природно-правова інтерпретація. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 6. С. 56-59.

33. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні: Монографія / За ред. Н.М. Оніщенко, О.В. Зайчука. К.: ТОВ Юридична думка, 2007. 424 с.
34. Бондар Ю. Свобода слова: історичний аспект і розуміння в контексті формування сучасної демократичної політичної культури. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/645> (дата звернення 24.05.2020).
35. Локк Дж. Два трактата о правлении. Правовая мысль: антология. М.: Акад. проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2003. 1016 с.
36. Cogito ergo sum. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Cogito_ergo_sum (дата звернення 24.05.2020).
37. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации. М., Норма-Инфра, 1999. 760 с.
38. Гегель Г.В.Ф. Основы философии права, або Природне право і державознавство [пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра]. К.: Юніверс, 2000. 336 с.
39. Mowbray A. R. The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights. Oxford – Portland Oregon: Hart Publishing, 2004. 239 p.
40. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. академіка Ю. С. Шемшученка. Київ: Юридична думка, 2007. 992 с.
41. Гапоненко В.А. Свобода як чинник функціонування демократичної політики системи: автореферат дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2008. 20 с.
42. Тітко Е.В. Стандарти та розуміння права на свободу вираження поглядів на теренах України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 14. С. 393–397.
43. Селіванов В.М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. К.: Ін Юре, 2002. 724 с.

44. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 01.06.2020).

45. Міжнародно-правовий механізм захисту прав людини: Навч.-метод. посіб. до вивч. спецкурсу / Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича; Уклад. Якимчук Н.Я. Чернівці, 2003. 72 с.

46. Европейский суд по правам человека. Избранные решения. В 2 т. М.: Норма, 2000. 842 с.

47. Зайцев Ю. Утаємнення інформації – табу для журналіста? (Європейський аспект). *Законодавчий бюлетень*. 2001. № 2. С. 10-15.

48. Заметки о правах человека и мониторинге прав человека. Варшава: Хельсинский фонд по правам человека, 1997. 184 с.

49. Петрова Н. Свобода слова як гарантія забезпечення демократії у державі. *Право України*. 1999. № 12. С. 39-41.

50. Гайек Ф.А. Право, законодавство і свобода. Нове визначення ліберальних принципів справедливості і політичної економії; [пер.з англ. Віктор Дмитрук]. К.: Аквілон-Прес, 2000. 448 с.

51. Вандич П. Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення. К.: Критика, 2004. 464 с.

52. Конституция Соединенных Штатов Америки 1787 г. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnstUS.htm> (дата звернення 04.06.2020).

53. Ковальчук О.І. Свобода вираження поглядів у ЗМІ сучасної України. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnstUS.htm> (дата звернення 04.06.2020).

54. Декларація про право та обов'язок окремих осіб, груп і органів суспільства заохочувати та захищати загальновизнані права людини й основні свободи: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 9 грудня 1998 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_349#Text (дата звернення 04.06.2020).

55. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 04.06.2020).

56. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР) від 29 квітня 1918 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text> (дата звернення 04.06.2020).

57. Конституція Соціалістичної Радянської Республіки України від 10 березня 1919 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text> (дата звернення 04.06.2020).

58. Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 31 січня 1924 року. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1924.htm> (дата звернення 04.06.2020).

59. Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 5 грудня 1936 року. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm> (дата звернення 04.06.2020).

60. Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 7 жовтня 1977 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77#Text> (дата звернення 04.06.2020).

61. Про пресу та інші засоби масової інформації: Закон Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 12 червня 1990 року № 1552-І. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1552400-90#Text> (дата звернення 04.06.2020).

62. Довгань О.О. Особливості правового регулювання права на свободу думки і слова: історичний екскурс. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 126-132.

63. Гуйван П.Д. Правові та організаційні гарантії здійснення основоположного права людини на вільне вираження власних поглядів. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2020. № 1. С. 69-73.

64. Токарська А.С. Комунікація у праві та правоохоронній діяльності. Львів: Львів. юрид. ін-т МВС України, 2005. 284 с.
65. Ратникова А.Е. Уголовно-правовое обеспечение права на информацию (сравнительно-правовое исследование): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2006. 25 с.
66. Європейське право у галузі прав людини: джерела і практика застосування / М. Дженіс; Р.Кей, Е. Бредлі. К.: «АртЕк», 1997. 624 с.
67. Новицька Н.Б. Правові аспекти зловживання правом на свободу слова та інформації. *Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. № 4. С. 60-66.
68. Гапончук В.В. Кримінально-правова протидія публічним закликам до вчинення злочинних дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної академії наук України. Київ, 2021. 272 с.
69. Руднєва О.М. Міжнародні стандарти прав людини та принцип верховенства права: до проблеми співвідношення правових явищ. *Юридична Україна*. 2012. № 4. С. 15-19.
70. Хендісайд проти Великобританії (Handyside v. the United Kingdom). URL: https://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/europ_practice90/ (дата звернення 11.06.2020).
71. Casado Coca v Spain, Merits, App No 15450/89, Case № 8/1993/403/481, A/285-A, [1994] ECHR 8, (1994) 18 EHRR 1, IHRL 2958 (ECHR 1994), 24th February 1994, European Court of Human Rights.
72. Agbor, A. (2015). The Role of the Judiciary in the Promotion of Democracy and Human Rights in Cameroon, *African Journal of Legal Studies*, 8 (1-2), p. 145-173.
73. Kilin v. Russia, The European Court of Human Rights (Third Section) no. 10271/12 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/ES070120> (Дата звернення 23.06.2020).

74. Case-law concerning Article 10 of the European Convention of Human Rights, Directorate of Human Rights, Strasbourg, 1998. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Pub_coe_HFfiles_2007_18_ENG.pdf (дата звернення 23.06.2020).

75. Павликівський В.І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2017. 36 с.

76. Паліюк В.П. Особливості застосування судами України Конвенції про захист прав людини та основних свобод: навч.-практ. посіб. Миколаїв: Атол, 2003. 130 с.

77. The right to privacy in the digital age : resolution / adopted by the General Assembly. UN. General Assembly (69th sess.: 2014-2015). URL: <https://documentsddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N14/707/06/PDF/N1470706.pdf?OpenElement> (дата звернення 24.06.2020).

78. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 24.06.2020).

79. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (1919). Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т.: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.Д. Гончаренка. Вид. 2, переробл. і допов. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. С. 142–147.

80. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки (15.05.1929). Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т.: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2, переробл. і допов. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. С. 252–266.

81. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (30.01.1937). Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т.: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В.

Д. Гончаренка. Вид. 2, переробл. і допов. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 2: Лютий 1917 р. – 1996 р. С. 319–338.

82. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки (20.04.1978 р.). Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т.: навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Д. Гончаренка. Вид. 2, переробл. і допов. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 2: Лютий 1917 р. 1996 р. С. 563-596.

83. Oleksandr O. Bryhinets, Ivo Svoboda, Oksana R. Shevchuk, Yevgen V. Kotukh, Valentyna Yu. Radich (2020). Public value management and new public governance as modern approaches to the development of public administration. *Revista San Gregorio. Special edition-2020.Núm. 42 (2020)*. DOI: <http://dx.doi.org/10.36097/rsan.v1i42.1568>.

84. Панкевич І.М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти): автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2000. 20 с.

85. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Право України*. 2014. № 1. С. 50–60.

86. Панова Е.В. Международно-правовые основы деятельности комитета по правам человека: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Москва, 2005. 20 с.

87. Коментар до Конституції України / В.Б. Авер'янов [та ін.] ; Інститут законодавства Верховної Ради України. 2-е вид., випр. й доп. К.: [Б. в.], 1998. 410 с.

88. Sharynne McLeod. Communication rights: Fundamental human rights for all. *International Journal of Speech-Language Pathology*. 2018. 20:1. p. 3-11.

89. Tatyana Beschastna. Freedom of Expression in Russia as it Relates to Criticism of the Government, 27 *Emory Int'l L. Rev.* 1105 (2013). URL: <https://scholarlycommons.law.emory.edu/eilr/vol27/iss2/10> (дата звернення 11.07.2020).

90. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text> (дата звернення 15.07.2020).

91. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення 15.07.2020).

92. Онлайн медіа та соціальні мережі перехопили лідерство у телебачення за популярністю в Україні, — нове опитування USAID-Internews щодо споживання ЗМІ. URL: <https://internews.in.ua/uk/news/onlajn-media-ta-sotsialni-merezhi-perehopyly-liderstvo-u-telebachennya-za-populyarnistyu-v-ukrajini-nove-opytuvannya-usaid-internews-schodo-spozhyvannya-zmi/> (дата звернення 19.07.2020).

93. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 25.07.2020).

94. Кодекс України про адміністративні правопорушення. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення 25.07.2020).

95. Вплив пандемії коронавірусу COVID-19 на права, свободи і безпеку людини в інформаційній сфері: Матеріали науково-практичної студентської конференції / 12 травня 2020 р., м. Київ / Упоряд.: Фурашев В. М., Петряєв С.Ю. Київ: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» Вид-во «Політехніка». 2020. URL: http://ippi.org.ua/sites/default/files/zbirnik_vid_12.05.pdf (дата звернення 04.08.2020).

96. Кваша О.О., Гапончук В. В. Публічні заклики до вчинення злочинів проти основ національної безпеки (ч. 2, 3 ст. 109, ст. 110 КК України). *Держава і право. Серія «Юридичні науки»*. 2019. Вип. 83. С. 244–257.

97. Juan Carlos Ochoa-Sánchez. Review by the Inter-American Court of Human Rights and domestic reparation programmes: towards a more nuanced approach. *The International Journal of Human Rights*. 2021. 25:6, 895-924, DOI: 10.1080/13642987.2020.1791828.

98. Кучер С.А. Аналіз ключових понять, закріплених у ст. 34 Конституції України та вироблення власного поняття права людини на вільне вираження своїх поглядів і переконань. *Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій: Збірник матеріалів IV конференції молодих науковців* (м. Київ, 28 травня 2021 р.) [Голова ред. колегії: Ю. Оніщик]. Київ: АПСВТ, 2021. С. 16–18.

99. Кучер С.А. Реалізація права на свободу слова та вільне вираження поглядів в Україні. *Art and Science*. 2021. Vol. 5. P. 13–28.

100. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 213 U.N.T.S. 222, entered into force Sept. 3, 1953, as amended by Protocols Nos 3, 5, 8, and 11 which entered into force on 21 September 1970, 20 December 1971, 1 January 1990, and 1 November 1998 respectively. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/instree/z17euroco.html> (дата звернення 01.08.2020).

101. Boesche Roger. Fearing Monarchs and Merchants: Montesquieu's Two Theories of Despotism. *The Western Political Quarterly: journal*. 1990. Vol. 43. P. 741-761. doi:10.1177/106591299004300405.

102. Денисенко В. Кант Іммануїл. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 313 с.

103. Kei Nishiyama. Between protection and participation: Rethinking children's rights to participate in protests on streets, online spaces, and schools. *Journal of Human Rights*. 2020. 19:4. p. 501-517.

104. Авдеев Д.А. Правовой механизм обеспечения прав и свобод человека и гражданина: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Тюмень, 2004. 24 с.

105. Алексеев С.С. Общая теория права: в 2 т. Москва, 1981. Т. 1. 280 с.

106. Глухарева Л.И. Права человека в системе теории права и государства: общетеоретические, философско-правовые и методологические проблемы: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2004. 47 с.

107. Rebecca Jackson. Bernadine Brady, Cormac Forkan, Edel Tierney, Danielle Kennan. Influencing policy and practice for young people in foster care: Learning from a model of collective participation. *Children and Youth Services Review*. 2020. 113, p. 104-109.

108. Yvonne Daly, Anna Pivaty, Diletta Marchesi, Peggy ter Vrugt. Human Rights Protections in Drawing Inferences from Criminal Suspects' Silence. *Human Rights Law Review, Volume*. 2021. Issue 3. p. 696–723.

109. Про Національну стратегію у сфері прав людини: Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 29.05.2021).

110. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Вищого Спеціалізованого Суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 № 13 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> (дата звернення 20.07.2020).

111. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14#Text> (дата звернення 20.07.2020).

112. D. Anaby, M. Khetani, B. Piskur, M. van der Holst, G. Bedell, F. Schakel, A. de Kloet, R. Simeonsson, C. Imms. Towards a paradigm shift in

pediatric rehabilitation: Accelerating the uptake of evidence on participation into routine clinical practice. *Disability and Rehabilitation*. 20221. 0:0, p. 1-12.

113. Короткий тлумачний словник української мови. Укладачі: Д.Г. Гринчишин, Л.Л. Гумецька, В.Л. Карпова та ін. Київ, Радянська школа, 296 с.

114. Marko Milanovic. The Murder of Jamal Khashoggi: Immunities, Inviolability and the Human Right to Life, *Human Rights Law Review*. 2020. Volume 20. Issue 1. p. 1–49.

115. Сухорольський П. Міжнародні стандарти забезпечення свободи вираження поглядів в умовах утвердження концепції позитивних обов'язків держави. *Український часопис міжнародного права*. 2015. № 1. С. 146-155. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/30321/1/sukhorolskyi15.pdf> (дата звернення 27.07.2020).

116. Мельник А. Свобода вираження поглядів: огляд основних концепцій. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 131–137.

117. Aaron Fellmeth, Nourin Abourahma. The Human Right to Suicide under International Law, *Human Rights Law Review*. Volume 21. Issue 3. 2021. p. 641–670. <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngab010>.

118. Marko Milanovic, The Murder of Jamal Khashoggi: Immunities, Inviolability and the Human Right to Life, *Human Rights Law Review*, Volume 20, Issue 1, March 2020, Pages 1–49, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngaa007>.

119. Elif Erken. Non-Governmental Organisations and National Human Rights Institutions monitoring the execution of Strasbourg Judgments: An Empirical Perspective on Rule 9 Communications, *Human Rights Law Review*, 2021. Volume 21. Issue 3. p. 724–751, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngab007>.

120. Sharynne McLeod. Communication rights: Fundamental human rights for all. *International Journal of Speech-Language Pathology*. 2018. 20:1. p. 3-11.

121. Emily Howie Protecting the human right to freedom of expression in international law. *International Journal of Speech-Language Pathology*. 2017. p. 12-15.

122. Рихтер А.Г. Международные стандарты и зарубежная практика регулирования журналистики: учебное пособие. Издание ЮНЕСКО. М. 2011. 360 с.

123. Іванов В.Ф. Інформаційне законодавство: український та зарубіжний досвід. Київський університет ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. К. 2009. 208 с.

124. Кашка В.В. Конституційне забезпечення права на інформацію в зарубіжних країнах. *Право і суспільство*. 2018. № 2. Частина 3. С. 91-95.

125. Слинько Т. Эволюция права на свободу слова: сравнительно-правовой аспект. *Leges si viata*. Septembrie 2017. С. 110-114.

126. Законы та практики ЗМІ у одинадцяти демократіях світу. Х.: Фоліо. 2000. 199 с.

127. Сідак В. Організація системи захисту інформації в Німеччині: еволюція та сучасний стан. *Правове, нормативне та методологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні*. 2006. Випуск 2 (13). С. 7-10.

128. Конституции государств Европейского Союза. Под общ. ред. Окунькова Л.А. М.: Инфра-М. 1997. 803 с.

129. Конституция Республики Болгарии от 13 июля 1991 г. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/bulgaria/bulgar-r.htm (дата звернення 12.08.2020).

130. Конституция Чешской Республики от 16 декабря 1992 г. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/czech/czech--r.htm (дата звернення 12.08.2020).

131. Конституция Польской Республики от 2 апреля 1997 г. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/poland/poland-r.htm (дата звернення 12.08.2020).

132. Конституция Португальской Республики от 2 апреля 1976 г. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/portugal/portug-r.htm (дата звернения 12.08.2020).

133. Конституция Словацкой Республики от 1 сентября 1992 г. URL: <https://legalns.com/компетентные-юристы/правовая-библиотека/конституции-стран-мира/конституция-словакии> (дата звернения 12.08.2020).

134. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 г. URL: <https://mincom.gov.az/ru/view/pages/13/> (дата звернения 12.08.2020).

135. Конституция Республики Беларусь от 1994 г. URL: <https://pravo.by/pravovaya-informatsiya/normativnye-dokumenty/konstitutsiya-respubliki-belarus/> (дата звернения 12.08.2020).

136. Конституция Грузии от 24 августа 1995 г. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/30346?publication=36> (дата звернения 12.08.2020).

137. Конституция Республики Молдова от 29 июля 1994 г. URL: https://www.legislationline.org/download/id/8213/file/Moldova_Constitution_am2016_ru.pdf (дата звернения 12.08.2020).

138. Конституция Литовской Республики от 2 ноября 1992 г. URL: https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Konstitucija_RU.htm (дата звернения 12.08.2020).

139. Конституция Эстонской Республики от 28 июня 1992 г. URL: https://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/estonia/estoni-r.htm (дата звернения 12.08.2020).

140. Конституция Республики Эфиопии от 8 декабря 1994 г. URL: <https://worldconstitutions.ru/?p=77> (дата звернения 12.08.2020).

141. Конституция Финляндии от 11 июня 1999 г. URL: https://www.finlex.fi/fi/laki/kaannokset/1999/ru19990731_20111112.pdf (дата звернения 12.08.2020).

142. Лопатин В.Н. Защита информации или защита права на информацию? Информационное право. М. 2005. 47 с.

143. Шишко В.Й. Міжнародний досвід реалізації права доступу громадян до публічної інформації. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2. С. 235-244.
144. Сендецька О.В. Свобода вираження поглядів у Конституції США: становлення та розвиток. *Право і безпека*. 2019. № 4 (75). С. 30-37.
145. Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки від 04.07.1776. URL: [http://www.hai-pyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20\(07\)%2004.USA.php](http://www.hai-pyzhnyk.in.ua/doc2/1776%20(07)%2004.USA.php) (дата звернення 22.08.2020).
146. Конституции зарубежных государств: Учеб. Пособие. Сост. В.В. Маклаков. 2-е изд. М. 1999. 239 с.
147. Современное право средств массовой информации в США. Под ред. А.Г. Рихтера. М. 1997. 360 с.
148. Речицький В. Праові гарантії свободи слова у США. URL: <https://khpg.org/1105737605>
149. Інавгураційні промови Президентів США. Пер. з англ. В.К. Горбатюка. Харків: Фоліо, 2009. 335 с.
150. Речицький В.В. Конституціоналізм. Коротка версія (читанка з конституціоналізму для зацікавлених). Харків: Права людини. 2014. 264 с.
151. Коституция штата Нью-Йорк от 1822 г. URL: <https://www.booksite.ru/localtxt/hre/sto/mat/iauy/gos/prav/zar/str/8.htm> (дата звернення 22.08.2020).
152. Постановление Верховного Суда США от 23 июля 1980 г. по делу «Richmond Newspapers, Inc. v. Virginia». 448 U.S. 555, 575.
153. Ларін Є.О. Конституційно-правові засади реалізації права на інформацію в Україні: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.02. Київ. Інститут законодавства Верховної Ради України. 2020. 238 с.
154. Яцишин М. Основи конституційного права Великої Британії: Відкрита лекція. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. 2013. Серія науково-методичних видань «Відкриті лекції». Випуск 2. 24 с.

155. Калюжний Р.А., Копан О.В., Марценюк О.Г. Теоретико-методологічні засади інформаційного права України: реалізація права на інформацію. К.: МП Леся. 2013. 236 с.

156. Declaration of Principles on Freedom of Expression in Africa. URL: <http://www.achpr.org/mechanisms/freedomofexpression/Declaration%20of%20Principles%20on%20Freedom%20of%20Expression%20in%20Africa/> (дата звернення 22.08.2020).

157. Resolution on the Right to Freedom of Information and Expression on the Internet in Africa - ACHPR/Res. 362(LIX) 2016. URL: <http://www.achpr.org/sessions/59th/resolutions/362/> (дата звернення 22.08.2020).

158. Майданник О.О. Конституційне право України: Навч. посіб. К: Алерта. 2011. 380 с.

159. Поляков В.Л. Конституционное право советских граждан на свободу слова. Под ред. проф. И. Е. Фарбера. Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1977. 124 с.

160. Павликівський В.І. Кримінально-правове забезпечення свободи слова та професійної діяльності журналістів в Україні: монографія. Харків, 2016. 488 с.

161. Ярмол Л. В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного забезпечення її реалізації в Україні (теоретико-правове дослідження): монографія. Львів: Ліга-Прес, 2018. 464 с.

162. Пушкіна О.В. Конституційний механізм забезпечення прав людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2008. 38 с.

163. Звіт про виконання плану роботи Міністерства культури та інформаційної політики України за 2020 рік URL: https://mkip.gov.ua/files/pdf/Звіт%20щодо%20стану%20виконання%20ПРМ%202020%20МКІП_29.01.21.pdf (дата звернення 14.04.2021).

164. Кардаш А.В. Уповноважений орган у сфері захисту інформації про особу в Україні: проблеми правового регулювання. *Науковий вісник*

Херсонського державного університету. Сер. «Юридичні науки». 2017. Т. 1. вип. 5. С. 64-67.

165. Нестеренко О.В. Право на доступ до інформації в Україні: конституційно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2008. 20 с.

166. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 2-3. Ст. 12.

167. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

168. Гаврильців М.Т. Захист законного інтересу як передумова на звернення до адміністративного суду: поняття, сутність, види. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична»*. 2016. Вип. 4. С. 161-171.

169. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст. 545.

170. Майданник О.О. Статус Конституційного суду України: характерні риси, особливості. *Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України*. 2011. № 1. С. 53-57.

171. Про Конституційний суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.

172. Звіт з моніторингу діяльності Конституційного Суду України щодо розгляду конституційних скарг. URL: <https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/Zvit-z-monitoringu-diyalnosti-Konstitutsijnogo-Sudu-shhodo-rozglyadu-konstitutsijnih-skarg.pdf> (дата звернення 28.04.2021).

173. Чорна С. Роль судової влади в конституційно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 186-190.

174. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

175. Майданик О.О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні. *Адвокат*. 2010. № 7. С. 12-16.

176. Кучер С.А. Мирні зібрання як засіб реалізації права на вільне вираження поглядів та переконань на місцевому рівні. *Муніципальна реформа в контексті європейської євроінтеграції України: позиції влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей Другої щорічної всеукраїнської науково-практичної (м. Київ, 06 грудня 2018 р.). Київ: ТОВ «ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС», 2018. С. 208–211.*

177. Кучер С.А. Правові обмеження на вільне вираження поглядів і переконань, які порушують суспільну мораль. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 2 (94). С. 40–49.

178. Ярмол Л.В. Свобода вираження поглядів та проблеми юридичного її реалізації в Україні: загальнотеоретичне дослідження: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Львів. Національний університет «Львівська політехніка». 2018. 494 с.

179. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 48. Ст. 650.

180. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16 листопада 1992 року № 2782-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 1. Ст. 1.

181. Ярмол Л. В. Свобода вираження поглядів як суб'єктивне юридичне право (загальнотеоретична характеристика). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2015. № 813. С. 181-184.

182. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. *Відомості Верховної Ради*. 2003. №№ 40-44. Ст. 356.

183. Про телебачення і радіомовлення: Закон України від 21 грудня 1993 року № 3759-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 10. Ст. 43.

184. Кучер С.А. Правове регулювання поширення поглядів і переконань засобами телебачення. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 154–159.

185. Кучер С.А. Правове регулювання вираження поглядів і переконань у друкованих засобах масової інформації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 58–67.

186. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.

187. Кашка В.В. Доступ до публічної інформації в органах прокуратури: адміністративно-правовий аспект: дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород. ДВНЗ «Ужгородський національний університет». 2019. 286 с.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Кучер С.А. Правове регулювання поширення поглядів і переконань засобами телебачення. *Право і безпека*. 2021. № 2 (81). С. 154–159.
2. Кучер С.А. Правові обмеження на вільне вираження поглядів і переконань, які порушують суспільну мораль. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. Вип. 2 (94). С. 40–49.
3. Кучер С.А. Правове регулювання вираження поглядів і переконань у друкованих засобах масової інформації. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 58–67.
4. Кучер С.А. Реалізація права на свободу слова та вільне вираження поглядів в Україні. *Art and Science*. 2021. Vol. 5. P. 13–28.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Кучер С.А. Мирні зібрання як засіб реалізації права на вільне вираження поглядів та переконань на місцевому рівні. *Муніципальна реформа в контексті європейської євроінтеграції України: позиції влади, науковців, профспілок та громадськості: Тези доповідей Другої щорічної всеукраїнської науково-практичної (м. Київ, 06 грудня 2018 р.)*. Київ: ТОВ «ВІ ЕН ЕЙ ПРЕС», 2018. С. 208–211.
2. Кучер С.А. Аналіз ключових понять, закріплених у ст. 34 Конституції України та вироблення власного поняття права людини на вільне вираження своїх поглядів і переконань. *Забезпечення сталого розвитку в умовах глобалізаційних трансформацій: Збірник матеріалів IV конференції молодих науковців (м. Київ, 28 травня 2021 р.)* [Голова ред. колегії: Ю. Оніщик]. Київ: АПСВТ, 2021. С. 16–18.